

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

**Morální ekologie – východiska, teorie a
praktické projevy**

**Moral Ecology – Ways Out, Theories
and Practical Displays**

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Jana Leontovyčová, CSc.

Autor: Josef Brožík

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 29. června 2011

Josef Brožík

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat vedoucí diplomové práce RNDr. Janě Leontovyčové, CSc. za veškerou pomoc a spolupráci, trpělivost, korektní a vlídný přístup. Dále děkuji všem, kteří mě během psaní této práce jakkoliv pomáhali a v neposlední řadě také všem, kteří usilují o trvale udržitelný život na Zemi.

Obsah

OBSAH.....	1
ÚVOD.....	2
1. HISTORICKÝ VÝVOJ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ VE VZTAHU S PŮSOBENÍM ČLOVĚKA.....	4
2. SOUČASNÝ STAV – POPISOVANÝ JAKO EKOLOGICKÁ KRIZE.....	6
2. 1 Ekologická krize.....	6
2. 2 Zpráva OSN o současném stavu životního prostředí GEO – 4.....	11
2. 2. 1 Změny klimatu.....	13
3. PŘEDPOKLÁDANÉ PŘÍČINY EKOLOGICKÉ KRIZE.....	14
3. 1 Filozofické názory považované za kořeny krize životního prostředí.....	14
3. 2 Výklad náboženských idejí jako příčina ekologické krize.....	17
3. 3 Příčina ekologické krize v lidském myšlení.....	18
3. 4 Příčina jako objektivní skutečnost.....	18
3. 5 Technika.....	19
4. MORÁLNÍ EKOLOGIE/ENVIRONMENTÁLNÍ ETIKA/ETIKA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ.....	20
4. 1 Etika životního prostředí.....	21
4. 2 Důvody pro eticky motivované ekologické jednání.....	29
5. ŘEŠENÍ VZTAHU ČLOVĚKA A ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ JAKO PROJEV MORÁLNĚ EKOLOGICKÉHO VĚDOMÍ.....	36
5.1 Projev environmentální etiky v praxi.....	36
5. 2 Problematika aktivity jedince.....	36
5.2. 1 Dobrovolná/záměrná skromnost.....	38
5. 2. 2 Uvědomělá spotřeba.....	45
5. 3 Efektivita – příspěvek k nápravě za pomoci účinnějších technologií.....	64
5. 4 Řešení na úrovni společenské, ekonomické a politické.....	67
6. ZÁVĚR.....	76
RESUMÉ.....	78
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	79

Úvod

Téma této magisterské práce k oboru Psychosociální studia práce nazvané Morální ekologie – východiska, teorie a praktické důsledky jsem zvolil na základě svého dlouholetého zájmu o tuto problematiku a za pomoci konzultace s vedoucí práce.

Cílem práce je nastínit environmentální a s ní související morálně ekologickou problematiku v mezích možností stanovených požadovaným rozsahem práce a dostupností informací. Pozornost bude zaměřena především na současný stav životního prostředí a jeho další předpokládaný vývoj, což bude spjato s popisem etických přístupů člověka a vlivu jeho jednání na životní prostředí. To zahrnuje především jeho myšlení a postoje a s tím související činnost s jejími důsledky směřujícími k sobě samotnému a k okolí, k němuž se jeho jednání vztahuje. V úvodu lze předdeslat, že toto okolí se v důsledku globalizačních trendů stále rozšiřuje a je tedy čím dál více vzdálenější přímé zkušenosti. Na začátku budou zmíněny historické poznatky a předpoklady ohledně vývoje vlivu člověka na přírodu od počátku dějin lidstva po současnost. Následně bude přiblížen přítomný stav životního prostředí na základě zpráv z nedávné minulosti, který je tohoto vývoje pokračováním a průběžným výsledkem. Zmíněn bude také očekávaný vývoj životního prostředí v budoucnosti při setrvání současného směřování. K tomuto bude dále představeno několik předpokládaných myšlenkových - filozofických i obecnějších východisek považovaných za příčiny současného stavu životního prostředí označovaného jako ekologická krize. Uveden bude rovněž zpětný vliv prostředí a jeho ovlivnění lidskou činností na člověka.

Dále bude následovat expozice některých eticko-filozofických (i prakticky orientovaných) proudů, jejichž ústředním tématem a předmětem zájmu je ekologická, environmentální či ekologická etika, etika životního prostředí nebo morální ekologie. Tyto pojmy budou pro svůj obdobný obsah a vzhledem k záměru této práce a společnému obsahu považovány za významově shodné, proto jsem se rozhodnul uvést je společně do názvu dané kapitoly. Bude zároveň pojednáno o konceptech postojů a z nich vycházejícího jednání člověka, které stoupenci environmentální etiky považují za požadované k tomu, aby on, jakožto nejvlivnější činitel působící na životní prostředí zachovával život a zdraví jeho a budoucích generací – ale i zdraví a život na Zemi celkově - aby tedy byl aktérem, (tedy nikoliv nadále zásadním původcem ničení životního prostředí) nápravy a směřování k trvale udržitelnému životu. V této souvislosti budou dále přiřazeny praktické návrhy, které mají

příspět k řešení daného problému – na úrovni individuální, společenské, ekonomické a politické.

Tato práce bude sledovat strukturu stanovenou názvem „Morální ekologie – východiska, teorie a praktické projevy“. Za východiska morální ekologie zde budou považovány historický vývoj vztahu člověka k životnímu prostředí a jeho stavu až po současnost společně s předpokládaným vývojem myšlení tento vztah ovlivňující, možná lze říci, že velkou měrou dokonce určující. Část týkající se teorie morální ekologie bude obsahovat stručný souhrn názorů některých hlavních zastánců ekologicko – etických postojů. Jako praktické projevy morální ekologie jsou myšleny výše zmíněné aplikace morálně ekologických stanovisek v životě člověka. U všech těchto částí bude přitom vyvinuto úsilí o zdůvodnění zde uvedených informací, morálně ekologických stanovisek a jejich projevů v praxi.

Zvláštní pozornost bude věnována právě lidskému jednání v rámci záměrné skromnosti a uvědomělé spotřeby jakožto zásadní projevy morálně ekologického jednání. Bude se při tom jednat zejména o jednání člověka žijícího v civilizované, tzv. průmyslově rozvinuté společnosti, protože jeho činnost představuje největší nároky na životní prostředí, ale také z prostého důvodu, že i tato práce je psána právě v této části světa; touto skutečností bude pochopitelně mnohostranně ovlivněna. K tomuto je v úvodu vhodné dodat, že stále zvyšující se vliv na zátěž životního prostředí mají rovněž země teprve průmyslově a ekonomicky se rozvíjející se svými specifiky, jako je velikost populace, používání zastaralých technologií, nedostatečně vyvinutá a vyvíjená legislativa, vzdělání a zkušenosti v oblasti ochrany životního prostředí, atd. .

U pojednání o uvědomělé spotřebě půjde i o poměrně detailní projevy v oblastech takto vymezeného běžného života na úrovni jednotlivce či domácnosti, které ovšem znamenají v masovém měřítku fakta velkého významu a ekologicky příznivé jednání zde může mít značné důsledky. Dále pak bude zájem zaměřen na uvědomělou spotřebu a s ní zásadním způsobem spjatou efektivitu v oblasti produkce, která by mohla znamenat rovněž rozsáhlé, ekologicky (mimořádně i sociálně a ekonomicky) příznivé změny. Na závěr bude pojednáno o důležitosti a možnostech řešení ekologické krize jakožto potřebných praktických morálně ekologických projevech na úrovni společenské, ekonomické a politické

1. Historický vývoj životního prostředí ve vztahu z působením člověka

Určitou předmluvu k pojednání o současném stavu životního prostředí bude tvořit nástin jeho vývoje v souvztažnosti s činností člověka.

Současný lidský druh *Homo sapiens* žije na Zemi 100-200 000 let. Ve srovnání s dobou existence planety, která bývá odhadována na 4,6 miliardy let, se jedná o velmi krátký okamžik. Po většinu času žili lidé jako lovci a sběrači. Za posledních 12 tisíc let se však udály dvě zásadní změny celé podoby civilizace i kultury: zemědělská revoluce a před přibližně tři sta lety začala revoluce průmyslová. Tyto epochální proměny rozšířily základnu zdrojů potravin, přinesly nové technologie, do služeb lidí zapřáhly nové zdroje energie. Zlepšily se životní podmínky, prodloužila se průměrná doba života lidí a zvýšil se počet těch, kteří se mohou na Zemi uživit.

Početně omezené skupiny lovců a sběračů v období starší doby kamenné byly součástí přírodních ekosystémů, byly plně zapojeny do přírodního biogeochemického metabolismu vyznačujícího se relativně uzavřeným koloběhem látek a energie. Platí to především pro ekosystémy ve stádiu zralosti, které si v průběhu času zachovávají svůj charakter, nemění se, objem jejich biomasy zůstává relativně stálý.

Zemědělskou revolucí se člověk z přírodních ekosystémů vydělil. Podstatnou součástí zemědělské činnosti je vytváření zemědělských polí, které se na rozdíl od ekosystémů přírodních udržují trvale ve stádiu nezralosti, ve stádiu růstu. Z takovýchto nezralých ekosystémů se odebírá úroda. Kruhový cyklický metabolismus, typický pro ekosystémy ve stádiu zralosti je zde nahrazen metabolismem jiným: systematicky se odebírá biomasa. Takovýto ekosystém ovšem nemůže fungovat bez materiálových a energetických vstupů, které jsou reprezentovány lidskou a později zvířecí prací se vstupem živin ve formě hnojení a prostředků na ochranu rostlin. Vytváří se tak širší umělý agroekosystém, jehož součástí jsou zemědělská pole, a začíná postupně fungovat podobně jako zralé přírodní ekosystémy. Patří do něj vesnice, to znamená lidská sídliště včetně různých hospodářských zvířat, a uvnitř systému probíhá recyklace živin ve formě organického hnoje. Takovýto agroekosystém fungoval podobně jako přírodní ekosystémy, jeho biogeochemický metabolismus měl podobu

v podstatě uzavřeného vnitřního koloběhu. Koloběh látek a energie uvnitř systému byl relativně intenzivní, zatímco látkové a energetické toky přes hranice ekosystému, v tomto případě agroekosystému, byly relativně nízké.

Tento moment je z hlediska zásahu člověka do přírody poměrně zanedbatelný ve své povaze a taktéž z důvodu velmi řídkého osídlení planety lidmi provozující tento způsob obživy, je však příkladný pro další vývoj, kdy dochází k podstatně rozsáhlejším zásahům založeným na obdobném principu. Člověk se stal součástí ekosystému dle odhadů teprve před necelými 2 milióny let. Většinu této doby životní prostředí nijak zásadně neovlivňoval – z důvodu malé početnosti lidské populace a z důvodu nepřítomnosti prostředků pro zásadní zásahy do prostředí. Nepříznivý vliv člověka se projevuje teprve v několika posledních tisíciletích, přičemž k nejzásadnějším poškozením životního prostředí dochází ve dvacátém století.¹

Základními faktory podmiňující tento negativní vliv jsou prudký růst populace a růst intelektuálních schopností člověka.

Prudký růst populace začal přibližně v 17. století. Uvádí se, že k roku 1650 bylo na Zemi přibližně 500 miliónů obyvatel, o 400 let později to bylo již přes 2,4 miliardy. O padesát let později se již hovoří o 6 miliardách, poslední výzkumy mluví zhruba o 6,6 miliardách. Důvodem k tomuto byl především rozvoj zemědělství, které zajistilo větší množství potravy (nezanedbatelný podíl na tom má taktéž objev nového kontinentu), zvyšující se úroveň hygieny a lékařských poznatků vedoucích k tlumení epidemií, zejména morových.. S rostoucím počtem obyvatel se zvyšují nároky na množství potravy, spotřebních předmětů, obydlí, ad. To nutně způsobuje zvýšený tlak na prostředí.

Růst intelektuálních schopností umožnil člověku rozvoj výrobních procesů, dopravy a dalších odvětví lidské činnosti. Tento rozvoj ovšem probíhal a ve stále zvyšující se míře probíhá dodnes. Docházelo a dochází ke stále se zvyšujícímu čerpání tzv. přírodních zdrojů – rud, uhlí, stavebních surovin, spotřeba vody atd. Energetické a látkové toky jsou tedy pochopitelně nesrovnatelně vyšší, než tomu bylo v případě výše popsaného agroekosystému.

Tolik stručně k historii zásahů člověka do přírody, následující část se bude zabývat současnou situací, která je vyústěním a pokračováním dosavadního vývoje.

¹ MOLDAN, B. : *Životní prostředí – globální perspektiva*. Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí: Praha, 1995, s.3-6.

2. Současný stav – popisovaný jako ekologická krize

2.1 Ekologická krize

Jako výchozí zdroje informací k rámcovému popisu současného stavu životního prostředí pojatého jako ekologická krize budou uvedeny údaje vycházející ze zprávy Římského klubu (1968) a konference v Rio de Janeiro (1992). Tyto údaje jsou dnes již sice staršího data, ale jeví se být stále aktuální a zároveň jsou považovány za základní mezníky v poznání kritického stavu životního prostředí v celosvětovém měřítku. Z následujících částí bude zřejmé, že právě zpráva Římského klubu znamenal z velké míry změnu v náhledu na stav životního prostředí. K těmto zjištěním byla zároveň vytvořena řada směrnic, které mají určovat další ekonomický, sociální a politický vývoj směrem k trvalé udržitelnosti života. Následuje základní členění největších ekologických problémů podle Bedřicha Moldana (1995). Dále bude ovšem vhodné doplnit tuto část o pokud možno nejnovější upřesňující a rozšiřující údaje z poslední doby. K tomu bude užito zprávy GEO – 4 z roku 2007.

Ještě v 60. letech se zdálo, že člověk může jako jediný tvor přizpůsobovat vnější prostředí svým potřebám dle svých představ a přání, na rozdíl od všech ostatních přírodních tvorů, kteří přežívají díky tomu, že se oni přizpůsobují svému okolí. Teprve zpětná reakce narušené přírodní rovnováhy dala poznat, že tento přístup nemůže nezměněně pokračovat dál. V této atmosféře se začalo formovat seskupení Římského klubu, jehož činnost předznamenala obrat v myšlení a měla revoluční vliv na změnu hodnot a preferencí ve vyspělé průmyslové společnosti. V dubnu 1968 se na pozvání italského ekonoma, veřejného činitele a manažera /člena vedení firmy Fiat a viceprezidenta firmy Olivetti/, Aurelia Peccei sešlo v Římě společenství třiceti evropských vědců, podnikatelů, filantropů a humanistů za účelem prodiskutování nazrálých problémů doby. Vycházeli z toho, že současný vývoj je charakterizován problémy, jejichž řešení nespočívá v možnostech jednotlivých zemí, nýbrž že tyto problémy mají globální charakter a k jejich řešení je zapotřebí integrovaného úsilí všech zemí světa. Římský klub, jako nevládní a nevýdělečná mezinárodní organizace, od počátku sjednocoval jedince, kteří nevyjadřovali zájmy svých politických stran, ani zemí, které naopak spojovaly obavy o osud lidstva jako celku.

Jako globální problémy označily představitelé Římského klubu následující:

- znečištěné životní prostředí
- populační exploze
- hromadění jaderných zbraní
- mírové využití jaderné energie
- vyčerpání přírodních a energetických zdrojů
- mánie ekonomického růstu pro mánii spotřeby jako konečného cíle a honba konzumní společnosti za kvantitou
- urbanizace
- nárůst zločinnosti a agresivity mezi lidmi, sociální patologie
- odcizení člověka a ztráta autenticity
- duchovní atrofie a úpadek morálních hodnot
- technologie v morálním vakuu, která otevírá možnost zničení civilizace
- politická korupce a byrokratizace řídicího aparátu
- amorální /morálně neutrální/ , nehodnotová věda, která spatřuje cíl sama v sobě, hledá pravdu sama pro sebe, bez sledování smyslu pro společnost

Obrovský myšlenkový přínos Římského klubu spočívá v tom, že poukázal na to, jak jsou jednotlivé problémy navzájem provázané. Exponenciální růst průmyslové výroby a obyvatelstva se dostává do zjevného rozporu s omezeností přírodních zdrojů. Navíc konečným smyslem intenzivního využívání přírodního bohatství se stala masová spotřeba materiálních statků a útěk člověka od sebe sama. Konzumní společnost plodí odcizení, napětí a sociální agresi, protože nabízí člověku náhradní realizaci namísto uskutečnění vlastního individuálního potenciálu a tvůrčích schopností.

Rovněž jaderné zbrojení představuje faktické plýtvání omezenými energetickými zdroji, jestliže jeho potenciálním cílem je ohrožení existence lidstva. Dynamický rozvoj zemědělské produkce má na jedné straně za následek zpustošenou půdu, do které se musí přidávat stále více umělých látek, aby rodila, na straně druhé je jeho efektem přemnožení lidstva a nakupení nově vzniklých problémů s tím spjatých /otázka zaměstnanosti, bydlení, hygieny, lékařské péče atd./

Římský klub se představoval veřejnosti analýzami, které publikoval ve formě zpráv k jednotlivým problémům. Již první zpráva s názvem „Hranice růstu“ konstatovala vyústění soudobých rozporů v nevyhnutelné globální krizi, nevezmou-li si veřejnost, a politici

především, ponaučení z faktů. K tomuto závěru došli odborníci na základě počítačového modelování vývoje světa, ve kterém se pokusili vypočítat určité varianty chování modelu světa za předpokladu různých korelací a interakcí mezi proměnnými, jako je

- průmyslová a zemědělská výroba
- odhadované zásoby přírodních zdrojů
- znečištění životního prostředí – populační přírůstek apod.

Chování „globálního modelu lidstva“ bylo zkoumáno v časovém intervalu 200 let / v letech 1900 – 2100/ a byla zde uplatněna metodologie z oblasti kybernetiky a systémového řízení.

Podle názoru autorů první zprávy, globální krizi lze zabránit jedině:

- změnou našeho způsobu života
- státní kontrolou životního prostředí
- uvolněním politického napětí v mezinárodním měřítku
- vnesením humanistických hodnot do soudobé vědy.

Tato zpráva vyvolala kontroverzní hodnocení. Na jedné straně byla považována za příliš katastrofickou, na straně druhé se termín „ochrana životního prostředí“ stal již v r. 1973 součástí politických programů mnoha západních stran západní Evropy a USA.

Zdůraznění právě negativních tendencí současného vývoje průmyslových zemí se ukázalo jako společensky odpovědnější a realističtější než optimistická víra v samospasitelnost ekonomického růstu a růstu kapitálu, jako dostatečné podmínky pro vyřešení všech problémů společnosti.²

O předpovědi úpadku nebo zániku civilizace nebyla nouze v žádné době, žádné se však až dosud nenaplnily. Na rozdíl od minulosti se však dnešní úvahy odvolávají na spolehlivé údaje o ohrožení stratosférického ozónu, znečištění životního prostředí, nastupující změně klimatu, vyčerpání přírodních zdrojů, destrukci přírodních ekosystémů, rychle rostoucí světové populaci, nových epidemiích, růstu onemocnění rakovinou. Mnozí soudí, že se světové katastrofě nedá uniknout vůbec nebo je to alespoň velmi nepravděpodobné. K takovému závěru dospěli například před více než dvaceti lety autoři známé knihy Meze

2 KŘÍŽOVÁ, E. : Úvod k sociologii medicíny a zdravotnictví. Praha: Karolinum, 1993, s. 21-26.

růstu (Meadows a kol., 1972), kteří dokazovali, že potřebnou zásobu přírodních zdrojů a snesitelnou kvalitu prostředí nelze zachovat, pokud bude pokračovat světový hospodářský růst, jenž je považován za hlavního a základního viníka všech potíží.

Odpovědí na podobné úvahy je strategie trvale udržitelného rozvoje, kterou přinesla kniha Naše společná budoucnost (WCED1987) a rozvinula Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiro (Moldan 1993). Její ústřední myšlenkou je nikoliv zastavení hospodářského růstu, ale jeho usměrnění takovým směrem, aby se současná neudržitelná expanzivní fáze vývoje průmyslové civilizace změnila ve fázi trvale udržitelnou. Světový ekonomický a sociální systém musí být v souladu s planetárním systémem ekologickým, aby zůstala zachována základna přírodních zdrojů, nebyly kriticky porušeny globální biosférické systémy a byla udržena snesitelná kvalita složek prostředí, ovlivňujících lidské zdraví i živou přírodu.

Pesimisté soudí, že takový rozvoj je utopií, že ekologickou katastrofu v té či oné podobě nelze odvrátit. Jedinou naději vidí v tom, že přece jen někteří přežijí a založí civilizaci na jiných základech. I při přijetí tohoto stanoviska se domnívám, že snaha o odvrácení této katastrofy a zachování přírody – života na Zemi celkově má smysl, ať už je jakkoliv absurdní.

Podrobnější členění globálních ekologických problémů současnosti uvádí Bedřich Moldan ve čtyřech částech:

1. Ohrožení globálních biosférických ekosystémů

Narušení klimatického systému: Koncentrace skleníkových plynů v atmosféře stoupá, což s největší pravděpodobností povede ke změně klimatu s mnoha negativními důsledky.

Redukce ozónu ve stratosféře: Klesající koncentrace stratosférického ozónu znamená zvýšený příkon ultrafialového záření, který škodí všem živým buňkám.

Změny biogeochemických cyklů prvků a molekul: Výsledkem změn je globální rozšíření mnoha toxických látek, znečištění atmosféry a hydrosféry, eutrofizace, kyselá atmosférická depozice a zejména různé důsledky změn globálního cyklu uhlíku.

Globální změny velkých biomů: Rychle se zmenšující plochy tropických deštných lesů a dalších ekosystémů, ohroženy jsou velké oblasti moří.

2. Redukce biologického bohatství

Ztráta nebo degradace ekosystémů a biotopů: Přírodní ekosystémy, suchozemské, mokřadní, i vodní jsou v různé míře devastovány na celé planetě.

Vymírání druhů: Mizení jednotlivých druhů rostlin, živočichů a mikroorganismů pokračuje hrozivým tempem.

Redukce genetické základny: Populace mnoha druhů klesají nebo se rozdrobují, což vede ke zúžení jejich genetické základny; platí to pro druhy divoké i domestikované.

3. Nedostatečné přírodní zdroje

Ztráta ploch a redukce úrodnosti zemědělských půd: Zemědělské plochy se ztrácejí dezertifikací, urbanizací, těžbou nerostů, tvorbou skládek odpadů a jinou činností a jejich úrodnost klesá v důsledku eroze, salinizace a jiné degradace.

Nedostatek vody: Nedostatek zdrojů sladké vody vůbec a hygienicky zabezpečené pitné vody zvláště je jedním z významných limitů rozvoje civilizace.

Vyčerpání biotických zdrojů: Některé živé zdroje jsou již vážně porušeny nadměrným využíváním, např. některé druhy mořských ryb. Hrozí nedostatek řady rostlinných i živočišných zdrojů.

4. Přímé ohrožení lidského zdraví

Nebezpečné biologické, chemické a fyzikální faktory: lidské zdraví je ohroženo přítomností jedovatých látek, ionizujícího záření, hluku, patogenních mikroorganismů a dalších faktorů ve složkách životního prostředí a v potravinách.

Patogeny v pitné vodě: Hygienicky nezabezpečená pitná voda je v globálním měřítku vůbec nejvýznamnějším ohrožením lidského zdraví v důsledku nepříznivých faktorů životního prostředí.

Živelné a lidmi způsobené katastrofy: Lidské zdraví a životy ohrožují katastrofy přírodní stejně jako průmyslové.³

K rámcovému přiblížení situace nejbližší přítomné doby bude použito zprávy OSN z roku 2007.

2. 2 Zpráva OSN o současném stavu životního prostředí GEO – 4

Klimatické změny, obrovský počet vymírajících druhů živočichů i rostlin a otázka, jak nakrmit stále přibývajícím počet obyvatel planety Země. To jsou podle OSN problémy, které dosud svět dostatečně neřešil. Vyplývá to ze zprávy Programu OSN pro životní prostředí UNEP (United Nations Environment Programme) nazvané Global Environment Outlook: Environment for Development (GEO-4). Od roku 1995 je to čtvrtá zpráva o stavu životního prostředí planety. (Zpráva k roku 2011 je zatím v procesu zpracování).

Autoři zprávy GEO-4 se odvolávají na dvacet let starou studii nazvanou Naše společná budoucnost. Ta vznikla v roce 1987 na půdě Světové komise pro životní prostředí a rozvoj WCED (World Commission for Environment and Development). Naše společná budoucnost byl první dokument, který stanovil definici trvale udržitelného rozvoje.

Rozsáhlý text GEO-4 připravovalo 390 vědců, jejich zjištění pak dalších tisíc odborníků revidovalo. Zpráva říká, že za dvacet let, které uběhly od zveřejnění textu „Naše společná budoucnost“, se životní prostředí stalo tématem důležitým pro politické rozhodování na celém světě. S řešením problémů, nastolených již před dvěma desítkami let, to však podle OSN už tak chvályhodné není. „Neexistují žádná zásadní témata, na která neupozornila už „Naše společná budoucnost“, která by podle předpokladů v budoucnu čekala pozitivní trend,“ říká zpráva OSN. Známé problémy zůstávají mnohdy neřešené, ale podle zprávy GEO-4 není situace zatím kritická. Je ale potřeba začít okamžitě jednat. „GEO-4 chce upozornit na přetrvávající problémy, které zůstávají neřešené a na ty, ke kterým se nikdo nehlásí. Staré problémy zůstávají a nové se k nim přidávají. Například zvětšování mrtvých míst bez kyslíku v oceánech nebo staré i nové nemoci, které jsou spojené s poškozeným životním prostředím,“ prohlásil Achim Steiner, výkonný ředitel UNEPu.

³ MOLDAN, B. : *Životní prostředí – globální perspektiva*. Praha: Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí, 1995, s.10-16.

Změny životního prostředí a ekonomický rozvoj spolu úzce souvisí, říká zpráva GEO-4 v kapitole o politice trvale udržitelného rozvoje. Od osmdesátých let se zátěž životního prostředí, způsobená nárůstem počtu obyvatel, ekonomickým rozvojem, vědeckým a technologickým vývojem a řadou dalších společenských jevů, jen prohloubila. Od zveřejnění zprávy „Naše společná budoucnost“ v roce 1987 se počet obyvatel Země zvýšil o 34 % a objem světového obchodu je 2,6 krát vyšší. Zatímco v roce 1900 připadalo na jednoho obyvatele téměř osm hektarů půdy, podle propočtů OSN to bude v roce 2050 už jen 1,63 hektaru.

Jenže odpovědnost za ničení životního prostředí není v žádném případě rovnoměrně rozložená na všechny země světa. Roční příjem miliardy lidí v nejbohatších zemích je patnáctkrát vyšší než příjem 2,3 miliardy lidí v nejchudších regionech. V nejbohatších zemích žije pětina všech obyvatel planety, vytvářejí však 57 % světového HDP a jejich podíl na světových emisích oxidu uhličitého je plných 46 %. Celý africký kontinent produkuje jen 7,8 % světových emisí skleníkových plynů.

Lidské aktivity přitom nemusí škodit životnímu prostředí jen jedním způsobem. Například oxid uhličitý, vedle toho, že přispívá ke změně klimatu, zvyšuje také kyselost oceánské vody. Půda, voda i atmosféra jsou spolu propojené v jeden systém, takže změny v jedné oblasti se odrazí i v oblastech ostatních, říká zpráva GEO-4. Navíc člověk je schopen narušit svojí činností některé oblasti přírody tak, že změny se stanou nevratnými. Příklady, které zpráva uvádí, jsou například nadměrný rybolov, který vedl v mnoha oblastech k úplnému zhroucení tamějšího rybářství. Problém představuje také eutrofizace pocházející ze zemědělských hnojiv a dalších chemikálií splavovaných do vodních toků. Ty mají na svědomí „mrtvé zóny“ bez kyslíku v mořích, ale i na dalších vodních plochách. Na Zemi ubývá také mnoho živočišných i rostlinných druhů.

Problémem je podle UNEPu fakt, že se nedá bod zlomu, kdy již dojde k nevratnému poškození životního prostředí, jednoznačně určit. Tento problém je zároveň výzvou pro ekologicky příznivé jednání, neznámost bodu zlomu může znamenat také možnost naděje. Proto by všechny země měly jednat s určitou předběžnou opatrností a měly by se skutečně dodržovat všechny mezinárodní smlouvy na ochranu přírody a životního prostředí. Garantem světové ochrany prostředí by se měla stát sama OSN.

2. 2. 1 Změny klimatu

Podle zprávy UNEPU jsou hlavním problémem, který musí lidstvo řešit, klimatické změny. Podle GEO-4 jsou klimatické změny současnou realitou, jedenáct nejteplejších zaznamenaných let od roku 1850 proběhlo v posledních dvanácti letech. Průměrná teplota na planetě vzrostla za posledních sto let o 0,74 stupně Celsia. Teplota v tomto století by podle předpokladů Mezivládního panelu o klimatických změnách (IPCC) měla růst v pásmu od 1,8 do 4 stupňů Celsia. Hladina moří by se měla zvýšit o 0,18 až 0,59 metru.

Vedle extrémních jevů počasí, jako jsou hurikány anebo vlny veder, povodně a sucha a celá řada dalších problémů, které světová klimatická změna přináší, upozorňuje UNEP i na problém s rozšiřováním nemocí. Kvůli posouvání hranic výskytu se zřejmě rozšíří taková onemocnění, jako je malárie a horečka dengue, hrozí také výrazně větší šíření nemocí z jídla, jako je například salmonelóza.

Zpráva GEO-4 říká, že hlavním původcem klimatických změn jsou antropogenní emise skleníkových plynů, zejména oxidu uhličitého. Navíc podle UNEPu tyto emise od roku 1987 neustále rostou. To, jaká bude v budoucnu teplota na zeměkouli, zásadně záleží na rozhodnutí dnešní společnosti, stojí ve zprávě UNEPu. „Drastické snížení emisí čeká především energetiku, dopravu, lesnictví a zemědělství, abychom v budoucnu zabránili hrozivým dopadům klimatických změn,“ říká zpráva GEO-4. Řešením má být využívání moderních technologií, které jsou již dostupné a mnohdy i ekonomicky výhodnější. Dále by lidstvo mělo vsadit na obnovitelné zdroje energie a také by mělo využít ukládání oxidu uhličitého do hlubinných úložišť. Aby nedošlo k nárůstu průměrné teploty na zeměkouli o více než 2 stupně Celsia, musí bohaté země snížit emise skleníkových plynů o 60 - 80 %, tvrdí zpráva GEO-4.

Lidé se také podle UNEPu budou muset začít změněnému klimatu přizpůsobovat. Vedle ryze technických řešení (jakou jsou hráze proti vzedmuté mořské hladině), přes změnu chování (například změna jídelníčku a trávení volného času) a změnu hospodaření (například v zemědělství) až po politická rozhodnutí.⁴

⁴ Dostupné na World Wide Web: <http://www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=2051356>

3. Předpokládané příčiny ekologické krize

V předchozí části byly průběžně představeny základní příčiny ekologické krize ve své praktické podobě, z nichž jako největší lze souhrnně uvést vzrůstající spotřební náročnost a pokračující populační explozi. Tyto jevy jsou pak spjaty se zvyšujícím se znečištěním životního prostředí a spotřebou tzv. přírodních zdrojů. Tato podstatná témata budou dále probírána v následujících částech. V této kapitole budou zmíněny některé hlavní myšlenkové směry společně s jejich představiteli, souběžně s názory některých myslitelů týkající se vlivu daných idejí na myšlení a následné jednání člověka ve vztahu k přírodě, které má za následek ekologickou krizi. Mezi předpokládanými příčinami ekologické krize bude kromě těchto filozofických východisek uveden také možný výklad myšlenek obsažených v náboženství - rozuměno v určující evropské kultuře interpretace biblické zvěsti židovském či křesťanském pojetí, především, které mohou být pojímány jako vedoucí k ekologické krizi. Dále bude jako možná příčina stávající krize stručně zmíněno myšlení člověka moderní civilizace obecně, příčina spočívající v objektivní skutečnosti a technika umožňující uspokojování stále větších potřeb a přinášející řadu nezamýšlených důsledků. Na konec kapitoly bude přiřazena část poukazující na ekologickou krizi jako na nezpochybnitelnou skutečnost.

3. 1 Filozofické názory považované za kořeny krize životního prostředí

Ve filozofických pracích bývá za myslitele, který nejvíce ovlivnil lidské, míněno euroamerické myšlení vedoucí k ekologické krizi nejčastěji uváděn René Descartes, jehož filozofický pohled je jakožto směřodátný myšlenkový předpoklad pro lidské jednání vztahující se k přírodě často řešen na ekologických konferencích. Tento filozof rozpořtil ve svém systému skutečnost na nevědomou a neskutečné vědomí: rozlišil mezi světem prostorovým, jehož jedinou vlastností je právě prostorovost, tedy matematicko-kauzální vztahy a mezi duší bez místa v prostoru, ke které náležejí všechny vlastnosti či vztahy smyslu a hodnoty. Když pak duše vzala za své v sekularizaci světa v 19. století, vzaly za své hodnota i smysl, a svět se stal jen nesmyslnou zásobárnou surovin, bez vlastní hodnoty, se kterou může člověk libovolně disponovat – k čemuž také došlo.⁵

⁵ KOHÁK, E.: *Člověk, dobro a zlo. Kapitoly z dějin morální filozofie*. Ježek, Praha 1993, s. 202-242. In RŮZNÍ AUTOŘI: *Závod s časem: Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996, s. 5-8.

..

Když francouzský filozof René Descartes (1596-1650) hovořil o člověku jako o bytosti, směřující k tomu stát se pánem a vlastníkem přírody (maitre et possesseur de la nature), jistě netušil – a ani by si nedokázal představit – jak složité problémy s sebou tento civilizační trend přinese. Stačí se jen okrajově zamyslet nad negativními dopady velkoměstských aglomerací na životní prostředí, abychom zcela vážně uvažovali nad skutečnými výhodami velkoměstského života. Vedle víceméně změřitelných vlivů jsou zde i vlivy obtížně matematizovatelné, které se projevují v kulturních, sociálních a psychologických dimenzích. Lidstvo je nedílnou součástí přírody a musí respektovat její zákonitosti. Vznikla-li složitým historickým vývojem na zemském povrchu propletená a vysoce složitá struktura prostředí uměle vytvořeného lidskou prací, některými vědci zvaná jako antropocenóza, pak by měla být uváděna v pokud možno co nejadekvátnější soulad s rytmem přírody v časovém i prostorovém rozměru.⁶

Podobně se zamýšlí nad dopady Descartovy ontologie profesor Josef Petr Ondok v knize Člověk a příroda – hledání etického vztahu. Podle něj došlo v důsledku ní obecně v evropském myšlení k redukci člověka na subjekt a svět na pouhou objektivní zkušenost. Ekologická krize pak může být považována za důsledek krize evropské ontologie. Je tedy třeba se pokusit o novou ontologickou koncepci jako vlastní etické východisko pro zdůvodnění ekologicky etického vztahu. Šlo by tak o vytvoření teorie zdůvodňující normativní vztahy člověka k přírodě. O vytvoření nové ontologie zahrnující oblasti člověk a příroda se pokouší například Josef Šmajš a Hans Jonas⁷.

Podrobnější filozofický pohled na vznik ekologické krize lze nalézt v knize Kvalita života a tělesnost doc. Anny Hogenové (zejména v kapitole K filozofii krajiny, s. 82-102). Jako i v jiných názorech se zde z filozofického hlediska uvádí jako jádro problému skutečnost, že v lidském myšlení se začíná v 17. století (je to ta doba, kdy zároveň začíná průmyslová revoluce!) radikálně rozlišovat na subjekt a objekt, v důsledku čehož se začíná ztrácet vědomí jednoty - smysl pro celek, který je potřebný pro to, co by se dnes dalo nazvat ekologickým vědomím, jakožto vědomím důležitosti domova (ekos) - životního prostředí a správnému zacházení vzhledem s ním; tento smysl, vědomí sounáležitosti, je ovšem nutný pro smysluplný život vůbec.

⁶ ČERNOUŠEK, M.: *Psychologie životního prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, 1992, s. 9.

⁷ ONDOK, J. P.: *Člověk a příroda. Hledání etického vztahu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 44-45

„...všem těmto pohledům na přírodu je společné pojmání objektu v cartesiánském smyslu. Bytí v řeckém smyslu nebylo objektem, a proto ten, kdo bytí v řeckém smyslu chápal, nebyl ani subjektem. Tento subjekt-objektový vztah je výtěžkem novověku a je přijímán jako pravda, o níž nemá cenu vyslovovat pochybnosti, protože vše je jasné. Stane-li se krajina jako část přírody pouhým objektem, pak získá instrumentální charakter., je zde pro naše potřeby, je zde k našemu využívání. Pak se listy stanou buňkami, chemickými reakcemi, plícemi stromů, apod. Descartes svým ponováním subjektu jako výchozího postavení a v získávání jistot vůbec vytvořil nebezpečný hiát, oddělenost, propastnost, jež dnes se mstí odcizením přírody. Les tedy není součástí našich rukou a nohou, našeho těla, našeho domova, les již není rozšířený organismus (volně řečeno s Patočkou), ale je něčím, co je dodatkem k našemu způsobu existování, který se může měnit dle naší libovůle. Tento základní rozdíl je v zárodku ekologických aktivit nahlížen jako zakrytý důvod dnešního odcizení, jež se jako přímé odcizení vůbec nepociťuje, i když tomu tak je.“⁸

Z uvedeného vyplývá, že toto vydělování se subjektu z celku přírody vede k odcizení jedince z celku, s nímž je spjat, což má za následek necitlivost či lhostejnost ke svému okolí; to pak způsobuje neuvážené, nezodpovědné jednání způsobující velké škody – přírodě přímo a zpětně člověku samotnému, jak bylo zřejmé z předcházející části týkající se historie vztahu přírody a člověka a zpráv o současném stavu. Praktičtější orientovaný člověk možná namítne, že myšlení jednoho, popř. několika filozofů počátkem novověku nemůže zásadní měrou ovlivnit chování lidstva, nebo v daném případě jeho, v tomto ohledu velkou měrou určující, euroamerické části, a že k poškozování přírody vedly lidské aktivity odnepaměti. Přesto považují výše uvedený jev za podstatný ve vývoji lidského (opět nutno připomenout „lidského“ ve smyslu této kulturní oblasti, přičemž ta má pak nezanedbatelný vliv na další) vnímání, uvažování a jednání vůči okolnímu světu.

Za velmi vlivného myslitele co do vlivu myšlení na vznik ekologické krize bývá dále považován také Immanuel Kant, který ve svém učení výrazně popírá jakoukoliv mimolidskou platnost morálních zásad. Výsledkem je, že člověk si může se světem zacházet, jak je mu libo. V cestě podmaňování přírody tedy nestojí žádné morální ohledy.⁹ V duchu citovaných slov

⁸ HOGENOVÁ, A.: *Kvalita života a tělesnost*. Karolinum, Praha, 2002, s. 87-88

⁹ KOHÁK, E.: *Člověk, dobro a zlo. Kapitoly z dějin morální filozofie*. Ježek, Praha 1993, s. 202-242. In RŮZNÍ AUTOŘI: *Závod s časem: Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996, s. 5-8.

Michala Černouška ohledně skutečnosti, že René Descartes nemohl předvídat problematické dopady jeho filozofie, je možné se podobně vyjádřit i o Immanuelovi Kantovi. Na určitou obhajobu jeho myšlenek lze trochu s předstihem vzhledem k obsahu následujících kapitol zmínit, že právě kategorický imperativ se může stát nástrojem příznivé změny, co se týká ekologické krize. J. P. Ondok pojednává v této souvislosti o ekoetické koncepci, která je označena zde jako konsensualismus či konvencionalismus.¹⁰ Tato koncepce bude zmíněna níže již přímo ve spojitosti s pojednáním o ekologické etice.

3. 2 Výklad náboženských idejí jako příčina ekologické krize

Myslitel Lynn White mladší přišel s tezí, (která se ostatně stává podkladem či alespoň obdobou ke kritickému přístupu mnoha lidí i organizací vůči vztahu náboženství k přírodě), že příčinou západního kořistění jsou už její hebrejsko-křesťanské počátky. Hned v prvotním mýtu o stvoření světa představuje Starý zákon člověka jako pána tvorstva a svět jako jeviště, na kterém se odehrává drama lidského pádu a spásy. Bible se zabývá jen osudem člověka, ostatní svět je zajímavý jen potud a tím, jak člověkovi slouží. Židovská i křesťanská víra bývá z tohoto někdy obviňována ze strany ekologických myslitelů a aktivistů. Avšak je zapotřebí rozlišovat již jen důvodu mnoha odlišných názorových stanovisek, které se napříč jednotlivými konfesemi vyskytují. Podle biblické zprávy to skutečně může vypadat tak, že středem všeho zájmu je člověk a Bůh, zbytek je pouze jakousi kulisou, navíc odsouzenou k apokalyptickému zániku. Někteří lidé se naproti tomu domnívají, že právě světová ekologická katastrofa může být právě naplněním apokalyptických prorocství; potom má dojít ke vzniku stvoření nového a dokonalejšího, již neporušeného prvotním hříchem. Názor, že člověk je úhlavní předmět zájmu celého stvoření bývá nazýván jako antropocentrismus; takto orientované myšlení se však nachází velmi často i se svými důsledky ve filozofii či vědě.¹¹ Dle jiného názoru se v biblicky inspirovaných naukách spíše jedná o tzv. teocentrismus. Pochopitelně bude u zde pojednávané problematiky záležet na jednotlivých interpretacích. Podle těch, dalo by se říci ekologicky příznivějších je Bůh samozřejmě středem všeho zájmu, při tom ale veškeré boží stvoření má svůj nezměrný význam, a že jakkoliv ublížit jemu,

¹⁰ ONDOK, J. P.: *Člověk a příroda. Hledání etického vztahu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 66-68

¹¹ KOHÁK, E.: *Člověk, dobro a zlo. Kapitoly z dějin morální filozofie*. Ježek, Praha 1993, s. 202-242. In RŮZNÍ AUTOŘI: *Závod s časem: Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996, s. 5-8.

znamená totéž jako ublížit stvořiteli. V židovství i v křesťanství lze nalézt mnoho upomínek, že jakékoliv krutost a chamtivost jsou největší prohřešky proti stvořitelskému řádu, že božím přáním je, aby jím stvořený svět vydržel, že člověk má ve vztahu ke stvoření značnou odpovědnost a jeho úkolem je dovést sebe i svět ke spáse. K těmto myšlenkám lze opět uvést již zmíněnou práci J.P. Ondoka, v níž odkazuje na dílo E. Koháka nazvané v anglicky psaném originále *Embers and the Stars*, kde se autor zabývá posvátnou dimenzí přírody v židokřesťanské tradici, a kde jsou uvedeny biblické odkazy, které tuto dimenzi v myšlení dané tradice zakládají, například některá místa v knize žalmů.¹² Otázka vlivu biblické kultury na vznik a vývoj ekologické krize by mimo jiné vyžadovala delšího rozpracování, stručně lze prohlásit, že záleží na individuálním výběru myšlenek a ve způsobu jejich užití, v závažnějším případě pak na jejich teoretické a hlavně praktické prezentaci okolí jako určujících. To se ostatně netýká pouze biblických náboženství, ale, jak bylo výše nastíněno, i například zmíněných filozofů, kteří měli značný vliv na vývoj evropského myšlení.

3. 3 Příčina ekologické krize v lidském myšlení

Hledáme-li příčiny současné ekologické krize dál, můžeme uvést že jednou zásadní je lidské myšlení – žije-li člověk s hluboce zakořeněnou představou, že jediným smyslem života jsou jeho radosti, jejichž základem je spotřeba, pro kterou svět poskytuje suroviny, pak je „rozumné“ a „logické“ zaměřovat své úsilí k co nejúčinnějšímu využití světa k maximálnímu konzumu jako k jediné záruce štěstí. Příčinou by pak byly představy, které jsme si osvojili, a ty je třeba zkoumat.

3. 3 Příčina jako objektivní skutečnost

Příčinu lze dále spatřovat např. v kategoriích pozitivní přírodovědy. V tom případě by bylo třeba najít zcela objektivní příčinu, např. přelidnění. Kdyby na celém světě žilo jen 250 miliónů lidských obyvatel, na plýtvání by nezáleželo; příroda by je stačila nahradit. Je však problém, že je na světě žije přes 6 miliard, (údaje z posledních let hovoří o 6,6 miliardy obyvatelích planety), a toto číslo stále roste.

¹² ONDOK, J. P.: *Člověk a příroda. Hledání etického vztahu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 45-49

3. 4 Technika

Příčina může být viděna dále také v technice – nejen jak ji užíváme, nýbrž prostě tím, že je. Tím totiž řádově stoupá jak možnost i schopnost individuální spotřeby. I ten nejzhýralejší indiánský náčelník nemohl, nebyl schopen spotřebovat podstatně víc než průměr své společnosti. A naopak, ani ten nejšetrnější Západoevropan nedokáže spotřebovat podstatně méně, než západoevropský průměr: ať sebepečlivěji zhasíná doma v bytě, nad dálnicí dál svítí tisíce světel celou noc. To je fakt techniky: sama určuje spotřebu.

Existují údaje, které dále svědčí, že, o téměř marném počínání ekologicko eticky smýšlejících lidí snažící se o šetrný přístup. Uvádí se například, že domácnosti v ČR spotřebují 3-5 procent elektrické energie, na znečištění vody se podílí z 12,5 procent. To ovšem samozřejmě neznamena, že by jednotlivci měli své snahy vzdávat; ačkoliv řešení musí probíhat na všech úrovních (individuální, skupinové, regionální, globální), především proto, že oni jsou spotřebitelé a mají možnost svým rozhodnutím ovlivňovat využití techniky a zdrojů.

4. Morální ekologie/Environmentální etika/Etika životního prostředí

Reflexe problematiky vztahu člověka a přírody, zvláště pak v souvislosti s odcizením civilizovaného člověka vzhledem přírodě a s jejím ničením v lidském, krátkodobém, zájmu, vedla v lidském myšlení k reakcím vedoucím k uvědomování si důležitosti životního prostředí a hledání cest k nalezení správného vztahu k přírodě a k její ozdravení či v dalších důsledcích k zachování. To se dělo a stále děje v rovině teoretické i praktické, přičemž tak která stávající hnutí dávají větší či menší důraz na myšlení či jednání. Obecně lze prohlásit, že jedna část těchto myšlenkových proudů předpokládá změnu konání za přednostní, jiná naopak považuje za zásadní změnu myšlení, z níž pak bude vycházet správné jednání.

Existují dochované zprávy již z antického Řecka, jejichž autor vyjadřuje lítost nad rozsáhlým vykácením lesů tamní svahovité krajiny (v důsledku tohoto jsou v dnešním Řecku, ale také např. v Itálii velké části území holé). Tehdy zde hrál roli především smutek, bolest citlivé duše nad zničením něčeho krásného, avšak v moderním věku se k tomuto přidávají obavy o důsledky poškození nebo přímo zničení jednotlivých ekosystémů či jejich vzájemně propojených skupin. S tímto přichází zároveň vědeckými výzkumy a prognózami podložené obavy týkající se života člověka a zároveň života na Zemi vůbec. Lze prohlásit, že v přibližně padesátých letech minulého století vzniká, ať již takto oficiálně označovaný či nikoliv, obor ekologie – doslova nauka o domově, který vychází z poznatků přírodních věd, ale také z filozofie, případně dalších souvisejících společenských věd, jakými jsou sociologie, psychologie, atd.. Zabývá se přírodními zákonitostmi a s důsledky lidského jednání vzhledem k životnímu prostředí a způsoby správného zacházení s přírodou. V jednotlivých případech záleží, je-li pozornost zaměřena na biologické procesy, které v přírodě probíhají a na změny v ekosystémech v důsledku lidského působení, nebo je-li předmětem zájmu spíše vztah člověka k životnímu prostředí po stránce teoretické a praktické. Morální rozměr tohoto vztahu je sledován zvláště ve zkoumání, které, jak bylo uvedeno v úvodu, bývá nazýváno jako morální ekologie, ekologická či environmentální etika, popř. etika životního prostředí – takto bude i nazvána vlastní část kapitoly týkající se ekologicko-etické teorie.

4. 1 Etika životního prostředí

Pro přiblížení tématu jsou zde pro větší komplexnost a ukázkou jednotlivých stanovisek uvedeny některé charakteristiky od různých autorů. Kratší pochází od profesora Erazima Koháka a zní následovně:

Morální ekologie je způsob ekologického myšlení vycházející z poznatku, že záchrana životního prostředí není jen otázkou ohleduplnějších technologií, nýbrž především ohleduplnějších lidských postojů a přístupů k přírodě.¹³

Podrobněji rozvedený výklad pojmu etika životního prostředí poskytuje například spis Úvod do studia životního prostředí Karla Pivničky a Martina Braniše (1994):

Člověk se snažil vždy posoudit realitu okolního světa ve vztahu ke svému životu nejen jako nezbytnou nebo zbytečnou (rozlišoval užitečné a neužitečné), ale často hodnotil dění v přírodě a své úkony a okolí z hlediska svědomí, tedy jako „věci“ zlé a dobré. Často hledal v sobě i v okolí mravní hodnoty a snažil se seřadit podle kulturních, vědomostních a zkušenostních kritérií tyto hodnoty do určité škály. Příroda byla v různých dobách a v různých kulturách chápána různě. Jako zdroj obživy a výdělků, jako ochrana, jako sesterská nebo mateřská bytost, ale i jako nepřítel. Tyto přístupy k přírodě (okolí, prostředí) jsou charakteristické i pro současného člověka. Na rozdíl od minulosti však stále sílí přesvědčení, že zachování přírody jako zdroje k uspokojování materiálních potřeb (a požadavků) nestačí. Přírodu je nutno zachovat z toho nejzákladnějšího důvodu – jako soubor kvalit, které umožňují život, tedy i život člověka.

Je jasné, že k degradaci životního prostředí dochází především díky našemu životnímu stylu, nikoliv z nedostatku informací, vzdělání či peněz. Člověk stále vychází z předpokladu, že příroda je zadarmo a že jsme zde proto, abychom bez zábran využívali „nevyčerpatelné“ zdroje naší Země. Mylně se domníváme, že máme zcela výjimečné postavení mezi organismy a že naším úkolem je definitivně zvítězit nad přírodou a donutit ji, aby nám sloužila. Kvalitní životní prostředí není chápáno jako základní podmínka naší existence. Máme mnoho důvodů předpokládat, že pokud mluvíme o následných generacích, jsme schopni dohlédnout nejdále na svoje vnuky. Není tedy divu, že varování o tom, že žijeme na jejich úkor, bereme spíše jako řečnickou kulisu, o jejíž závažnosti mnoho nepřemýšlíme. Lze souhlasit s tím, že návrat

¹³ Tamtéž.

do doby, kdy byl člověk součástí přirozeného ekosystému a svoje okolí narušoval minimálně, je nemožný. Hospodářský, technický i intelektuální rozvoj společnosti nelze zastavit a dnes už není bez něj ani ochrana životního prostředí možná. Lze však přijmout řadu opatření, která budou životní prostředí šetřit. K tomu je však nezbytné přehodnotit naše životní priority, snížit spotřebu věcí a energie a přestat považovat bohatství za jediný motor ženoucí lidskou společnost dopředu.

V posledním desetiletí se hodně hovoří o trvale udržitelném rozvoji. K tomu, abychom skutečně nastoupili cestu tohoto vývoje, je potřeba dospět ke změnám v myšlení a aktivitách člověka a celé společnosti. Je třeba přijmout za svou myšlenku, že jsme částí Země, částí přírody a nikoliv vyvoleni k domu, abychom ji bezohledně využívali. Ostatní organismy mají stejné právo na existenci jako my. Přírodní zákony budeme muset pochopit, nikoliv se je snažit změnit. Musíme se stát hospodáři a to takovými, aby škody, které způsobíme, byly minimální. Zdroje Země, „živé i neživé“, nejsou bez hranic. Většina našich aktivit má nepředvídatelné následky pro nás samotné, ale i pro naše potomky. Měli bychom opustit svoji část Země v takovém stavu, ve kterém jsme ji našli, přičemž každý by měl nést odpovědnost za své činy.

Abychom pochopili jedinečnost fungování naší Země, je nezbytné zvýšit úroveň ekologického vzdělání dětí, mládeže i dospělých. Je třeba se orientovat na poznání problémů životního prostředí nejbližšího okolí, snažit se pochopit nejobyčejnější problémy. Věnujme pozornost plýtvání energií, vodou ve vlastním domě, prostředí ulice, místu, kam jezdíme na dovolenou. Mysleme na každou věc, kterou vyhodíme jako nepotřebnou. Energie, čas a často i suroviny spotřebované k její výrobě jsou (v časových dimenzích lidského života) nenávratně ztraceny. Je třeba, aby kromě tlaku vědeckých argumentů byl zvyšován i tlak veřejnosti k ochraně životního prostředí. Současný stav na Zemi nestačí nyní jen zkoumat a konstatovat. Je třeba začít chápat a respektovat vztahy mezi živými a neživými složkami systému.¹⁴

Ze zahraničních autorů je mimo jiné na místě uvést pojetí ekologické etiky amerického lesníka Aldo Leopolda, který je především pro svou knihu ze čtyřicátých let minulého století nazvanou *Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky* považován za jednoho z jejích zakladatelů. Jeho etický postoj k přírodě bývá stručně označován jako etika Země.

¹⁴ BRANIŠ, M., PIVNIČKA, K. *Úvod do studia životního prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, 1994, s. 130-131.

*Etika, ekologicky pojatá, je omezením svobody činu v zápase o přežití. Etika, filozoficky pojatá, je vymezením chování společensky přijatelného od společensky nepřijatelného. To jsou dvě definice téhož. Má to svůj původ v tendenci vzájemně závislých jedinců či skupin vyvíjet způsoby spolupráce. Ekolog tomu říká symbiózy. Jak politika, tak ekonomika je pokročilou formou symbiózy, v níž byla původní volná soutěž částečně nahrazena mechanismy spolupráce s etickým obsahem. Původní etika se zabývala vztahy mezi jednotlivci – hebrejské Desatero je toho příkladem. Pozdější přírůstky se zabývaly vztahem mezi jednotlivcem a společností. Zlaté pravidlo morálky se snaží zapojit jednotlivce do společnosti. Nemáme však ještě etiku zabývající se vztahem člověka k zemi a k rostlinám a k živočichům na ní žijícím. Vztah k zemi je přísně ekonomický, přináší vymoženosti, ale ne povinnosti. Rozšíření etiky na tuto třetí složku lidského okolí je, pokud tomu správně rozumím, evoluční možnost a ekologická nutnost. Je to třetí krok v pořadí. Jednotliví myslitelé ode dnů Ezechiele a Izaiáše tvrdí, že plundrování země je nejen nevýhodné, ale i špatné. Společnost však jejich názor ještě nepřijala. Považuji současné hnutí za ochranu přírody za zárodek onoho přijetí. Etika může být pojímána jako jakýsi návod při setkávání se s ekologickými situacemi tak novými nebo tak složitými, či zahrnujícími tak vzdálené následky, že cesta společenské prospěšnosti není běžnému člověku rozeznatelná. Živočišné instinkty jsou jakési návody v případě jednotlivce v takové situaci. Etika je snad jakýsi společenský instinkt, který se právě teď vyvíjí.*¹⁵

K popisovaným ekologicky etickým přístupům lze dále přiřadit výčet některých ekoetických koncepcí podle J. P. Ondoka z následným zamyšlením nad kritérii týkající se jejich volby. V již zmiňované práci předkládá koncepci předzkušenostního původu etické závaznosti, konvencionalismu či konsenzualismu (zmíněného již v souvislosti s myšlenkami I. Kanta) a pluralistické koncepce:

Předzkušenostní původ etické závaznosti

*Primární zkušenost s přírodou, pokud se jí člověk neodcizil, mu vyjevuje morální dimenzi světa. Vztah k přírodě, ať už jde o lidský druh, nebo o divoké obyvatele pralesů, o stromy či bažiny je zde především morálním vztahem, který není třeba dokazovat, ale který je nám odhalován v tomto bezprostředním kontaktu se světem přírody.*¹⁶

¹⁵ LEOPOLD, A.: *Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky*. Sand County Almanach. Tulčík: Abies, s. 233-234.

¹⁶ ONDOK, J. P.: *Člověk a příroda. Hledání etického vztahu*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1998, s. 45-48.

Konvencionalismus, konsensualismus

Ve filozofické rovině zde může být podkladem Kantův kategorický imperativ. Etická závaznost je záležitostí dohody – konvence. Cílem zde není jen umožnění soužití lidí v daném společenství, ale přežití lidstva jako celku. Rozhodování by pak náleželo odborníkům – ekologům, sociologům, ekonomům, atd., kteří rozumí příčinám ekologických krizí a jsou schopni navrhnout takové strategie a legislativní opatření, která by zabránila definitivnímu zhroucení planetárního ekosystému.

Pluralistická koncepce

Zkouší sjednotit spektrum řešení zdůvodnění v jednotnou koncepci. – „výběr verze světa“ Na druhé straně může jít o pokus integrovat vzájemně kompatibilní východiska a předpoklady v komplexnější koncepci ekoetiky.. K této koncepci existují výtky, že představuje určitou inkonsistenci, neboť člověk potřebuje a také usiluje o uzavřený a koherentní pohled na svět a na vztahy k druhým lidem.¹⁷

Rozhodující kritérium pro volbu ekoetických principů je zde empirické povahy, např. přežití člověka jako živočišného druhu. Tato cesta, která prakticky vyúsťuje v legislativní opatření, je nezbytnou součástí ekoetické strategie a může být účinná pro dosažení žádoucího cíle. Je nezbytná tam, kde se etická teorie neopírá o filozofická o filozofická východiska.¹⁸

Ekoetická povinnost tedy znamená respektovat hodnotu prvků ekosystému, tj. jejich funkcí a vazbu na ostatní prvky tvořící jediný celek. Je to povinnost vztažená k člověku, k jeho integritě a seberealizaci. Avšak člověk jako svobodná bytost může jednat proti této přirozené tendenci k integritě a seberealizaci, např. tehdy, když jeho jednání směřuje k něčemu, co se mu jeví bezprostředně žádoucím cílem, přestože ve svém konečném důsledku ohrožuje jeho integritu. Tento způsob je pak kvalifikován jako eticky špatné jednání a naopak. Etická situace člověka je tedy taková, že může sám sebe „přijmout“ nebo „odmítnout“. Může zaujmout pozici, v níž se chce vymanit z celistvosti a jednoty, v níž se nalézá se vším, s celým ekosystémem a celou přírodou. Chce tento celek ovládnout. Subjekt se tak zvedá k nadvládě nad přírodou, která pak končí v odcizení se přírodě a v jejím ohrožení.¹⁹

¹⁷ Tamtéž, s. 66-68.

¹⁸ Tamtéž, s. 85.

¹⁹ Tamtéž, s. 89-90.

Studie *Člověk a příroda. (Hledání etického vztahu)*. končí závěrem, že problém ekologických krizí není možné řešit pouze jako legislativní problém, i když se jedná o určité minimum, které je nutné. Vyplývá z tohoto požadavek motivovat jednání člověka na bázi etické povinnosti, kterou člověk k přírodě má.²⁰

V předcházejícím pojednání byly ve stručnosti vyjádřeny základní východiska a cíle morální ekologie. Etický vztah člověka k životnímu prostředí nabývá různých podob, i v ekologické etice se postoje jednotlivců či skupin zastánců podobného náhledu liší, především na základě ideových východisek a motivů. Po praktické stránce odlišuje stoupence ekologické etiky mezi sebou také předpokládaná a upřednostňovaná řešení problematiky vztahu člověka s životním prostředím. Kniha předního myslitele (dlužno uvést též „činitele“) v této oblasti v České republice, ale i v zahraničí, profesora Erazima Koháka Zelená svatozář – kapitoly z ekologické etiky, kterou lze zároveň považovat v dané problematice za základní literaturu, nabízí výstižné rozdělení environmentálně etických přístupů na etiku vznešeného lidství, etiku boží bázně, etiku záchranného člunu, etiku úcty k životu, etiku Země. Jednotliví představitelé těchto orientací vyznávají stanoviska nastíněná těmito názvy.kapitol dotyčné knihy.²¹ Obecně lze z trochu jiného pohledu prohlásit, že mezi enviromentalisty je možné nalézt postoje utilitaristické, které prosazují ochranu životního prostředí především z toho důvodu, že je to prospěšné pro člověka (antropocentrický přístup), na druhé straně jsou zde proudy, které vyznávají přesvědčení, že život na Zemi je důležité chránit již v první instanci, pro to, že veškerý život je hodnotou o sobě – hovoří se o přístupu biocentrickém. Tento názorový směr, nazývaný rovněž jako biocentrismus je zastáván, sledován a dále rozpracováván v pracích norského filozofa a ekologa Arne Naesse, který uvádí jako hlavní motiv vedoucí člověka k zájmu o přírodu a k její ochraně identifikaci – ztotožnění jedince s celkem. Jako příklad podává situaci, kdy se zvedla vlna lítosti a zájmu veřejnosti nad úbytky tučňáků v Antarktidě kvůli přítomnosti DDT v jejich vejcích. Arne Naess si tehdy položil otázku, co vedlo lidi, kteří tyto tučňáky v životě neviděli na vlastní oči a nemají s z jejich existence žádný zřejmý prospěch, k zastání se jich. Odpovídá, že je to právě vědomí celku, vzájemné sounáležitosti, (což již bylo naznačeno v části věnující se filozofickým podkladům vzniku ekologické krize), které podmiňuje soucit s přírodou a starost o živé tvory. S tímto přístupem se setkáváme také v myšlení přírodních národů a některých duchovních učeních,(viz níže) v dílech tohoto norského filozofa je tato záležitost dobře vyložena v uzpůsobení ke zdejšímu obvyklému analyticky orientovanému evropskému myšlení. Jako

²⁰ Tamtéž, s. 104.

²¹ KOHÁK,E.: *Zelená svatozář – kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Slon, 2002, s. 61-100.

příklad filozofického smýšlení ve spojitosti s morálně ekologickou tematikou – souhrnně nazývaného ekosofie - profesora Naesse lze uvést některé body z jeho knihy *Ekologie, pospolitost, životní styl* (1994)

*Můžeme se přiklánět k jakékoliv filozofické škole, ale podle všech je naše působení jednoznačně negativní.*²² Je v rozporu s hodnotami, které tyto filozofické směry hlásají. Platí to o učení Aristotela, o buddhismu, konfucianismu a v dalších filosofiích uplynulých dvou tisíciletí. Všechna důležitá učení činí rozdíl mezi velikostí a rozměrností. O velikost usilujeme, ale nemělo by jít o kvantitu. Filosofie uznává význam technického pokroku, ale důležitější jsou pro ni kulturní hodnoty. Kvalitní život se neodvíjí od tupého konzumu. Všechna významná učení shodně požadují, aby se lidé pokusili odhadnout vzdálené důsledky svého jednání v čase a prostoru. Žádný významný filosof nepovažoval tržní vztahy a způsob výroby za rozhodující pro normy pro stát, společnost i jednotlivce. Význam ekonomických vztahů je samozřejmě uznáván, ovšem ekonomika je považována jen za malou součást v síti společenských vztahů.²³ Hlavním heslem ekosofie je :*"Skromné prostředky, bohaté cíle."* tento slogan by neměl být chápán jako výzva k askezi, odříkání. Ekosofický životní styl naopak uznává hojnost, bohatství, přepych, blahobyt. Ale definice všech požitků vychází z *kvality života, a nikoliv z životní úrovně.*²⁴

Myšlenky Arne Naesse dále rozvíjí jeho přátelé, následovníci a zakladatelé ekologického hnutí Earth First! Bill Devall a Georg Sessions, kteří jsou společně s ním označováni za první představitele směru nazývaného jako hlubinná ekologie, jejíž základní myšlenky jsou vyjádřeny ve stejnojmenné knize (1985)..

Tento směr environmentálně etického hnutí předkládá velmi komplexní přístup ve vztahu člověka s přírodou a v oblasti ochrany životního prostředí, bude zde tedy o něm pojednáno podrobněji.

Stoupenci hlubinné ekologie nacházejí filozofické základy zejména v učení hinduismu, taoismu, buddhismu, v tradicích přírodních národů, zejm. předchozích obyvatel amerického kontinentu. do jisté míry i křesťanství a některých západoevropských filozofů, např. Benedikta Barucha Spinozy. Volají po změně (kterou považují za nutnou pro změnu směru vývoje civilizace, jenž je zde považován za mířící k záhubě) úzce zaměřeného antropocentrismu na vznik a utváření ekologického vědomí, u něhož stojí v centru pozornosti

²² NAESS, A.: *Ekologie, pospolitost a životní styl*.Tulčák.:Abies (nakladatel), 1994, s..131

²³ Tamtéž

²⁴ Tamtéž, s. 132

všichni živí tvorové. Autoři knihy Hlubinná ekologie popisují ekologické vědomí následovně: Je to schopnost plně vnímat existenci skal, vlků, stromů a řek a upevňování vnitřního přesvědčení, že vše je navzájem úzce propojeno. Pěstování ekologického vědomí – to je i úcta a láska k tichu a samotě a znovunalezení schopnosti naslouchat. Znamená to učit se vnímat celistvěji, více otevřeně a s větší důvěrou. Velký důraz je zde pokládán na intuitivní poznávání. Tento přístup je založený na představě takové vědy a techniky, která vylučuje jakékoliv vykořisťování.²⁵ Za optimální způsob života navrhuji, ne nepodobně jako i jiní ekologové a sociologové decentralizované společenské uspořádání v podobě malých, soběstačných a k přírodě šetrných bioregionů.

Prvním a základním prvkem bioregionu je zdůraznění významu přírodních systémů. Tyto živí naše tělo i ducha. Porozumění jejich podstatě znamená i začátek porozumění sobě samému. Za druhé je příznačným znakem bioregionu samoregulace. Místní skupiny spojené zájmem o bioregion, které jednají podle principu „nech žít“ rostliny i zvířata daného místa, mohou rozhodovat o osobních i společenských činnostech a přitom respektovat celistvost přirozených procesů. Starat se o místo znamená nevykořisťovat, nezneužívat jej. I pro to hlubinní ekologové prosazují jako podstatnou součást ekologického vědomí znovuoobjevování a utváření „smyslu pro místo.“²⁶ Třetím podstatným aspektem bioregionu je jeho duch. Není přitom nějaká jednotná věrouka, která by v lidech smysl pro místo rozvinula. Může to být křesťanství, buddhismus, víra původních obyvatel Ameriky a mnohé další.

Principy: soulad s přírodou, vnitřní hodnota celé přírody, biocentrická rovnost v principu, jednoduché hmotné potřeby, (materiálně sloužící vyššímu cílu sebeuskutečnění), vědomí omezenosti zásob zdrojů, vhodné technologie a věda nezaměřená na ovládnutí přírody, ale na soulad, vystačit s málem, mnohonásobné používání předmětů (recyklace), minoritní tradice, bioregion. Sebeuskutečnění – uskutečnění já v Já, kde Já představuje organickou jednotu celého života. Tento proces lze vyjádřit i větou : „Nikdo se neosvobodí, dokud se neosvobodí všichni – jedinci lidského druhu, ale i velryby, medvědi grizzly, celé ekosystémy deštných pralesů, pohoří, řeky, ale i ty nejmenší mikroorganismy v půdě, ad.“²⁷ Jedním z cílů zastánců hlubinné ekologie je dokázat, že k rozvoji ekologického vědomí a plné zralosti jednotlivce – jeho sebeuskutečnění je potřebná přímá aktivita jednotlivce.²⁸ Nemožnost pěstovat náležité vztahy s přírodou a z ní vyplývající neschopnost vyvinout se v zralého člověka může být základní příčinou vandalismu, pustošivého jednání a přehnaného zasahování člověka do

²⁵ DEVAL, B., SESSIONS, G.: *Hboká ekológia*. Tulčík: ABIES, 1997, s.23.

²⁶ Tamtéž, s.38.

²⁷ Tamtéž, s.86

²⁸ Tamtéž, s.216.

přirozených procesů. Jasně případy dokazují, že město se stává semenišťem a zároveň sběrnou nádobou psychických problémů. Na úrovni jednotlivce způsobuje tyto problémy částečně život ve městě, z globálního pohledu je to naopak – právě ony jsou příčinou existence měst.

Hlubinná ekologie podrobuje kritice i současný výchovně-vzdělávací systém pro podíl na příčinách ekologické krize. Je mu vytýkána poplatnost převládajícím, antropocentrickém světonázoru. Výchova a vzdělávání jsou viděny jako úzce specializované, což vedlo k úpadku humanitních věd v tom smyslu, že výhradní orientace na člověka s jeho zájmy a potřebami znemožňuje uznávání právoplatného místa a významu mimolidských bytostí. Pozitivistické vydělování faktů od hodnot při rozhodování o výchovně vzdělávacích otázkách vedlo k subjektivismu a hodnotovému relativismu, podle něhož žádnou hodnotu není možné upřednostnit před kteroukoliv jinou. Poznávání pravdy a dosahování moudrosti nemá tedy v tomto případě větší výchovnou hodnotu než např. získání statutu majitele nemovitosti. Výchovně-vzdělávací zařízení, které podleli tomuto relativismu a celkovému obchodnímu trendu společnosti není schopné přiměřených a zdravých úsudků v oblasti výchovy k hodnotám. Je sice pravda, že navrácení důležitého postavení humanitním vědám by pomohlo překonat přetrvávající hodnotový relativismus a potvrdil by humanistické ideály Západu, ale i ony samy jsou předmětem ostré kritiky. Humanistický antropocentrismus šířený západními humanistickými vědami je jednou ze základních příčin globální krize životního prostředí²⁹.

Základní principy environmentální etiky bývají různě definované, zakladatelé hlubinné ekologie Arne Naess a Georg Sessions je ve svém pojetí formulovali do těchto osmi bodů:

- 1. Lidský i mimolidský život na Zemi a jeho zachování jsou hodnoty samy o sobě. Tyto hodnoty nezávisí na míře užitečnosti mimolidských druhů z hlediska člověka.*
- 2. Rozmanitost a bohatství forem života přispívá k realizaci hodnot a sami osobě také představují hodnotu.*
- 3. Lidé nemají právo omezovat a ničit tuto rozmanitost a bohatství, kromě případů, kdy musí zabezpečit svoje životní potřeby.*
- 4. Prospívání lidského života a kultur je nerozlučně spjata s podstatným snížením počtu lidských obyvatel planety (G. Sessions na jiném místě dodává – to je přípustné pouze*

²⁹ Tamtéž, s. 216-217.

nenásilným a netotalitním způsobem). Pro život mimolidských forem je tento princip nutnou podmínkou.

5. Současné zasahování člověka do prostředí a do přírody je příliš velké a situace se neustále výrazně zhoršuje.

6. Proto se musí změnit globální politika, která ovlivňuje základní ekonomické, technické a ideologické oblasti. Výsledný stav se musí podstatně lišit od současného.

7. Změna myšlení spočívá hlavně v tom, abychom přestali bytostně lpět na stále vyšší materiálové úrovni a nahradili ji vyšší kvalitou života, abychom se naučili tkvět hluboko ve skutečnosti a vyhledávali pravé hodnoty. Takto se lze dopracovat k hlubokému pochopení, že ne vše, co je velké, je i důležité.

8. Ti, kteří souhlasí s předcházejícími principy, jsou povinni snažit se je začlenit do vlastního života a usilovat o nevyhnutelné změny.³⁰

4. 1 Důvody pro eticky motivované ekologické jednání

Tato podkapitola tvoří jakýsi přechod od teoretického přiblížení předmětu zájmu environmentální etiky a části následující, která se bude zabývat již praktickými aspekty uplatňování etického přístupu k životnímu prostředí. Půjde při tom o snahu o určité upřesnění důvodu proč se ekologicky etickými přístupy vlastně zabývat.

Již od dětských let jsou lidé zpravidla učeni, přinejmenším upozorňováni na to, že se mají chovat k přírodě a k okolí vůbec chovat dobře. Otázka „proč“ takto jednat se jeví být a priori zodpovězena, ovšem při důslednějším hledání motivů pro naše jednání je třeba vyjasnit základní podněty vedoucí k, v daném případě ekologicky etickému jednání, aby člověk příslovečně „věděl, co dělá“, a také aby mohla činnost i navzdory nutným a důležitým pochybnostem trvat na podkladě vědomého přesvědčení.

Jsou zde spirituální důvody, jejichž povaha již byla nastíněna v částech věnující se filozofickým aspektům týkající se ekologické krize a environmentální etiky. Toto téma je velmi široké a jako další v rámci této práce zmíněné, vyžadovalo by další samostatné zpracování. Jako příkladný projev ekologického vědomí uvádím výrok buddhistického myslitele Chogjam Trungpa Rinpoče, znějící:

³⁰ Tamtéž, s. 90.

*Ztratí-li lidské bytosti spojení s přírodou, nebem a zemí, nevědí, jak zacházet se svým životním prostředím ani jak vládnout tomuto světu. Uzdravení naší společnosti musí jít ruku v ruce s osobním spojením se světem.*³¹

Za předpokladu, že žijeme v pluralitní, mnohdy sekularizované, globalizované společnosti, (a velká, zároveň v dané problematice zásadní část v zemích, kde má velkou váhu demokratické právo rozdílného vyznání a smýšlení), zřejmě nelze po všech lidech chtít, aby přistupovali eticky k životnímu prostředí s odůvodněním posvátnosti stvoření, odpovědnosti člověka, na jehož konání záleží osud celého světa nebo z jiného spirituálního či metafyzického pohledu. Nejedna takto založený člověk by pravděpodobně namítl, že k udržení života na zemi je spirituální založení nutné. Tento názor respektuji a přiznávám velký podíl těmto naukám a mnoha jejich představitelů na učení a uplatňování správného chování k životnímu prostředí jakožto k životu vůbec. Na tomto místě však chci upozornit na základy podmiňující život lidí na Zemi přes všechny a se všemi rozdíly; tyto základy je třeba udržet či nepoškodit právě konáním člověka. Obecně řečeno lidem nezávisle na jejich kulturním rámci, k němuž se vztahuje, je však společná, potřeba, touha, vůle žít a přežít, v rozvinuté podobě i dát životu pokračování po vlastní smrti. Základním důvodem pro morální ohledy k přírodnímu i civilizovanému světu je tedy přežití člověka samotného. To závisí nade vší pochybnost na trvání přírody ve stavu, který není zasažen rozhodným způsobem vnějším vlivem, v tomto případě míněno lidským.

Jiným důvodem pro praktické uskutečňování ekologické ohleduplnosti je svědomí, etický rozměr. Morálně smýšlející člověk uvažuje v podstatě v duchu slavného výroku rabína Hilela (1.stol. o. l.) „nečiň ostatním, co nechceš, aby ti činili druzí.“ (V židovském světě je tato věta označována jako „zlaté negativní pravidlo“). Nechce tedy, aby důsledky jeho jednání nepříznivě doléhaly na své okolí, k němuž se vztahují. To je zvláště v dnešní moderní společnosti velký problém ve spojení se životem zprostředkovaným veskrze obchodní sítí a média. Přes v demokratické společnosti opět ustanovené právo na informace zůstává nezodpovězeno, zda mají snadný přístup kvalitním k informacím týkajícím se právě vědomí, jaké následky má jejich činnost. Například na mnoha výrobcích se lze (zřejmě nejen) v České Republice dočíst, že jsou produkty EU, a že obsahují látky označené určitými kódy. Případný uvědomělý spotřebitel se nedozví moc důležitého, a je pak ne docela snadným úkolem zjistit,

³¹ GOLD.P.: *Posvátná tajemství Navahů a Tibetanů – Kruh moudrosti*.Pragma: Praha 2000.S. 39

zda je správné daný výrobek koupit, použít. Reklama dále také příliš neřekne o např. důstojnosti podmínek tamních pracovníků nebo o míře znečištění vod, které produkce daného zboží ve stávajících podmínkách vyžaduje, apod. O uvědomělé spotřebě i problému informovanosti bude dále pojednáno později, obě témata by ovšem jistě také požadovala větší pozornost a samostatné zpracování.

Environmentálně etické jednání má rovněž psychologický motiv. Obecně se má za to, že jedinec nachází v neustálé interakci, nelze opět opomenout uvést s globalizací se rozšiřujícím životním prostředím, které svým jednáním, pozitivně či negativně ovlivňuje právě tak, jako životní prostředí zásadní měrou, popřípadě zpětně ovlivňuje jej. Vlivem životního prostředí na člověka včetně působení změn zapříčiněných člověkem ve zpětné reakci se zabývá Michal Černoušek v knize *Psychologie životního prostředí*. Z této studie budou pro zajímavost a důležitost psychologického aspektu vztahu člověka a životního prostředí uvedeny některé příklady tohoto vzájemného působení.

Člověk, jako každý živočišný druh, v jeho zasazenosti do životního prostředí se svou činností pokouší měnit popř. dotvářet jej ke svému způsobu existence. Přírodní zákonitosti a procesy, stanovující a regulující ekosystémové vazby existují mnohem dříve než člověk, nemůže jim tedy uniknout.

Pro člověka jako pro lidstvo jsou charakteristické tři rysy vztahu k prostředí: rozsah, komplexnost a vědomí vykonávaných aktivit. Jeho schopnost modifikovat životní prostředí k uspokojování svých potřeb je obrovská – dokázal jej změnit k nepoznání. Vynalézal k tomu stále důmyslnější mechanismy a nástroje. Technologický pokrok se rozvíjel se stále rychlejší akcelerací až do dnešní podoby, kdy se ve svých důsledcích, podobně jako byrokracie, obrací proti svému autorovi. Jak již bylo nastíněno výše, moderní člověk v některých dimenzích svého bytí odlidštil své aktivity v závislosti na technologickém pokroku a odvrátil se od přírody. Lidé ve městech například nemusejí vyrábět potraviny. V amerických velkoměstech provedli psychologové průzkum a zjistili, že některé děti školou povinné neznají domácí zvířectvo a netuší, z čeho pochází obyčejné mléko. Ve střední Evropě je znám a jako absurdní uváděn případ představy fialové krávy na základě reklamy na čokoládu Milka. Takové mohou být proměny povědomí o životním prostředí.³²

Se změnou prostředí se mění i člověk, jeho jednání, prožívání, reakce i vnímání, tak jako on své okolí ovlivňuje, také prostředí má na jeho jednání nezanedbatelný vliv. Nejedná se

³² ČERNOUŠEK, M.: *Psychologie životního prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, 1992, s. 9-12.

pouze o prostředí sociální, v němž jsou zakotveny mezilidské vztahy, ale především jde právě o životní prostředí

Například gotická katedrála vyvolává v člověku nejen estetické pocity dokonalosti a vznešenosti, zároveň však působí na všechny smysly – převažující vertikálnost probouzející pokoru, akustika nutící k šeptání, koncepce vnitřního prostředí a dekorativnost vede k až k sugesci tabu dotyku, ad. Srovnáme-li katedrálu s přibližně stejně vysokým a rozlehlým mnohopodlažním domem, lze pozorovat, že volba materiálu a tvaru navozuje zcela odlišné pocity, jednání a prostorový pohyb. Vnitřní rozčleněnost prostoru vymezuje pro veřejný pohyb chodby a schodiště, jimiž lidé spěchají mimo jiné proto, že je nezastaví žádný výrazný podnět, ale někdy i proto, aby unikli anonymním setkáním se „známými neznámými“. Schodiště, výtahy, chodby, mnohdy naprosto nedekorativní, vnucují zcela jinou estetickou reakci nevyhnutelně poznamenávající naše jednání, právě tak jako vztah k danému prostředí. Není snadné v rozlehlé anonymitě betonových sídlišť vytvářet pozitivní vztah ke svému okolí a lidem.

Na těchto příkladech lze demonstrovat, jak různě komponované, člověkem vytvořené prostředí nevyhnutelně ovlivňuje psychiku – jednání, rozhodování, citění, vnímání, pohyb, interpretaci prostoru, čímž se nezanedbatelnou měrou formuje právě jeho etický postoj ke svému životnímu prostředí v jeho blízkosti, ale také k prostředí v jeho širší souvztažnosti, není snad příliš troufalé domnívat se, že i ke světu samotnému. Různá prostředí přímo předepisují normy, způsoby jednání, podobné reakce. Jejich struktura má na psychiku i jednání lidí jakési konzervující účinky – totéž jednání přetrvává v čase a individualita jedinců se občas ani nemůže nijak zvlášť projevovat.

Životní prostředí tedy ovlivňuje člověka nejen chemickou skladbou a fyzikálním rozvrhem, ale také psychologicky. Právě psychologický vliv člověkem vytvořeného prostředí zpětně na něj je nezanedbatelný a pozoruhodný. Je opět na něm samém, jak zvládne to, co uvedl do pohybu. Mnohdy si tento vliv ani neuvědomuje, přičemž se jedná v jistém ohledu o klíčový problém celé ekologie – teprve ve dvacátém století se totiž ukazuje, že produkt se může obrátit proti svému tvůrci a ovládnout ho. K tomu je potřeba hlouběji porozumět vlastním reakcím a interpretacím svých vztahů k prostředí v individuální i sociální dimenzi – a následně je podle toho přehodnotit a upravit k prospěchu svému i prostředí.³³

Ekologické jednání člověka je nakonec vždy výslednicí souhry psychologických a sociálních motivů. Teritoriální necitlivost a někdy až trestuhodnou nedbalost vůči základním

³³ Tamtéž, s.99.

zákonům přirozeného světa prokazuje každý jedinec, který svým jednáním, byť v míře pro něho zdánlivě zanedbatelné, devastuje přírodu a životní prostředí vůbec. Kdo vypustí olej na polní cestě, pochopitelně způsobí ekologickou katastrofu pro řadu bezobratlých živočichů.

Pocit identity osobnosti je silně ovlivňován místy, prostorem a věcmi, které jsou pro jedince důležité. Ztráta hodnotných věcí, podobně jako ztráta životně důležitého prostoru, např. teritoria domova, může mít za následek rozvoj psychopatologických reakcí a vážné ohrožení duševní rovnováhy a mentálního zdraví.

Prostorové relace moderního člověka překračují fyzikální hranice. Jsou to nové komunikační prostředky (ale i kulturní, ekonomické a environmentální vztahy), umožněné rychlým vývojem technologie, které mají za následek teritoriální pronikání daleko za hranice smyslové působnosti. Např. televize svým neviditelným elektronickým médiem determinuje prostorové i časové chování různých lidí na dálku.

Teritoriální chování má jasné návaznosti a zároveň nevyvratitelné důsledky na ekologickou aktivitu lidí ve smyslu ochrany a tvorby životního prostředí, nemluvě o jeho ničení. Životní prostředí je prostor, kde se odehrávají všechny myslitelné teritoriální interakce. Již samotným faktem přesycení prostoru mnoha jedinci *Homo sapiens* vyvstávají teritoriální (i globální) problémy a problémy ochrany a tvorby životního prostředí. Skutečnost přelidnění vyvolává celkem podobné reakce jedinců, kteří v takových prostorových strukturách setrvávají delší dobu. Reakce lidí v přeplněném prostoru se významně liší podle typu prostředí, účelu setrvávání, dobrovolnosti pobytu a na doby setrvání.³⁴

Vedle vlivu dědičnosti a výchovy hraje vliv prostředí pro rozvoj individuální existence úlohu zcela zásadní. V této souvislosti se ukazují definiční problémy prostředí v plné obnaženosti, protože za vlivy prostředí se pokládají nejrůznější formující síly, působící nevyhnutelně a často nesmazatelně na postupný rozvoj lidské individuality. Prostředí – rodinné, školní, emocionální, širší životní prostředí, do něhož je rostoucí dítě zasazeno, kde tkví svými kořeny, odkud směřuje k nezávislé dospělé existenci. Vlivy neširšího životního prostředí – kulturní, etnické, ideologické, dnes nepřetížitelně tlumočené masovými sdělovacími prostředky, jimž vévodí televize. Kulturní a historické prostředí je zcela specificky – tvarově a symbolicky vepsáno do prostředí geografického, je jím poznamenána krajina, životní prostředí ve své celistvosti.³⁵

Pozorujeme-li široký oceán lidského jednání s přirozeným rytmem přílivu a odlivu problémů, vidíme rozdíly pohybu vln v závislosti na životním prostředí. Život se vždy

³⁴ Tamtéž, s. 99-108.

³⁵ Tamtéž, s. 122.

odehrává v nějakém životním prostředí a činnost lidí je nevyhnutelně na takové prostředí vázána..³⁶

Pro sledování ekologicky etických přístupů k životu svědčí v neposlední řadě také problematika zdraví nejen duševního, ale také, s duševní stránkou spjatého zdraví tělesného. Netřeba více rozvádět skutečnost, že tak jako v psychologickém rozměru probíhají interakce jedince a prostředí, tak míra zdraví životního prostředí v podstatné míře ovlivňuje zdraví jeho obyvatel. Pro přiblížení tohoto tématu následuje citace z knihy Demografie nejen pro demografy (1993):

*Nemocnost a zdravotní stav, resp. situace populace, souvisí i s problematikou životního prostředí a pracovního prostředí, s fyzickou zdatností obyvatelstva vyplývající z určitých životních návyků, s výživou a přístupem lidí k otázkám vlastního zdraví. Dle Světové zdravotnické organizace se tyto vlivy podílejí na celkové úrovni nemocnosti zhruba 80 %, úroveň práce a vybavenost zdravotnictví 20 %. Zdraví a nemocnost obyvatelstva nejen závisí na jednotlivých soc. a ekonomických podmínkách dané společnosti, ale také výrazně tyto podmínky ovlivňují, či přímo vytvářejí.*³⁷

Ekologické souvislosti z medicínského pohledu a na základě těchto poznatých spojitostí i představení směru ve zdravotnictví označovaného jako ekologická medicína uvádí práce Propedeutika sociálního lékařství.

Medicína je konfrontována s poruchami zdraví, jejichž etiologie nespočívá pouze v činnosti vnitřních biochemických či fyzikálních vlivů organismu, nýbrž je podstatně vázána na:

- dlouhodobé působení zhoršeného životního prostředí /voda, vzduch, potraviny/ a
- způsob života průmyslové společnosti /nedostatek pohybu, jednostranný pohyb, neadekvátní strava, nevhodné stravovací návyky, stres, kouření, alkoholismus, toxikomanie apod./“

Civilizační onemocnění učinili zřejmým, že člověk a jeho zdraví je součástí širšího přírodního systému a že je nelze z tohoto systému mechanicky vydělovat, natož stavět nad něj.

Objevil se koncept ekologické medicíny, upozorňující na vzájemnou provázanost všech systémů i podsystémů v rámci menších i větších celků. Všechny biologické systémy jsou

³⁶ Tamtéž, s. 139-141.

³⁷ KOLEKTIV AUTORŮ: *Demografie nejen pro demografy*. Praha: SLON, 1993, s. 64.

„otevřené“ systémy, které jsou odkázány na stálou materiální i nemateriální výměnu se svým prostředím. Materiální organizaci živoucích struktur si můžeme představit jako komplikovaný systém mnohotvárných propojených útvarů, jako nekonečný proces stále měnící se rovnováhy.

Paradigma ekologické medicíny je odvozeno z vědomí o ekologických souvislostech, které ovládají náš životní prostor, a je paralelou k ekologické etice. Zatímco antropocentrická etika stavěla člověka s jeho myšlením, kulturou, dějinami na konec vývojové řady nad ostatní přírodní tvory, ekologická etika vychází z toho, že všichni tvorové jsou na sobě závislí, jsou stejně hodnotní a sobě rovni v tom smyslu, že mají šanci na přežití pouze, zůstane-li zachována jejich biosféra.

Ekologická medicína nově definuje pojmy zdraví a nemoci. Je-li vlastností živých struktur vytvářet za všech okolností takové uspořádání, které umožňuje další přežití, musíme kategorii zdraví chápat širěji a pružněji: zdraví – ne jako konstantní stav, ale jako stálý proces přizpůsobování se.³⁸

³⁸ GLADKIJ, I., KOLDOVÁ, Z.: *Propedeutika sociálního lékařství* Olomouc: Vydavatelství UP, 2005, s. 60-67.

5. Řešení vztahu člověka a životního prostředí jako projev morálně ekologického vědomí

5.1 Projev environmentální etiky v praxi

V předchozích částech byly stručně představeny východiska a cíle environmentální etiky. Nyní bude pozornost zaměřena na její předpokládaný konkrétní projev, kterým je přes různorodost názorů a přístupů v této oblasti – praktické úsilí o řešení ekologických problémů, jejímž hlavním předmětem je trvale udržitelný život. Kapitola je rozčleněna podle úrovní, na kterých by měla předpokládaná řešení probíhat.

5. 2 Problematika aktivity jedince

Společnost se skládá s určitých jednotlivců – z ekonomického hlediska spotřebitelů; v základu se bude tedy jednat o jedná o vědomý, morální přístup jedince samotného, který se prakticky projeví v jeho příznivém rozhodnutí skutkové povahy pro životní prostředí. Jako ve zdejší slova smyslu civilizovaný tvor může ovlivnit jeho stav především způsoby jednání označovanými jako dobrovolná skromnost a uvědomělá spotřeba. Jak bylo uvedeno v úvodu práce, určitým zpřesněním výrazu pro morálně ekologicky motivované sebeomezení se jeví být výraz záměrná skromnost. Vycházím zde z knihy profesorky Hany Librové nazvané Vlažní a váhaví (2003) . Autorka, kterou lze společně s Erazimem Kohákem a Janem Kellerem považovat za hlavní představitele této oblasti zkoumání české Republiky, se delší dobu zabývá problematikou dobrovolné skromnosti a toto rozlišení nabízí proto, že v cílem dobrovolné skromnosti nemusí být v první instanci příznivý dopad na životní prostředí; ten je uvědomován až jako druhotný následek.

„Ačkoliv tedy „skromnost“ sama o sobě označuje dobrovolný stav, mluvíme-li o ní v environmentálních souvislostech, přidáváme ještě adjektivum „dobrovolná“. Tímto podivným pleonasmem se snažíme čelit podezřením, že idea skromného života míří k omezení lidské svobody. Zajímám-li se o motivy skromného života, mám pro slovní spojení „dobrovolná skromnost“ ještě jeden důvod: chci naznačit rozdíl oproti „skromnosti záměrné“. Navrhuji: o záměrné skromnosti hovořme v případech, kdy lidé cílevědomě mění vzorce a objem své spotřeby z environmentálních motivů, z ohledu na stav a vývoj přírody, (v

minulosti četné případy skromnosti, askeze, byly vedeny hlavně důvody náboženskými). Dobrovolnou skromnost chápejme tak, že není cílená, má druhotnou povahu; nezamýšleně vyplývá z orientace člověka k jiným než spotřebním hodnotám. “

Všeobecné a historicky vytvořené pojetí skromnosti se většinou vztahovalo k ochotě zřící se nahromaděného bohatství, majetku, drahých předmětů. Zajímáme-li se o dopady lidského chování na přírodu, náhled na skromnost se mění. V souvislosti s environmentálními otázkami je skromnost chápána především jako ochota snížit dynamiku spotřeby hmotných statků, ekologicky škodlivých služeb a volnočasových aktivit. ³⁹

Vzhledem k tématu práce a ke skutečnosti, že u environmentálně etických témat bývá obvykle užito spíše výrazu „dobrovolná skromnost“, budou zde pojmy „dobrovolná“ a „záměrná“ užívány ve stejném významu, ačkoliv z důvodu vzájemné propojenosti těchto takto stanovených témat se bude následující kapitola týkat obsahů obou v daných souvislostech. Je přitom bráno na vědomí, že projevy i důsledky záměrné i dobrovolné skromnosti jsou z ekologického hlediska často obdobné, jenom motivy jsou zde odlišné. Avšak zároveň je zde potřebná, ne-li přímo nutná, určitá potřeba změny hodnotové orientace již jen proto, aby se záměrná skromnost nestala pouhým odříkáním, v kterém by člověk zřejmě neshledával větší naplnění. Záměrná skromnost je tedy i skromností dobrovolnou; tato však, jak bylo řečeno ve výše uvedené citaci, sebou nese ve významu i způsob života založený na hodnotách nespotebního rázu, kdežto skromnost záměrná je motivovaná v tomto případě ekologickou šetrností. Dále bude, zejména na základě myšlenek uvedených autorů, ukázáno, že tato skromnost neznamena jakkoliv chudý život, ale může představovat velmi smysluplný způsob života, který nezahrnuje jen záměr ekologicky příznivého jednání. Hana Librová v této souvislosti dále poznamenává:

„Znamená skromný život existenci v chudobě? To by moderní člověk, jakkoliv by tíhnul k ekologickým ctnostem, slyšel asi nerad. Není náhodou, že hledači ekologicky příznivého života sousloví „dobrovolná chudoba“ vyhýbají. Raději hovoří o „dobrovolné jednoduchosti,“ která vzbuzuje představu pro moderního člověka stravitelnější a vlastně i přitažlivou. “⁴⁰

³⁹ LIBROVÁ, H. : *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 28-29.

⁴⁰ Tamtéž, s. 29.

Společně s výše probíranými pojmy ve stejném smyslu užívá a v této práci bude užito i výrazů právě zmíněná „dobrovolná jednoduchost“, „dobrovolná střídmost“, či „dobrovolná prostota.“

5. 2. 1 Dobrovolná/záměrná skromnost

Na základě mnoha studií je zřejmé, že současná míra spotřeby – zejména v individuální rovině v zemích „bohatého severu“ a z důvodů touhy po podobném bohatství a rostoucí populace v tzv. „zemích třetího světa“ nemůže být trvale uspokojována ze zdrojů, jimiž Země disponuje. Pro trvale udržitelný život, jež je etickým ideálem právě tak jako je snaha o něj projevem instinktu sebezáchovy v širším kontextu, je třeba přistoupit ke změně lidského chování – v první instanci na úrovni jednotlivce, což znamená uplatňování výše uvedených osobních strategií; tato podkapitola se zabývá dobrovolnou skromností.

Důvody k dobrovolné skromnosti shrnuje E. Kohák následovně:

Pro ekologickou volbu či dobrovolnou prostotu mluví řada důvodů.

Jedny jsou ekologické. Přežití přírodního světa (a s ním i člověka) přímo závisí na snížení spotřeby pod hranici obnovitelnosti.

Druhý druh argumentu je etický: je amorální, ba přímo vulgární zvyšovat beztak již absurdně vysoký konzum ve světě, kde miliony dětí umírají hladem. Nezáleží na tom, zda tento hlad způsobují bojové vášně fanatiků – ať již bojují za slávu vlasti, za pravou víru či za vědecký světový názor. Jde o to, že nadbytek v přítomnosti bídy je nemorální.

To přerůstá k třetímu, psychologickému argumentu: maximalizace spotřeby deformuje člověka, ničí ho duševně. Desintegrace lidí a společnosti pod dopadem nesmyslné nadspotřeby je zjevná a prokazatelná. Jak bylo řečeno jinde, člověk snese mnoho smysluplného strádání a přamálo nesmyslného blahobytu.⁴¹

Ze všech těchto důvodů vychází závěr *dobrovolné prostoty*. „Žít zeleně“ znamená soustavně volit méně, nikoliv více. Lepší je to, co je prostší, ekologicky šetrnější, méně odcizující – nikoliv to, co je složitější, náročnější, nákladnější.

Čistě fakticky vzato, *dobrovolná prostota* – tedy vědomé a soustavné snižování materiální nadspotřeby – je zjevně jedinou strategií, která je schopna zajistit dlouhodobé přežití lidstva i přírody. Nekonečné stupňování spotřeby nás nutně zahubí hmotně i duševně. Naši základní hmotnou potřebou je snížit spotřebu pod hranici obnovování zdrojů a

⁴¹ KOHÁK, E.: 14. přednáška: *Smysl dějin a smysl našich dějin: Věk odpovědnosti*. In *Texty z morální ekologie*. Ministerstvo životního prostředí, 1996, Praha, 180-184.

skládkových možností. Základní duševní potřebou je snížit spotřebu pod hranice lidské únosnosti, aby to, co vlastníme, nepřekračovalo naši schopnost pečovat a milovat, aby nedocházelo k odlidštění majetkových vztahů.

*Omezení spotřeby je něco, čeho můžeme dosáhnout jen osobním rozhodnutím a osobním převzetím odpovědnosti za osud Země.*⁴²

Z předchozích řádků vychází najevo, že klíčovou roli v potenciální obrodě životního prostředí – blízkého i vzdáleného hraje příklon jedinců a jimi tvořené společnosti k dobrovolné střídmosti. Touto problematikou se hlouběji zabývá také např. nositelka mnoha čestných uznání za svou odbornou činnost, včetně akademické profesury na Floridě a poradenství při Světové zdravotnické organizaci OSN Kristin Sharon Shrader-Frechette. Je autorkou mimo jiné studie s názvem Dobrovolná střídmost. Ve svých pracích se soustředí na zcela konkrétní změny postojů od neukojitelné chamtivosti k postoji spokojenosti s dostatkem a důrazem na sociální spravedlnost a morální vyrovnanost.

Jako Američanka zmiňuje situaci v USA v polovině sedmdesátých let, kdy vzrůstala nespokojenost občanů s úrovní spotřeby. Vzpomíná na emotivní, radikální obžalobu vznesenou jedním ze současných proroků zkázy, Danielem Kozlovským, která zněla takto: „Americký způsob života je zločinný. Každý, kdo vlastní více, než k životu nutně potřebuje, je vinen ekologickým zločinem.“ Proti takovým obviněním namítají mnozí, že vysoká úroveň spotřeby v USA umožnila této zemi vybudovat dynamickou ekonomiku, což podle nich pomohlo omezit chudobu domácího obyvatelstva, zvýšit zaměstnanost a poskytnout finanční základ pomoci hospodářsky nevyvinutým zemím. Mají tedy pravdu morální idealisté požadující od nás změnu života, nebo spíše finančníci argumentující tím, že i sociální spravedlnost stojí peníze, a že jen. „zdravá“ úroveň spotřeby a výroby ji může zajistit? Zdá se však, že přesně stanovanou úroveň zdravé spotřeby – jak má ten který člověk žít, aby byl součástí strategie trvale udržitelného vývoje, přes mnoho odlišných názorů, snad nikdo nezná, snad z nezájmu či nedostatku věrohodných informací. Důvody zvýšeného zájmu o ochranu zdrojů a o snižování spotřeby zboží jsou ekologické i osobní. Kozlovsky tyto důvody spatřuje v „ekologické zodpovědnosti“ a „osobní svobodě a rozvoji.“ Lidé se začínají zajímat o to, zda rostoucí úroveň výroby a spotřeby je v jejich nejvlastnějším zájmu. Chceme-li zůstat zdraví, šťastní a být méně postiženi znečištěným prostředím, měli bychom s potěšením přijmout život v dobrovolné střídmosti s dobrovolně omezovanou spotřebou.

⁴²Tamtéž.

Přistoupit na uplatňování uvedených principů samozřejmě znamená omezovat osobní spotřebu zboží. Zastánci dobrovolné střídmosti poznamenávají, že nelze zaměňovat tuto věc se snášením nedostatku. Říkají, že bez přiměřeného stupně spotřeby zboží ztrácí jedinec volnost i duševní schopnosti zkoumat své vzorce vlastnění a nakupování, jejich účinky na prostředí i na vlastní svobodu a rozvoj. Zastánci dobrovolné střídmosti zdůrazňují, že extrémní chudoba je opakem života v dobrovolné střídmosti, protože činí ze života pouhý boj o přežití a ničí příležitost užít s vědomím hodnot země a skutečných potřeb ostatních lidí.

Právě jako dobrovolná střídmost není totožná ani s životním stylem založeným na heslu „Zpět k přírodě“ (Často se lze setkat s arogantními reakcemi ze strany lidí na projevy environmentálně etických postojů slovy “Chcete se vrátit zpátky na stromy“). Městský život není v žádném případě v neřešitelném rozporu s životem v dobrovolné střídmosti; jak obyvatelé měst, tak venkova jsou schopni zakládat svou spotřebu spíše na vlastních potřebách nežli na choutkách anebo na očekávání druhých lidí.

Život v dobrovolné střídmosti by také neměl být zaměňován s životem v společenském systému vládních přidělů zboží a zdrojů. Otázky politicky stanovených mezí spotřeby vyvolávají mnoho obtížných a sporných otázek sociálních, etických a právních; ty však nemají zásadní význam pro otázku, kterou zde sledujeme – zda by jednotlivec měl žít v dobrovolné střídmosti či nikoliv. Tvrdím, že právě to, abychom si dobrovolně zvolili život ve střídmosti, je žádoucí, aby nebylo třeba zvažovat, zda má vláda používat mimotržní prostředky pro přidělování nedostatkového zboží...

Nejnaléhavějšími důvody pro volbu života v dobrovolné střídmosti jsou podle ochránců životního prostředí krize vyčerpání přírodních zdrojů a znečištění prostředí, k níž vede spotřební styl ekonomiky nejrozvinutějších zemí. V důsledku exponenciálně narůstajících populací, neschopnosti a neznalosti ekologické problematiky obyvatelstva, přejímání „severního“ způsobu života, častých válek a nerovných podmínek mezinárodního obchodu se toto tvrzení již značně týká čím dál větší měrou také zemí rozvojových.⁴³

Přesvědčení, že současný životní styl spotřeby povede ke zhroucení biosféry a jejího obyvatelstva, bylo jako argument pro žádoucí snižování spotřeby přesvědčivě vyjádřeno vědci Massachusettského ústavu pro technologii ve studii Meze růstu. Podle autorů této studie vliv čtyř z pěti faktorů, které nejvýznamněji přispívají k trendům směřujícím k všeobecnému zhroucení, je posilován vysokou úrovní spotřeby. Těmito faktory jsou industrializace,

⁴³ SHRADER-FRECHETTE K.: Environmental Ethics. Pacific Grove: The Boxwood Press, , 1981, s. 169-180.
In RŮZNÍ AUTOŘI: *Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996, s. 189-190.

znečišťování, produkce potravin a čerpání zdrojů (pátým faktorem je exponenciální růst lidské populace). Autoři studie tvrdí, že pokud lidstvo a všechny státy světa nepřijmou životní způsob vedoucí k celkové rovnováze industrializace, znečišťování, produkce potravin a čerpání zdrojů, narazí život na celé zemi v příštích sto letech na katastrofická omezení. Dojde k „náhlému a nekontrolovanému poklesu populace a průmyslových kapacit, protože vyčerpáme většinu neobnovitelných zdrojů a překročíme hranice znečištění, za nimiž život nemůže trvale existovat.

Autoři dále dokládají, že tempo využívání každého přírodního zdroje včetně prostoru roste exponenciálně, právě tak jako světová populace, průměrná spotřeba na hlavu a látky znečišťující prostředí. Horní hranice čerpání zdrojů, industrializace a celkového znečištění prostředí nejsou přesně známy, je ale zřejmé, že země má omezené schopnosti odolávat všem těmto faktorům. Ve skutečnosti byly tyto meze již na několika místech překročeny.

Jestliže se máme přizpůsobit omezenému růstu v konečném světě, musíme dle autorů studie učinit dvě věci: zastavit exponenciální růst populace a spotřeby na hlavu. Jen to může zastavit rostoucí znečišťování a vyčerpání zdrojů. Jestliže taková omezení nebudou prosazena, nastane tragédie přírody jako „tragédie společného majetku“, při níž špatně zaměřený skupinový nebo osobní zájem vede každého jedince k takovému zvětšování vlastnictví a spotřeby, kdy všichni ztrácíme, neboť účinky naší osobní spotřeby v úhrnu překračují kapacitu společného majetku.

Z toho plyne, že racionální strategie každého jednotlivce – získat co nejvíce z konečného bohatství země – je společensky nezodpovědná, protože přispívá k budoucí pohromě všech. Tragédie společného majetku spočívá v tom, že ačkoliv její výsledek je dlouho předem dokonale předvídatelný, nikdo zatím nečiní nic podstatného, aby byla tato společná pohroma odvrácena.

Zatímco kritikové studie Meze růstu vznesli množství pádných dílčích výhrad, tak celkový pohled nás přesvědčí, že autoři studie jsou blízko pravdě. Za prvé, bez ohledu na rychlost, s jakou jsou zdroje čerpány, nebo na to, zda znečištění přesáhne únosnou mez v průběhu století či nikoliv, je zřejmé už teď, že mnohé zdroje jsou konečné a neobnovitelné. Proto se dá předpokládat, bude-li spotřeba zdrojů postupovat dosavadními způsoby, že prognózy studie se nakonec vyplní. V tom případě jsou zcela logické snahy odvrátit vyčerpání zdrojů a mezní znečištění prostředí na tak dlouho, jak jen lze. Jednou z cest k tomu je omezování spotřeby a výroby. Za druhé, pozitivní vliv nově objevených technologií a nově objevených zdrojů bude paralyzován několika způsoby. Nikdo neví jistě, zda nás jakákoliv technologie může uchránit vyčerpání zdrojů a znečišťování prostředí; předpokládat něco

takového se nezdá oprávněné, a to zejména pro konečnou povahu mnoha statků, jenž mohou být pro budoucí technologie nepostradatelné. Navíc – i kdyby nebylo správné tvrzení autorů studie, že současné trendy spotřeby a výroby povedou k celkové ekologické krizi v průběhu necelého století, vyvstává otázka, zda tento vývoj nepovede ke krizi politické.

Začátkem politické katastrofy by mohlo být, že některé hospodářsky méně rozvinuté země budou schopny vyrábět a používat nukleární zbraně. Budou-li bohaté státy stupňovat využívání zdrojů, méně rozvinuté státy mohou stupňovat své nepřátelství vůči těm, kdo jsou na tom lépe. Mnoho autorů se shoduje v tom, že takto vzniklá agresivita pravděpodobně vyústí ve všeobecnou politickou nejistotu.

Je-li správný předpoklad, že rostoucí úroveň spotřeby povede nakonec k politickým i ekologickým krizím, je nejspíš navýsost žádoucí předcházet vysoké úrovni spotřeby. Jeden z nejpříjemnějších způsobů by pak mohl být pro mnoho osob životní styl dobrovolně zvolené spotřební sebekázně.

Nicméně podle obecného názoru se individuální dobrovolná střídmost nemusí udržovat na uzdě spotřebu dost účinně, a neumožní tudíž předejít katastrofě. V tom případě by se omezování spotřeby mohlo projevovat jinými, a to ještě méně žádoucími způsoby. Jsou-li četné předpovědi stupňující se ekologické krize správné, pak tato omezení budou vynucovány buď fyzicky (vyčerpanými zdroji, hladomory, úmrtností ze znečištěného prostředí), nebo politicky (vládní kontrolou, např. přidělovým hospodářstvím). Takto nazíráno je žádoucí spíše žít dobrovolně než čekat na přírodní procesy anebo úsporná opatření, která nám vnutí vlády. Jak napsal Schedler: „Omezení nastanou. Buď si je stanovíme sami podle vlastního uvážení, nebo budeme omezováni těmi, která jsme si nestanovili.“⁴⁴

Zatím zůstává nevyřešená otázka, co je kvantitativně míněno, mluví-li se o únosnosti. V současné době existují různé pokusy vědců o kvantifikaci trvalé udržitelnosti životního stylu ve formě přípustné spotřeby zdrojů na osobu. William Rees a jeho tým na Univerzitě Britské Kolumbie v kanadském Vancouveru přišli s myšlenkou „ekologických šlápějí“. Šlápěje průměrného Kanadana byly vypočítány jako přímá a nepřímá spotřeba země a to, co odhalují, je zahanbující: Jsou tak velké, že by bylo zapotřebí tří zeměkouli, aby se na ně vešlo 5 nebo 6 miliard takových šlápějí. Podobně dospěl k závěru nizozemský tým vědců, který

⁴⁴ SCHEDLER, N. O.: Our Destruction of Tomorrow v.: W. R. Durland a W. H. Bruening: Ethical Issues, Mayfield 1975, s. 273-294.). In RŮZNÍ AUTOŘI: *Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996, s. 111.

odhadl, kolik prostoru pro energii, dřevo, ornou půdu a minerály je ve světovém měřítku k dispozici a kolik pitné vody je lokálně dostupné. Tento globálně vypočtený prostor vydělili autoři předpokládanými 7 miliardami lidí, aby zjistili, kolik z tohoto „prostoru“ spravedlivě náleží každému člověku. Podíl byl pak srovnán se skutečnou spotřebou v Holandsku. Výsledek: V zájmu dosažení „trvale udržitelného životního stylu“ by museli provést Holanďané mnoha oblastech škrty (nyní mezi 40-85%).⁴⁵

Ekologická stopa se jeví být značně důležitým ukazatelem individuální spotřeby a s ní spjaté zátěže na životní prostředí a s ní související osobní odpovědnosti. Pro bližší představu následuje popis jejího měření. Pro výpočet ekologické stopy se používá několik kategorií ploch, které zajišťují spotřebu:

- „energetická“ země – plocha nutná k zajištění tzv. propadu (asimilace) oxidu uhličitého ze spalování fosilních paliv (v hektarech na osobu), respektive k produkci energetických plodin nutných k nahrazení fosilních paliv;
- zahrady, pastviny, pole, lesy, vodní plochy, plochy potřebné k zajištění potravin, bydlení, dopravy, spotřebního zboží aj.;
- degradovaná země – plochy nepoužitelné pro přírodní produkci, zastavěné či jinak znehodnocené;
- plochy na ochranu biologické rozmanitosti, národní parky, rezervace a další plochy, které jsou vyňaty ze spotřeby kvůli zachování přírodního bohatství.

Spotřebu většiny zdrojů a produkci odpadů lze kvantitativně stanovit. Obvykle je možné je převést na odpovídající plochy biologicky produktivní země (tj. orné půdy, pastvin, lesů, vodní plochy apod., obecně ekosystémové plochy nutné k zajištění produktů či služeb). Tyto rozdílné plochy lze vyjádřit ve stejných jednotkách (hektarech), pokud jsou seříděny podle produkce biomasy. Jinými slovy: každý hektar (ať už se jedná o hektar polí, lesů, vodních ploch apod.) může být převeden na odpovídající plochu s globálně průměrnou produktivitou. Vzhledem k tomu, že každá tato plocha má specifické použití a každý standardizovaný hektar odpovídá stejnému množství biologické produktivity, jde tyto hektary vzájemně sčítat. Celek tvoří celkovou poptávku po přírodních zdrojích. Poptávku společnosti můžeme porovnat s přírodní nabídkou ekologických služeb. Lze totiž odhadnout celkovou část Země, která je biologicky produktivní. Biologická kapacita je potom celková produkce biologicky produktivního prostoru za rok na určitém území, například státu (k tomu lze

⁴⁵ .LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s. 240.

vypočítat vlastní ekologickou stopu jednotlivce, dle toho i např. rodiny, či většího sociálního celku. Vyjadřuje se, stejně jako ekologická stopa, v globálních hektarech. Přitom biologicky produktivní prostor je plocha souše a vodních ekosystémů s výraznou fotosyntetickou aktivitou a akumulací biomasy. Okrajové oblasti s ostrůvkovitou vegetací a neproduktivní plochy se nezapočítávají. Celkový biologicky produktivní prostor Země činí 11,4 miliardy hektarů. Odhaduje se, že tento prostor zajišťuje 90 % globální produkce biomasy.⁴⁶

Tato stopa se vytváří neúmyslně. Z ekologicky etického hlediska (zahrnující nejednou i globálního rázu by bylo velmi žádoucí, aby byla v mezích možností známá pro utvoření představy individuální odpovědnosti vzhledem k celkové zátěži, která je spotřebou vyvíjena na životní prostředí. Informovanost je při tom v posledních letech poměrně dobře dostupná, (o možnosti poměřit vlastní ekologickou stopu viz níže). Uvádí se, že díky prudkému ekonomického rozvoje a populačního růstu posledních 40 let dostalo od využívání zhruba poloviny biologické kapacity planety v roce 1961 na 1,2 biokapacity Země v roce 2002. Znamená to, že v současné době vytváří globální ekologický deficit 0,2 Země – to znamená, že by při současné spotřebě, resp. Při spotřebě v roce 2002 by byla potřeba o pětinu větší planeta.⁴⁷ Na jednoho člověka při tom připadá v obecném úhrnu plocha necelých 2 hektarů, přičemž např. v České Republice je tato hranice překročena přibližně dvakrát.⁴⁸ Vlastní ekologickou stopu si lze přibližně změřit například na internetových stránkách asociace ekologických organizací Zelený Kruh www.hraozemi.cz.

Doposud zmíněné údaje, ať již jde o znečištění životního prostředí, čerpání zdrojů či právě uvedené spotřební přetížení Země představují z etického pohledu velmi naléhavé podněty pro volbu záměrné skromnosti stejně tak jako uvědomělé spotřeby, kterou se zabývá následující kapitola.

*Ekologické problémy mají v našem každodenním životě mnoho nečekaných souvislostí, které ještě před padesáti lety neexistovaly nebo které byly nezřetelné. Je vyloučeno, aby se v nich orientoval člověk nadaný blahoslavenou chudobou ducha, člověk bez vědomostí a bez schopnosti uvažovat rozlišujícím způsobem.*⁴⁹

⁴⁶ Dostupné na www.zelenykruh.cz/dokumenty/ceska-stopu.pdf

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Dostupné na www.ekologickastopa.cz

⁴⁹ LIBROVÁ, H. : *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 54.

5. 2. 2 Uvědomělá spotřeba

Vedle dobrovolné skromnosti jakožto základního projevu morálně ekologického jednání a předpokládanému způsobu trvale udržitelného života na úrovni jedince je v tomto ohledu dále velmi důležité uskutečňovat osobní strategii označovanou jako uvědomělá spotřeba. Jedná se o ekologickou volbu v tom smyslu, že spotřebitel bude vybírat ty produkty, které nemají škodlivý, popř. mají minimálně škodlivý, únosný vliv na životní prostředí. K tomuto je zapotřebí dostatečné, žel, dnes z různých důvodů opomíjené informovanosti o všech aspektech týkajících se daného výrobku či služby – materiál, z něhož je produkt vyroben, jeho trvanlivost, cesta, kterou jeho výroba vyžadovala, důsledky této výroby vzhledem ke stavu ovzduší, půdy, vody v místě produkce nebo v místě, kde je uložen po dosloužení nebo jeho obal jako odpad, atd. Souhrnně bývají všechny tyto okolnosti označovány jako tzv. ekologický tlumok, ekologické zavazadlo, ekologická stopa – zde ve smyslu celkových ekologických nároků na jednotku daného výrobku.

Uvědomělý spotřebitel by měl být rovněž vědom celkového úhrnu nákladů materiální povahy. na výrobek, tzv. „materiálová intenzita na jednotku poskytnutých služeb“. Německý vědec Friedrich Schmidt-Bleek nazývá tento údaj jako „ekologický tlumok“ (1994). Tak například půlkilová miska z lipového dřeva má „ekologický tlumok“ o váze přibližně 2 kg, měděná miska už může mít půltunový tlumok, pro zlatý prsten o váze 10g bylo potřeba jen u zlatého dolu přemístit 3,5 tuny hmoty, apod. Člověk by měl zvážit, jak velkého objemu materiálních výdajů by chtěl využít a orientovat se k řešení co možno hospodárným. Výhledově lze předpokládat, že omezení, která si ne zvolíme sami, nám budou vnuceny ve větším rozsahu jako nevyhnutelné pro zachování trvale udržitelného života v dané oblasti a v s ní souvisejícím okolím.⁵⁰

Uvádí se, že na jeden kilogram zboží ležícího na prodejním pultě připadá průměrně 30 kilogramů odpadu, který vznikl během výroby.⁵¹

Uvědomělí spotřebitelé mohou přispět k trvale udržitelnému životu právě tak jako ke zvýšení kvality života jak v blízkosti svého obydlí, tak po celé cestě produktu podstatným způsobem. Mohou ulehčit situaci výrobcům, kteří na trh přijdou s efektivním zbožím. Pomáhají mlékárnám nebo zemědělcům, kteří jsou ohleduplní k životnímu prostředí, aby na

⁵⁰ LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s. 258-260, 280.

⁵¹ LIBROVÁ, H.: *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 167.

trhu prosadili výrobky, které byly zhotoveny energeticky úsporným způsobem. Mnoho nákupů zboží může být nahrazeno leasingem, čímž se zájmy výrobců obrátí směrem k prodloužení životnosti výrobků. Spotřebitel může ovlivňovat systém produkce potravy vyhledáváním výrobků, jejichž při jejichž produkci byla zohledněna starost o ekologické a sociální následky. Rostoucí hnutí „fair trade“, jenž je jistým partnerstvím mezi spotřebiteli z „prvního světa“ a výrobci z „třetího světa, usilují o zlepšení často nepříznivých obchodních podmínek. Typická fair trade organizace, tedy aktivita obchodních společností usilujících o spravedlivé podmínky zaručuje zemědělcům, ale také dalším účastníkům obchodu, že získají přiměřený podíl ze zisku. Ten je často několikrát vyšší, než který by obdržely od běžných distributorů. Také se zde dbá o to, aby zemědělci mohli užívat pracovního práva. Zároveň existuje podél obchodní cesty informační linka o lidech a výrobních procesech více, než je obvyklé. V neposlední poslední řadě kladou fair trade společnosti důraz na ekologické způsoby hospodaření, mnohé jimi distribuované výrobky mají certifikát BIO. Údaj z roku 2000 hovoří o celkové sumě 400 milionů amerických dolarů vydané za zboží distribuované v rámci obchodů fair trade. Globalizace sebou přináší v jistých ohledech nebezpečí ztráty identity prodáváného zboží a toho, že převažující obchodní smlouvy a pravidla jsou zaměřeny na konečný produkt více než na výrobní proces, kterým prochází. Tyto pravidla ohrožují státní suverenitu týkající se veřejného zdraví a ekologických standardů daného území; mnoho rozhodnutí ohledně obchodu s potravinami jsou nedemokratická, stanovována velkými průmyslovými společnostmi. Například WTO stanovila pravidlo, že státy EU musí přivážet hormonálně upravované hovězí maso z USA a Kanady i přesto, že tyto praktiky jsou na území evropských států zakázané. **Jedna z nejdůležitějších voleb, kterou spotřebitel může ve vztahu k mezinárodnímu obchodu s potravinami je výběr lokálně vyrobeného jídla.** Ve velké části světa již zemědělci neprodávají jimi vyrobené potraviny ve svém sousedství, ale místo toho své zboží dodávají do rozsáhlého obchodního řetězce, čehož jsou jen malou součástí a dle toho jsou také zaplacení. Ze zkušenosti dnešního spotřebitele v ČR lze uvést mnoho příkladů, kdy globální ekonomika umožňuje prodávat např. hrušky dovezené z JAR levněji než vypěstované na území republiky. Ze zahraničí je možné zmínit např. skutečnost, že v tzv. rozvojové zemi, jako je Peru, jsou v supermarketech prodávány brambory vypěstované v USA, i když se v Peru pěstuje více druhů brambor než v jakékoliv jiné zemi. V této souvislosti je vhodné podotknout, že současné způsoby globálního obchodu a (nejen) s tím spjaté zavádění monokultur kromě zvýšené potřeby umělých hnojiv a pesticidů také představuje vážné ohrožení a likvidaci biodiverzity. Nakupování potravin vyrobených v místní lokalitě pomáhá zdejším zemědělcům a obchodníkům s potravinami k většímu podílu

na zisku, a tyto prostředky jsou pak udrženy v místě produkce. Dalším velmi závažným přínosem opětovného blízkého spojení zemědělců se spotřebiteli (zde je pozornost zaměřena na potraviny jako základní komoditu, totéž však samozřejmě platí i v dalších odvětvích výroby a obchodu) je zmírnění ekologických důsledků moderního obchodu s potravinami, kde doprava představuje největší podíl energie, což má také za následek obrovské a zbytečné plýtvání a znečišťování životního prostředí. Doprava bývá v současnosti považována za ekologický problém číslo jedna, zejména jako zdroj emisí skleníkových plynů. Podle zprávy o stavu světa z roku 2002 se například v Anglii za posledních dvacet let vzdálenost dopravy potravin zdvojnásobila. V případě amerických států Chicago a Illinois se přitom zvedla ve stejné době nabídka potravin v průměru o 22 %. Zatímco tyto fakta mohou znamenat větší, jakkoliv nemorální výběr jídla, pro „globálního“ konzumenta to vyžaduje velké množství energie, nadbytečnou produkci obalů a znečištění životního prostředí, ale také snížení kvality jídla. V USA procesy spojené s distribucí jídla představují osminásobek energie než obsahuje jídlo samotné.

Upřednostňování lokální produkce potravin může tyto nežádoucí externality v mnohém odstranit či zmírnit. V rámci jednoho projektu ve státě Iowa bylo vypočítáno, že lokálně vypěstované potraviny nacestují v průměru 74 kilometrů ve srovnání s 2577 kilometry, jestliže totéž je dovezeno odjinud. Dále bylo zjištěno, že konvenční dovoz potravin znamenají čtyřikrát až sedmnáctkrát vyšší spotřebu paliv a představuje pět až sedmnáctkrát vyšší emise karbonu dioxidu, lidskému zdraví i přírodě velmi nebezpečné látky.

Obchody samotných zemědělců, nakupování plodin zejména v sezóně jejich sklizně, lokální obchodní sítě a další podobné aktivity jsou jen některé z mnoha způsobů podpory lokálních systémů. Společné úsilí přimět místní školství, zdravotnictví, správní úřady k prosazování pravidel upřednostňující místní produkci – lokální či regionální může mít také velký vliv. Prospěch z tohoto není pak pouze ekologický a finanční, ale ve vzájemné spojitosti také sociální a psychologický, protože v daném případě začíná místní komunita více rozumět, co znamená a vyžaduje produkce toho, co spotřebovává, zároveň dochází k utváření vztahů mezi zemědělci a spotřebiteli.

Nalezení takového společného zájmu, jaký je při tom možný, může utvářet společenství směřující k transformaci systému výroby a distribuce potravin. Vize takových komunit jsou až utopicky představovány jako krásná krajina s omezením asfaltovaných a betonových ploch, kde jsou zemědělci více ve spojení s ostatními lidmi. Když si i městské obyvatelstvo uvědomí, že čistota zdejší vody závisí na zemědělských praktikách, bude mít na větší zájem na jejich podpoře v ohleduplnějších cestách užití vody. A jestliže vládní úřady pochopí, že

snížování chudoby v zemědělských oblastech znamená větší prosperitu a možné příznivé dopady i v mezinárodním měřítku, mohou se stát tyto aktivity prioritními. Zemědělský sektor – jako naprosto nezpochybnitelný zdroj pro uspokojení základní lidské potřeby v podmínkách civilizace, operoval v politické sféře příliš dlouho osamocen. Jídlo je zkrátka příliš esenciálního významu, než aby tuto problematiku mohli jiné strany ignorovat.⁵²

Značně problematická je ovšem v ekonomické oblasti dostatečná informovanost spotřebitele. Chce-li někdo vědět podstatné informace týkající se výrobku či služby, které využívá, musí často vyvinout značné úsilí k jejich nalezení. Již s místem výroby, které může vést zákazníka k výběru toho, co je dováženo z nejbližší vzdálenosti, aby se co možno minimálně podílel mimo jiné na zbytečném znečištění ovzduší, je to složité; přibývá výrobků, které mají uvedené jako místo výroby EU. Ještě těžší je pak zjistit například, jaké aktivity provozuje banka, které lidé svěřují, nebo si od ní půjčují peníze; případný zájemce narazí na hranice bankovního tajemství, při obchodu s cennými papíry se již vůbec ztrácí přehled a odpovědnost týkající se majetkového podílu. Vlastník akcií sleduje zisky a ztráty, neví a často ho ani nezajímá za jakou cenu bylo zisku dosaženo, např. za cenu dětské nebo téměř otrocké práce, nebo za cenu znečištění řeky, vyhubení určitého rostlinného druhu, apod.

V knize Faktor 4 je ohledně informovanosti zákazníka zmíněn následující příklad: *Zeptejme se ekonoma, kolik proudu spotřebovala loni jeho lednice. Dále se zeptejme, jestli již věděl, že na trhu je již dvojnásobně efektivní model stejné kvality a ceny. Jistě to neví. Odvolává se na své nedostatečné znalosti, bude namítat, že je příliš zaměstnán na to, aby sháněl takovéto informace. Zcela přesně: Úplné informace nemá z nejrůznějších důvodů k dispozici většina účastníků trhu. Mnohá rozhodnutí vedou takto k neefektivnosti, v širším pojetí k větším ekologickým škodám i při dobré vůli.*⁵³

Tato nedostatečná informovanost a zároveň často složitá dostupnost k těmto informacím se stala podnětem pro následující podkapitulu tématu uvědomělé spotřeby, jejímž cílem je poskytnout určitý přehled údajů týkající se spotřeby a jejího dopadu vzhledem k životnímu prostředí souběžně s praktickými postupy ekologického chování v běžném životě a jejím ekologicky příznivými důsledky.

⁵² A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society: *State of the World 2002*. W.W. New York: Norton and Company, 2002, s.70-74.

⁵³ .LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s. 174-175.

Velká část zde uvedených informací pochází z publikace *Život pro planetu Zemi* (2006), která je určitou příručkou určenou široké veřejnosti obsahující velké množství různých doporučení ekologicky šetrného jednání a jejích následků v běžném životě (bydlení, doprava, atd.) a údajů týkajících se dopadu spotřeby na přírodu. Tyto údaje se i z důvodu nesnadné dostupnosti informací budou v jiných studiích zřejmě lišit, zde byly vybrány pro předpokládanou společenskou platnost této knihy, která vyšla v České Republice za podpory Ministerstva životního prostředí. Není bez významu, že mnoho zde uvedených rad poukazuje na to, že kromě jejich ekologického efektu mohou mít často i prospěch ekonomický, což může představovat podružnou, ale také zásadní motivaci k environmentálně příznivému jednání. Následující přehled se bude týkat problematiky spotřeby vody, energií, dřeva a samotných, již výše probíraných výrobků.

Uvědomělá spotřeba v běžném životě

Celkově lze shrnout, že hlavním pravidlem uvědomělé spotřeby je nepoužívat to, co není nutné pro uspokojení základních potřeb., případně se při tom bez daného produktu či energie obejít, dosáhnout toho kterého cíle bez jejich užití. Tam, kde je v tomto smyslu spotřeba nevyhnutelná, je pak požadováno užití co nejúspornějších metod, případně výrobků. Stručně řečeno se jedná o co nejnižší přímou spotřebu energie a materiálů doprovázející užívání produktu či provoz domácností stejně tak jako výrobní a dopravní cestu produktů ke spotřebiteli a zároveň o požadavek co nejdelší trvanlivosti výrobků a jejich co nejdelší užívání. Současně je možné a zajímavé sledovat, jak se uvědomělá spotřeba v mnoha bodech prolíná a bezprostředně souvisí se strategií záměrné skromnosti

V této podkapitole bude pozornost zaměřena zejména na běžný život v domácnosti a okolí, která má na životní prostředí sice nižší než v oblasti produkce, ale stále výrazně nezanedbatelný vliv již v úrovni jejího vlastního fungování, dále pak často v důsledku výroby. Přitom jde o environmentálně etický požadavek zahrnující ohleduplný přístup k přírodě, princip předběžné opatrnosti a v neposlední řadě i projev instinktu sebezáchovy společně s vlastní odpovědností za životy příštích generací stejně jako další vývoj života na Zemi.

Není třeba zdůrazňovat, že **elektřina** a **ropa** představují v moderním světě nejvýznamnější zdroje energie nepostradatelné pro chod současné společnosti. Zároveň je jejich výroba a spotřeba největším původcem skleníkových plynů (především oxidu uhličitého) způsobující, případně zesilující, globální oteplování mající podle mnohých prognóz za následek katastrofické změny života na Zemi.(Přírodní zdroje skleníkových

plynů, jako např. vulkanická činnost jsou v této práci v souvislosti s rovnováhou planetárního systému ponechány stranou). Již proto je tedy žádoucí maximální omezení tvorby těchto emisí. Každá uspořená kilowatthodina či litr benzínu znamená, že se do atmosféry dostane řádově o stovky gramů skleníkových plynů méně. Zároveň se jedná o úsporu (z převážné části) neobnovitelných zdrojů. Jejich největší část je vytvářena především v oblasti produkce (a s ní spjaté dopravy) - té se bude blíže věnovat podkapitola týkající se efektivity výroby.

Zhruba 12% emisí oxidu uhličitého v Evropě pochází z automobilismu (spalováním pohonných hmot). Doporučuje se co možno chodit pěšky, používání bicyklů a MHD s tím, že v přepočtu na osobu způsobí jízda automobilem deset až patnáctkrát větší znečištění ovzduší. Automobilismus je v dnešní době nepochybně považován za jeden z největších ekologických problémů. Z morálního hlediska je tedy žádoucí o jeho co nejrozumnější používání – jak užití samotné, tak zacházení s ním stejně jako jeho výběr při koupi podle ekologických kritérií.

V tomto ohledu se dále doporučuje (v některých případech již aplikuje) umožnění lidem pracovat doma, pokud není jejich přítomnost na pracovišti nezbytná. V případě, že je automobil užíván, lze mnohé náklady v podobě zátěže životního prostředí i finančního rázu ušetřit například prostřednictvím organizace spolujízdy, užívání společných automobilů, atd. Pouhou optimální údržbou a přiměřenou jízdou (např. vypínáním motoru apod.) jsou spořeny litry benzínu a s tím kilogramy oxidu uhličitého. V r. 1995 byl odhadovaný průměr emisí tohoto plynu u automobilu 177g. (Evropská unie stanovila plán toto číslo snížit do roku 2020 na 95g, čili téměř o 50%).⁵⁴ Ačkoliv je problematice výroby věnována samostatná část, individuální spotřeba s ní samozřejmě naprosto souvisí. V této spojitosti je zde vhodné připomenout, že velká část dnes používaných vozidel jsou zastaralá, což se projevuje především nadbytečnou spotřebou, ale i například nižší bezpečností. Je zřejmé, že pro výrobce automobilů jsou v dané ekonomické situaci značně nevýhodné přecházet na výrobu daleko efektivnějších automobilů, stejně tak pro producenty ropy je tento trend velmi nepříznivý. Jsou tedy důvody domnívat se, že tyto tendence jsou a budou různými způsoby blokovány.

Dále se doporučuje vzhledem k úsporám paliv a emisí skleníkových plynů omezení dopravy v podobě telekonferencí a jiných forem komunikace přes internet namísto cestování. Tento způsob toku informací může znamenat např. i rozsáhlé úspory papíru, nicméně jeho propagátoři opomíjejí problém obrovských energetických a jiných výdajů na provoz družic, které funkce internetu zajišťují. Otázka přímého dopadu užívání internetu na životní prostředí

⁵⁴ SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi.* 2009. Praha: Práh. S. 66-71

a tím ani rozvaha ukazující, který způsob komunikace by byl ekologicky šetrnější, není v současné době dostatečně známá ani zkoumána, toto téma by vyžadovalo samostatné zpracování.

Autoři publikace *Život pro planetu Zemi*, která je určitou příručkou k uvědomělé spotřebě v průmyslově rozvinuté civilizaci, uvádějí, že převážná většina běžných domácností by mohla snížit svou spotřebu elektrické energie až na polovinu pouhým důsledným vypínáním všech spotřebičů a zhasínáním světel.⁵⁵ Nedošlo by zároveň při tom k žádnému snížení komfortu domácnosti. Jde přitom o maximální využití denního světla různými způsoby, např. užíváním světlých stěn a záclon. V celospolečenském měřítku se zavádí používání tzv. úsporných žárovek. Běžné žárovky spotřebují pouhých 5-8%, žárovky úsporné potřebují na svícení asi čtyřikrát méně energie. Jejich užití tedy může mít velký prospěch přičemž nesmí dojít k zanedbání jejich recyklace (jsou z 90% recyklovatelné), neboť obsahují rtuť, která jako nebezpečná látka může mít škodlivé účinky na lidské zdraví a na životní prostředí v případě úniku do vzduchu, půdy či vody.⁵⁶ Je vhodné předeslat, že u úsporných žárovek stejně tak jako u mnoha dalších inovací v oblasti ekologicky šetrných technologií vyvstává mimo jiné značně složitá otázka v podobě skutečnosti, že rozsáhlé nahrazování dosavadních technologií může znamenat okamžité zvýšení ekologické zátěže v podobě těžby, výroby, dopravy hromadění odpadu; opět není známá možná bilance prospěšnosti v případě zachování starých technologií a jejich nahrazení novými.

V oblasti úspor se může často jednat o takové maličkosti jako například ruční sušení hlavy místo fénem, mačkání ovoce místo užití domácího odšťavňovače. Kromě vlastní úspory energie, která by byla spotřebována přístrojem tak dojde zároveň k ušetření energetických a materiálových nákladů na jeho výrobu a cestu k dodavatelům.⁵⁷

Jeden z největších spotřebičů elektrické energie v běžných domácnostech je lednička. Její roční spotřeba činí v průměru 360 kWh (což zároveň spotřebitele stojí až 1300 Kč). Lednice nastavená na 4 stupně celsia spotřebuje až o 14% méně energie, než při nastavení na 2 stupně, ke konzervaci potravin to při tom stačí.⁵⁸ Doporučuje se postavit ji co nejdále od zdroje tepla, neboť se tak lednice nemusí vyrovnávat s tímto teplem zvýšením spotřeby.

⁵⁵ Tamtéž, s. 114.

⁵⁶ Dostupné na www.nazeleno.cz/bydleni/odpady-1/recyklace-osvetleni-nevyhazujte-usporne-zarovky-do-kose.aspx.

⁵⁷ SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi*. 2009. Praha: Práh. S. 66-71.

⁵⁸ Tamtéž, s. 133.

Velkou roli zde hraje rovněž řádná údržba. Uvádí se, že pravidelné odmrazování může snížit emise oxidu uhličitého až o 36 kg za rok

Z ledniček starších než 10 let se kromě vyšší spotřeby elektrické energie a s ní spjatých emisí oproti novějším modelům pravděpodobně uvolňují freony, které spolu s metanem a oxidy dusíku zesilují skleníkový efekt mnohem více než oxid uhličitý. Domácí spotřebiče jsou podle úspornosti rozděleny do tříd A až G. Modely typu D až G dnes už není povoleno prodávat. Ekologicky nejšetrnější jsou pak výrobky třídy A+, které vyprodukují ročně o 51 kilogramů oxidu uhličitého méně oproti produktům třídy D. V poslední době byly vyvinuty výrobky třídy A++, které jsou až o 45% úspornější než A.⁵⁹

Průměrná roční spotřeba elektrické energie použité k vaření v Evropě představuje přibližně 500 kWh na osobu. Při užití praktických opatření snižujících spotřebu, jako například, používání pokliček, správné umístění a údržba daných spotřebičů a jejich efektivní užívání je možné toto číslo snížit dvakrát až čtyřikrát.

Snížení nastavení teploty na ohřev vody o 10 stupňů dále znamená snížení emisí oxidu uhličitého přitom přibližně o 140 kilogramů za rok. Kotle jsou v továrnách obvykle nastaveny na ohřátí vody na 60 stupňů, teplota 50 stupňů je přitom zcela dostačující jak na ohřátí vody pro domácí účely, tak k odstranění bakterií nebo vodního kamene. Usazeniny vodního kamene mohou způsobit ztrátu energie až 50%⁶⁰

Jako směřodlatné pro výběr výrobku s nízkou spotřebou elektrické energie bývá užíváno označení „Energy Star“ – např. kopírky s tímto označením mají až o 50% nižší spotřebu než kopírky běžné. Další informace spjaté s touto problematikou lze najít například na internetových stránkách www.ceacr.cz, www.sfzp.cz.⁶¹

Někdy i zdánlivě nepatrný detail týkající se spotřeby elektrické energie může znamenat obrovskou úsporu. Například se může jednat pohotovostní režim elektrických spotřebičů (tzv. standby režim). Televizor, který při spuštění spotřebuje 25W za hodinu a 5W v režimu standby při čtyřhodinovém používání a dvaceti hodinách v pohotovostním režimu spotřebuje až polovinu energie na tento pohotovostní režim. Spotřeba indukčního sporáku v pohotovostním režimu představuje asi 30% jeho celkové spotřeby.⁶² Dochází tedy ke zbytečným energetickým (a samozřejmě finančním) ztrátám na úrovni domácností v masovém měřítku se pak jedná o nečekaně vysoká čísla. Koordinátorka kampaně na podporu osvěty v otázkách životního prostředí Renita Bhaskarová v roce 2006 odhaduje, že

⁵⁹ Tamtéž, s.133-135.

⁶⁰ Tamtéž, s. 214.

⁶¹ Tamtéž, s. 192.

⁶² Tamtéž, s. 148-155.

kdyby všichni Evropané své spotřebiče úplně vypínali místo používání pohotovostního režimu, uspořená energie by odpovídala spotřebě elektrické energie v zemi velké zhruba jako Belgie.“ Opět lze připomenout přímou souvislost se snížením emisí skleníkových plynů - úplné vypínání pěti elektrospotřebičů fungujících v průměru tři hodiny denně vede k celoročnímu snížení emisí oxidu uhličitého o 69 kilogramů.⁶³

Největší spotřebu energie (a s tímto spjaté finanční výdaje za energii) představuje v domácnostech nepochybně topení. Objem emisí oxidu uhličitého vyprodukované v souvislosti s topením je přitom odhadováno na 20 až 35% z celkového množství.⁶⁴ Nejspíše není třeba více rozebírat skutečnost, že různé druhy vytápění mají odlišný vliv na životní prostředí, a že nejlepší řešení je užití obnovitelných zdrojů energie – větrná, vodní, solární. V tomto případě opět vyvstává složitá otázka týkající se „čisté“ energie získané pomocí solárních panelů na straně jedné a jejich vysoké energetické a materiálové náročnosti výroby na straně druhé – nehledě na skandály spojené se zaváděním a užíváním solárních panelů v nedávné době v České Republice, kromě toho na mnoha hektarech úrodné půdy, přičemž se plodiny, které by zde mohly prospívat, vozí ze vzdálených míst za další spotřeby energií a emisí skleníkových plynů. Tento problém poměrně dobře ilustruje složitost environmentálně příznivého, lze tedy říci morálně ekologického, rozhodování. Dále se jeví být příhodné používání dřeva a biomasy – vliv na životní prostředí je v tomto případě považován za nevýrazný, mimo to se rovněž jedná o obnovitelné zdroje. V souvislosti s tímto je zajímavé, že dřevo je z hlediska emisí oxidu uhličitého poměrně neutrální, pokud jsou stromy stěženy a zároveň stále vysazovány, nedochází k výraznějšímu narušování rovnováhy uhlíkového cyklu.⁶⁵ K úspoře energie vynaložené k topení jsou doporučována mnohá opatření od upřednostnění teplého oblečení v chladných obdobích až po pořízení pasivního domu s minimální energetickou spotřebou. Pro přiblížení lze zmínit několik dalších doporučení společně s ekologickými důsledky jejich užití. Uvádí se, že je-li například v domácnosti snížena intenzita vytápění o čtyři stupně – např. z 24 na 20, znamená to ušetření až čtvrtiny energie na vytápění, což odpovídá přibližně jedné tuně emisí oxidu uhličitého za rok. Mimochodem je s tím opět spjato i výrazné ušetření finančních prostředků.

Dobrá izolace střech a stěn dvojité okna a další opatření mohou ušetřit přes polovinu energie použité k topení, vrcholem těchto zdokonalování je pak již zmíněný pasivní dům, kterému stačí k celoročnímu vytápění několik vevnitř umístěných spotřebičů. Kanadský úřad

⁶³ Tamtéž, s. 175.-176

⁶⁴ Tamtéž, s. 192.

⁶⁵ Tamtéž, s. 211.

pro energetickou účinnost vypočítal, že dostatečná izolace může kromě omezení výdajů (náklady pořízení této izolace jsou v horizontu několika let obvykle návratné právě v podobě ušetřené energie) za spotřebovanou energii znamenat zároveň s tím spjaté snížení emisí oxidu uhličitého až o 1,4 tuny ročně.⁶⁶

V souvislosti s problematikou snižování spotřeby energie a tím i emisí skleníkových plynů je na místě zmínit se o jednom základním projevu uvědomělé spotřeby, kterým je recyklace; ta znamená kromě ušetření materiálu (jakkoliv částečného - stručně řečeno z PET láhve se nikdy nevyrobí PET láhev) a energií jejich taktéž nezanedbatelné snížení. Toto je možné přiblížit např. skuteností, že v Evropě se recykluje 30% nápojových kartónů a tím je ušetřeno zhruba 300 tisíc tun CO₂ ročně, k jejichž emisi by došlo při výrobě daných produktů z původního, tzv. panenského materiálu.⁶⁷ O recyklaci je potřeba se zmínit podrobněji, bude tak učiněno v souvislosti s problematikou výrobků.

Bylo by zřejmě zbytečné rozepisovat se o tom, jaký má význam **voda** pro život ani o skutečnosti, že je z morálně ekologického hlediska (i s praktických a obecně etických) důvodů správné vodou šetřit a udržovat ji v maximálně čisté podobě, což se týká vody pitné, užitkové, i vody jako základní podmínku a prostředí pro existenci všech organismů. Mnohé studie hovoří o tom, že pitné vody ve světě stále ubývá, že více než miliarda lidí k ní nemá dostatečný přístup, přes milión ročně umírá na otravu vodou znečištěnou; stejně tak je upozorňováno na rozsáhlé znečištění (a další znečišťování) moří a oceánů společně s úbytky a hynutí živočišných druhů. Pomalu se dostává do obecnějšího povědomí skutečnost, že pitná voda není samozřejmost, (např. podle průzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění Čechů považují za nejzávažnější ekologické problémy hromadění odpadů, nedostatek a znečištění pitné vody),⁶⁸ a že její všeobecné užívání prostřednictvím vodovodních sítí je výhradní doménou takzvaných vyspělých zemí a to v oblastech s velkými zásobami pitné vody.

Nejzásadnějším způsobem ušetření pitné vody v rovině domácností se jeví být. upřednostnění sprchy místo koupání – dochází tak k dvakrát až třikrát nižší spotřebě vody, (kromě toho potřebná energie na ohřev vody je přibližně čtyřikrát menší). Dále pak instalace pákových baterií, baterií na fotobuňku, tzv. perlátorů (přídavných součástek ke kohoutku rozptylující vodu a vměšující do ní vzduch a takto snižující spotřebu vody až o 40%), na

⁶⁶ Tamtéž, s. 238.

⁶⁷ Tamtéž, s. 50.

⁶⁸ dostupné na www.aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=491210

podobném principu fungujících úsporných sprchových hlavíc, a tak dále.⁶⁹ Souhrn těchto opatření může snížit spotřebu vody v domácnosti až o nadpoloviční množství.

Přibližně jednu třetinu z celkového množství spotřebované vody v domácnostech tvoří pouhé splachování. Zavedením nově vyráběných toalet lze spotřeba snížit až o 70%, použitím pouhé cihly, láhve s pískem nebo prodávané speciální umělohmotné destičky do čerpadla WC lze údajně ročně ušetřit až 3 tisíce litrů vody. Značných úspor lze dosáhnout také instalací funkce tzv. WC stop umožňující použít přiměřené množství vody a nebo zavedením šetrného splachovačla, které použije až jen 2 litry vody místo často obvyklých deseti litrů.

Užití těchto opatření společně z výše zmíněnými úsporami při průtoku vodovodními kohoutky by mohlo spotřebu vody v domácnostech posunout na pouhou polovinu.

Na okraj lze zmínit v souvislosti s domácnostmi, které mají zahradu, že zachytávání a používání dešťové vody sníží potřebu vody pro zalévání o polovinu; podobně zalévání u země či v chladnějších částech dne zavlažování rostlin vyžaduje oproti zalévání v době horka –(v době vedra nestíhají rostliny spotřebovat až 60% dodané vody. Plýtvání při zalévání způsobuje užití rotačních zavlažovacích systémů - polovina vody vytryskne zbytečně.

K závěru stručného pojednání o šetření s vodou v domácnostech je vhodné dodat, že ke značným úsporám vody dochází samozřejmě při zastavení plýtvání, v domácnostech především v podobě volně puštěného proudu vody (během, holení, čištění zubů, mytí nádobí atd.). Do odpadu takto zbytečně odtéká 5-12, při silném proudu až 18 litrů vody za minutu.⁷⁰

K pojednání o šetření, pohonných hmot, elektrické energie (a tím omezení produkce skleníkových plynů) a vody na úrovni domácností jakožto praktického projevu morálně ekologického postoje projevující se uvědomělou spotřebou je vhodné opět připomenout, že takto získané úspory sice představují velké množství, je však relativně nepatrné oproti spotřebě v jednotlivých zemědělských a průmyslových odvětvích. To může ovlivnit uvědomělá spotřeba a záměrná skromnost především co se týká nákupu výrobků a služeb, ze strany výroby pak půjde o užívání co nejefektivnějších způsobů produkce, o čemž bude pojednáno později.

Další neméně významnou kapitolou týkající se environmentálně etického jednání je samozřejmě **problematika těžby a spotřeby dřeva**, především pak za účelem výroby papíru. Ta představuje největší díl spotřeby dřeva vůbec. Na začátek je vhodné připomenout obecně známé nejdůležitější funkce, které stromy a rostliny celkově zastávají v životě. Jsou jimi zejména produkce kyslíku a ukládání uhlíku (strom během růstu absorbuje v průměru 2 tuny

⁶⁹ Tamtéž, s. 253-258.

⁷⁰ Tamtéž, s. 245-269.

oxidu uhličitého), domov nesčetného množství živočichů, upevnění a zachování půdy vzhledem k erozním procesům, zachytávání prachu, škodlivin, udržování vlhkosti jakožto podmínky existence daných mikroklimat i makroklimat atd.. Pro přiblížení současné situace lze uvést stručně několik nedávno zveřejněných údajů ohledně těžby dřeva. Ačkoliv v Evropě ročně přibývá lesní plocha o velikosti přibližně 3 tisíců kilometrů čtverečních, celosvětový roční hrubý úbytek stromů zahrnuje celkovou plochu kolem 160 tisíců kilometrů čtverečních ročně (o něco více, než rozloha Anglie a Walesu). Z toho 42 tisíc kilometrů tvoří deštné pralesy v Jižní Americe. Přes všechny snahy a zalesňovací projekty je roční úbytek lesa ve světě odhadován na 0,5%.

V polovině prvního desetiletí třetího milénia byla spotřeba papíru například v České Republice 1,5, ve Francii 11, V Číně 42 a v USA až 80 miliónů tun papíru. Na výrobu 1 tuny je při tom zapotřebí v průměru 17 vzrostlých stromů. Zásadním projevem morálně ekologického směřování v souvislosti s výše uvedenými čísly je tedy pochopitelně úsporné zacházení s papírem jako i s jinými produkty vyráběnými ze dřeva. To zahrnuje třídění a recyklaci použitého papíru. I když je tato činnost důležitá, jedná se, podobně jako i v jiných oblastech recyklace, pouze dílčí, neboť recyklování, v současnosti v mnohých případech na poměrně vysoké úrovni, stále nemůže pokrýt stávající spotřebu. Opět lze uvést údaje přibližující současný stav – v ČR se k recyklaci odevzdá zhruba 43%, ve Francii kolem 53% a v Dánsku či Nizozemí 60 %. Na výrobu jedné tuny recyklovaného papíru je při tom potřeba asi 1,3 tuny papíru použitého.⁷¹ Je trochu ironií, že mezi jinými i tato publikace uvádějící tyto údaje a doporučení ani tato práce z recyklovaného papíru vyrobena není.

Především se ale bude jednat o maximální snížení spotřeby. Na úrovni jednotlivce půjde o odmítání jakéhokoliv reklamního materiálu a jinak nadbytečného papíru v podobě letáků jako i veškerého zbytečně použitého papíru vůbec, nehledě na problematické stránky reklamy, z hlediska etiky nejen ekologicky zaměřené. Pro ilustraci – ve Francii je za rok do reklamních schránek vhozeno údajně až 1 milion tun papíru.⁷² (Tento údaj se jeví být natolik vysoký, že by vyžadoval bližšího prověření). K úspornému zacházení s papírem i dřevem samotným také patří mimo jiné šetření ve všech oblastech jeho užití patří samozřejmě oboustranné tisknutí a další využití papíru místo vyhození, náhrada papírových výrobků na jedno použití (zde v souvislosti se zacházením se dřevem – papírové kelímky, ubrousky, atd., maximální omezení spotřeby věcí na jedno použití jako projev ekologicky etického jednání se však týká samozřejmě všech výrobků). Z hlediska ekologicky šetrného přístupu při užívání

⁷¹ Tamtéž, s. 273-285.

⁷² Tamtéž, s. 277.

dřeva, ale i z důvodů dalších environmentálních konsekvencí je na místě bojkot výrobku ze dřeva z tropů. Světový fond na ochranu přírody (WWF) uvádí, že přibližně 39% distribuovaného tropického dřeva pochází z nelegální těžby; v nezbytném případě je vhodné nakupovat výrobky opatřené certifikátem zdravého lesního hospodaření FSC.⁷³ K jiným aktivitám patří vysazování stromů, jejich prosazování na komunální úrovni či angažování se ve všech formách ochrany a rozšiřování lesů především v zemích tzv. třetího světa. Podle údajů organizace Greenpeace zmizelo mezi lety 1990-2005 ze zemského povrchu 3 milióny hektarů pralesa. Nehledě na zásadní význam těchto ubývajících „plíe Země“ se uvádí, že vykácení jednoho tisíce hektaru pralesa představuje ohrožení až 1500 druhů rostlin, 400 druhů ptáků a 150 druhu motýlů.⁷⁴

Dále se v rámci úspor papíru (a tedy i vegetace těžené za účelem jeho výroby doporučuje) používat internetové pošty stejně a elektronických verzí tiskovin, vyhledávání informací na internetu a jeho další užití místo papíru. To může představovat obrovskou úsporu papíru. Například jedna španělská spořitelna ušetřila zavedením nového komunikačního systému s nulovou spotřebou papíru v letech 2004-2007 celkový objem papíru odpovídající asi 1 700 stromů.⁷⁵ Na druhé straně je v této souvislosti vhodné připomenout již výše nastíněnou pochybnost vzhledem k faktu, že v těchto doporučeních nejsou zohledněny širší dopady užívání internetu – od spotřeby elektrické energie na výrobu a provoz počítačů až po náklady spojené s provozem družic poskytujících internetové spojení. Rozvaha porovnávající míru ekologické zátěže představovanou užíváním počítačové techniky a užitím odpovídajícího množství papíru by mohla také být předmětem samostatného výzkumu, který by mohl přinést závažná zjištění.

Předchozí odstavce této kapitoly týkající se projevů uvědomělé spotřeby se zabývaly problematikou snížení spotřeby energií, zejména vody, elektrické energie a biomasy a s tím souvisejícího zmírnění znečištění životního prostředí. K závěru podkapitoly a jako určitá předmluva k následující části bude ještě věnována samostatná pozornost přístupu k **výrobkům obecně** vzhledem jejich potřebě, výrobě, užití a recyklaci. Jejich výroba a distribuce představuje spotřebu materiálů (a s tím spjatou větší či menší zátěž na životní prostředí) a souběžně s tím i velké množství energie potřebné od těžby přes zpracování až po dodání do obchodního řetězce. Vzniklý odpad se pak stává dobou sice z určité části předmětem průběžně zdokonalující se recyklace a stává se surovinou k dalšímu zpracování,

⁷³ Tamtéž, s. 285.

⁷⁴ Tamtéž, s. 299-301.

⁷⁵ Tamtéž, s. 282.

avšak celkově stále představuje jeden z hlavních enviromentálních problémů současnosti – jak v podobě vyčerpávání neobnovitelných zdrojů, tak zásahů do životního prostředí v podobě těžby (případně velkokapacitního zemědělství produkce s jeho důsledky), dopravy a uložení odpadu.

K samotné problematice výroby a cesty produktů ke spotřebiteli existuje celá řada studií popisující energetické a materiálové výdaje v souvislosti se zátěží životního prostředí. Jedná se výše probíraný ekologický tlumok, který nabírá nepředstavitelných, zákazníkem neuvědomovaných nepředstavitelných rozměrů, přičemž současný systém umožňuje ekonomickou rentabilitu ve skutečnosti značně ztrátových procesů. V ekologických souvislostech se dokonce používá označení „skrytá ohavnost“ výrobku; tato přesahuje výpočet ekologického tlumoku, zahrnuje jako mnohé další skutečnosti týkající se životního prostředí i sociální stránku.⁷⁶

*Většina negativních efektů výroby, užití a likvidace výrobků je vskutku skrytá a nečekaná. Pro spotřebitele je nemožné, aby se orientoval ve spleti ekologických rizik spojených s nákupy a aby byl schopen podle toho mezi výrobky rozlišovat a adekvátně se rozhodovat. Skrytá ohavnost výrobku nadto mívá i sociální povahu. Může spočívat i v dramatickém znevýhodnění výrobců v rozvojových zemích, ve vykořisťování práce dětí a žen.*⁷⁷

Pojednání ve výše citované knize vztahující se zejména k pěstování květin v chudých zemích a obchodu s nimi je potom jedno z přímo děsivých.⁷⁸

O příznivějších, (pro účely této práce přes mnohostranné souvislosti především ekologicky příznivějších) alternativách bude pojednáno v podrobněji především v části týkající se efektivity a svým dílem také v části zabývající se řešeními na úrovni ekonomické a politické. Pro názornost lze zmínit například, že na výrobu jednoho litru floridského pomerančového džusu se spotřebují dva litry benzínu a 1100 litrů vody.⁷⁹ Morálně ekologické jednání bude ve vztahu k produktům pochopitelně zaměřeno jednak opět na snižování spotřeby na nezbytnou míru. Stejně tak půjde o výběr a užívání výrobků vzhledem k míře jejich šetrnosti k životnímu prostředí, jinými slovy o jejich ekologickou stopu (a eliminaci skryté ohavnosti). U potravin, ale i dalších produktů se bude jednat o výběr těch, které mají v dnešní době označení, jenž by mělo zaručovat jistou míru ekologické nezávadnosti. Kromě značky, že produkt je možné recyklovat, je možné jmenovat především již výše zmíněné

⁷⁶ *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 96.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž, s. 97-107.

⁷⁹ HAWKEN, P., LOVINS, A., L.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 73. .

nejznámější označení BIO, (v České Republice případně Produkt ekologického zemědělství) či Ecocert. Tyto mají zaručovat, že při pěstování a výrobě produktů nebylo užito, či bylo významnou měrou omezeno chemických prostředků, popřípadě mají znamenat šetrné zacházení se zvířaty. (Na druhé straně existuje jisté množství zboží které mají k obdržení např. certifikátu BIO požadované kvality, přesto jej jejich producenti neužívají, přičemž by tím získali výhodnější pozici na trhu) Opět je však sporné, zda bioprodukty přivezené z delších vzdáleností představují větší ekologický prospěch než škodu nastalou důsledkem přepravy. Užití těchto značek je zde potom poněkud paradoxní a je otázka, zda by vůbec mělo být povolené. S tímto problémem jsou spojena další pravidla uvědomělé spotřeby jako upřednostňování produktů všeho druhu vypěstovaných či vyrobených v co nejmenších vzdálenostech od místa spotřeby, v případě ovoce a zeleniny pak preference sezónních produktů. To by mělo mít za následek zmenšení ekologické stopy v důsledku značného omezení dopravy a s tím především i snížení spotřeby ropy, další potřebné energie spjaté s převozem a skladováním, a tím i pochopitelně snížení emisí skleníkových plynů, případně i znečištění vody a půdy.

V souvislosti s potravinami je vhodné se krátce pozastavit u stále sílícího, z velké části obecně eticky motivovaného trendu, kterým je vegetariánství, případně veganství. Kromě podnětů vycházejících z vědomí podvýživy a nedostatku vody v chudých zemích, utrpení zvířat a velmi často z naprosto neetických podmínek jejich životů v prostředí velkochovů, zastavení či omezení spotřeby masa má také velké environmentální konsekvence. Uvádí se, že na ploše dvou hektarů se užíví jeden člověk konzumující maso, 14 vegetariánů, či 50 veganů. Na produkci jednoho kilogramu hovězího masa je třeba 7 kilogramů obilí a 100 000 litrů vody, u stejné hmotnosti drůbežího masa se jedná o asi 2 kilogramy obilí a 3500 litrů vody. Dalšími ekologickými argumenty jsou například kácení tropických pralesů a jiných cenných porostů pro zřizování krátkodobých pastvin a pěstování krmiv (a dlužno dodat z druhé strany i hojně užívané sóji), zvyšování půdní eroze nadměrnou pastvou, velké množství odpadu zatěžující půdu, vodu i vzduch.⁸⁰ Vzhledem k obecně známým obsahům výchovy je zbytečné zmiňovat se o šetrném přístupu a morálním rozměru zacházení s jídlem; jakkoliv, vyhozené jídlo tvoří údajně v ČR přibližně 20-30% odpadu v popelnicích., z toho 10%-15% nevybalené nebo nezkonzumované⁸¹ (tímto jsou zřejmě míněny vybalené potraviny zachované vcelku).

⁸⁰ LIBROVÁ, H. : *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 184-185.

⁸¹ SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi.* 2009. Praha: Práh, s. 27.

Velký prospěch by při ekologicky příznivém jednání dále představovalo pouhé používání vlastních tašek při nákupech. Odhaduje se, že za rok se spotřebuje 500 miliard až 1 bilión plastových tašek a sáčků; vedle tohoto výroba a recyklace papírových tašek je spojena se vyšší spotřebou vody o 240% a 82% vyššími emisemi skleníkových plynů.⁸²

Dále je třeba přistupovat s rozvahou například k uvedeným dávkám pracího prostředku. Důkazem toho je skutečnost, že například v Německu je doporučené dávkování výrazně nižší než ve Francii. Z toho vyplývá zřejmý, z ekonomického hlediska pochopitelný, ale z ekologického nepřijatelný záměr výrobců na vysoké spotřebě produktu. Z hlediska uvědomělé spotřeby a v důsledku i hospodárního zacházení je tedy vhodné začít práť z minimálními dávkami. Není asi třeba dodávat, že nejškodlivějšími látkami obsaženými v pracích prostředcích jsou zejména fosfáty a dusičnany, které představují vážné nebezpečí pro půdní a vodní ekosystémy, stejně tak jsou příčinou značných úbytků živočichů a rostlin.. Při výběru pracích a stejně jako i jiných chemických prostředků je tedy na místě vyhledávat ty, které dané látky neobsahují. Pro snadnější nalezení mohou opět posloužit příslušná označení, orientaci v nich a v mnoha jiných výrobcích mohou usnadnit internetové stránky www.ekoznacka.cz.

Naproti značkám vyjadřujícím určitou šetrnost daných výrobků či průběhu jejich produkce vzhledem k životnímu prostředí existují naopak značky jako diagonální kříž nebo strom s mrtvou rybou, které znamenají vysoký stupeň škodlivosti. Takto označené výrobky, pokud již jsou nezbytně potřebné, nesmí být vyhozeny do volné přírody či do odpadu.

Na místě je rovněž nedůvěra k reklamám. Zde uvedená kritická slova vzhledem k reklamě nejsou namířena proti korektní, i třeba vtipné prezentaci výrobků a služeb v rámci poctivého obchodu; jedná se spíše o odmítnutí vytváření umělých potřeb a úpadek hodnot za pomoci nehorázného zneužití psychologie majících za následky ekologickou i sociální devastaci. Kromě toho, že reklamy obvykle nezmiňují dopad propagovaných výrobků na životní prostředí, podporuje také v podobě módy ekonomickou strategii tzv. uvědomělého zastarávání, která byla rozpracována v padesátých letech v USA a je uplatňována za účelem zvyšování produkce, a která hrubě řečeno sděluje, že “pokud nový výrobek nemáte, jste hloupý/hloupá“, či představuje vidinu šťastného života při zakoupení nabízeného výrobku. (Pro doplnění je vhodné podotknout, že vedle strategie uvědomovaného zastarávání je přibližně od stejné doby aplikovaná taktéž tzv. strategie plánovaného zastarávání. Její podstatou je výroba produktů s krátkou životností za účelem opakovaného prodeje; je zřejmé,

⁸² SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi*.. 2009. Praha: Práh, s. 312-313.

že tato obchodní taktika je obdobně ekologicky zhoubná). To znamená nejen urážku a masovou manipulaci, ale v důsledku (společně se souběžně zmíněnou strategií plánovaného zastarávání) především zbytečné všestranné plýtvání obrovských rozměrů. Hana Librová k této věci opět velmi výstižně uvádí:

*„Podlehnout reklamě znamená vzdát se svobody rozhodování, nechat si vnutit cizí představu o svých potřebách, zmocňovat se více podnětů, než kolik jsme schopni zažít, nakoupit víc, než jsme schopni spotřebovat; neofilie shledává věci, které máme a které by mohly sloužit jako „zastaralé“, „nemoderní“, „už nemožné“.“*⁸³

A dále dodává velmi důležitou poznámku: *Není náhodné, že byly uzavřeny skoro všechny opravné věci.*⁸⁴ Není složité domyslet (nejen) environmentální dopady této skutečnosti. V této souvislosti lze jen připomenout, že z hlediska uvědomělé spotřeby je samozřejmě správné využívat ten který výrobek co nejdelší dobu. Opět se při tom nabízí otázka, jaký vliv na životní prostředí by měla masová, okamžitá výměna např. různých spotřebičů za ekologicky šetrnější.

Ve spojitosti s reklamou ve vztahu k stavu životního prostředí je vhodné upozornit., že část reklam výrobků, jenž jsou podezřelé z neprávem propagované ekologické šetrnosti výrobků předponou „eko“ apod. lze najít na internetových stránkách greenwashingindex.com. Tímto dochází mimo jiné nezanedbatelnou měrou ke zneužití dobré vůle velké části veřejnosti k ekologicky etickému jednání. V rámci marketingových strategií je často zákazník oslovován jako racionálně jednající, který se na základě dostatečných informací v smyslu ekologické šetrnosti rozhoduje o tom, jak utratí své peníze. Má se přitom spolehnout na pokrok ve vědě a technice, který je schopen rozpoznávat ekologická rizika a nacházet cesty, jak je zmírňovat a omezovat, přičemž například na studii zabývající se vlivy výroby a užití fosfátů pracovalo 16 učenců z britských univerzit. Uvědomělý spotřebitel by měl znát přímé i nepřímé dopady daného výrobku na přírodu: obsah škodlivých látek, energetickou účinnost, spotřebu surovin a energie při výrobě, jeho životnost, do jaké míry jej lze recyklovat, jak bude likvidován, atd.⁸⁵

Velkými dílčími tématy uvědomělé potřeby jsou pochopitelně problémy odpadu (a jeho uložení), stejně tak jako jeho v poslední době velmi prosazovaná recyklace; tato tematika by vyžadovala rovněž samostatné zpracování, bude zde uvedeno jen několik zběžných, ilustrujících údajů. Pro názornost lze uvést zmínku přibližující nepředstavitelné množství celosvětově produkovaného odpadu ze země jeho největší produkce – USA:

⁸³ LIBROVÁ, H.: *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 35.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 167.

*Fresh Kills – největší úložiště odpadků na světě, které je na newyorském Staten Islandu – je místem, kde se ukládá denní odpad pěti čtvrtí New York City. Návštěvníci tohoto místa žasnou nad skládkou, do které přichází takřka 12 milionů kg odpadu z firem a domácností denně. Tato skládka na ploše takřka 10, 6 kilometrů čtverečních dosahuje výšky přes 30 m a obsahuje 82 milionů metrů krychlových odpadu, z čehož je 90 milionů tun novin, plechovek od barev, slupek z brambor, polystyrenových mušlíček, kuřecích kostí, promáčených cereálií k snídani, cigaretových nedopalků, plechovek od koly, chuchvalců ze sušiček a tu a tam i nějaké mrtvolky. Ale i takový masív, jakým je Fresh Kills, odebírá jen 0,018% odpadu vznikajícího ve Spojených Státech denně. Američané a americký průmysl vytvářejí nebo ukládají ještě 5500krát víc dalšího tuhého odpadu jinde.*⁸⁶

Z ekologických důsledků vytváření odpadu lze uvést například zátěž v podobě obsazení velkého území spjatého s rizikem uvolňování jedovatých látek do půdy, zejména se pak jedná o značné plýtvání materiály, jehož je možné dále využít a pochopitelně jejich zdroji a energie potřebné k jejich získání.

V základu se u uvědomělé spotřeby i záměrné skromnosti vzhledem k odpadu samozřejmě jedná o jeho minimalizaci a maximální využití. Dále pak půjde v případech krátkodobého užití i o upřednostnění materiálu s co nejkratší dobou rozkladu. Například u novin se jedná o časový horizont tří až dvanácti měsíců, u vlněné ponožky je to jeden rok; žvýkačka vydrží jeden až pět let, cigaretový filtr až dva roky, dřevo pět let, hliník dvě stě let, igelitový sáček sto až tisíc let.⁸⁷ Na místě je k tomuto zmínit dále samozřejmou zásadu výběru materiálu co nejméně škodlivého životnímu prostředí stejně tak jako zacházení z odpadem, které vylučuje jakékoliv znečištění. Například 1 litr vyjetého oleje znečistí až 1 milion litru vody.⁸⁸

O recyklaci a její důležitosti již byly zmínky v souvislosti s výrobou papíru a výrobky obecně. Různé zdroje dále uvádějí a zdůrazňují například důležitost navracení vysloužilých domácích spotřebičů do prodejen za účelem recyklování. Od roku 2000 je zavedeno v Evropské unii opatření ukládající povinnost prodejců domácích spotřebičů a elektroniky odebírat použité zboží. Cena za odebrání použitého výrobku je zahrnuta v ceně nového zakoupeného.⁸⁹ Podle novely zákona 185/2001 Sb. – výrobci a dovozci elektro zařízení, baterií a akumulátorů jsou povinni zajistit zpětný odběr a využití.⁹⁰ Veškerý vytvořený odpad

⁸⁶HAWKEN, P., LOVINS, A., L.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta. 2003. s. 74

⁸⁷ SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi*. Praha: Práh, 2009, s. 44.

⁸⁸ Tamtéž, s. 47.

⁸⁹ Tamtéž, s. 172.

⁹⁰ Tamtéž, s. 34.

by měl být maximálně využit jako další výrobní materiál. Je ale zřejmé, že i recyklování má své meze – nikdy nebude úplné (mnohé výrobky ani jejich obaly nejsou k maximální recyklaci uzpůsobeny); především však nebude dostatečné. Nepokryje současnou a vzrůstající spotřebu ani v mnoha případech požadavek kvality prvotního materiálu. Současná praxe posílání např. plastového odpadu do Číny, který je zde zpracován a v podobě výrobků posílán zpět je z ekologického hlediska rovněž na pováženou. Je tedy opět potřeba maximální redukce vzniku odpadů. Na úrovni jednotlivce či domácnosti půjde například o výběr zboží opatřené minimem obalů (upřednostňovat balené vážené výrobky místo balených); tam, kde je to možné, vyhnout se obalu vůbec. (Obaly tvoří 50% objemu a 30 % váhy odpadu průměrné domácnosti.)⁹¹ To je případ typického recyklovaného obalu balené vody - hlavně v zemích, kde ve vodovodní síti je voda pitná (!). Kromě toho, že balená voda je až padesátkrát dražší, české zákony jsou v požadavku na čistotu přísnější na vodu „kohoutkovou“, její kvalitu jde dále upravovat použitím filtrů.⁹² I přes recyklaci znamená současná praxe užívání PET lahví velkou zátěž a měl by být vyvíjen společenskopolitický tlak na to, aby byly zálohované a vykupované obdobně jako láhve skleněné.

K dalším jednáním vedoucím k významnému snížení odpadu, ale i dalších zátěží životního prostředí nadbytečnou a škodlivou produkcí lze jmenovat opravy, repasování, nakupování věcí z druhé ruky, atd. .

Na závěr pojednání o individuální uvědomělé spotřebě (ale velmi zjevně ve spojitosti se záměrnou skromností) je třeba dodat, že vedle výrobků by bylo vhodné věnovat pozornost problematice **služeb** a jejich environmentálních dopadů. To se týká především masového turismu, který představuje značnou zátěž v podobě dopravy a nároků na prostředí letovisek, ale také turismu individuálního, který vyhledává nedotčené kouty přírody a způsobuje ekologická narušení vzrůstající s oblibou a známostí těchto míst.

Tolik ve stručnosti k tématům dobrovolné střídmosti a uvědomělé spotřeby, v následující podkapitole bude pojednáno o tématu efektivity ve vztahu k morálnímu přístupu k životnímu prostředí.

⁹¹ Tamtéž, s. 40.

⁹² Tamtéž, s. 49.

5. 3 Efektivita – příspěvek k nápravě za pomoci účinnějších technologií

Od doby vědecko-technické revoluce se technika vyvíjela především s ohledem na její účelnost; nebylo zjevně tolik potřeba brát v úvahu omezené zdroje energie a počet lidí, které budou techniky využívat. Stále rychlejší technický rozvoj společně s rostoucí populací a přístupností technických prostředků a technikou produkováných výrobků začal vyžadovat její šetrnější a úspornější používání nejen z důvodů hospodárnosti, ale také z důvodů ekologických. Těmi jsou především zmíněné omezené množství neobnovitelných zdrojů, ale také současné spotřebě nedostačující rychlost obnovování se přírodních zdrojů obnovitelných. Ještě důležitější je ovšem maximální eliminace škod na životním prostředí a dále s těmito záležitostmi spjatá redukce sociálních problémů. Morální rozměr přímo vyžaduje zavádění co nejefektivnějších technologií do všech oblastí produkce a spotřeby, ačkoliv pouhá, jakkoliv maximální efektivita nemůže bez etického, uvědomělého přístupu daný problém řešit. Opět lze v této souvislosti zmínit potřebu určité synergie záměrné skromnosti s uvědomělou spotřebou.

V této kapitole budou uvedeny některé možnosti (a jejich úskalí), kterými civilizace disponuje k efektivnímu hospodaření, jenž může mít pozitivní efekt na stav životního prostředí, ale i na oblast sociální.

Rozsáhlý komplex zlepšení v oblastech výroby a spotřeby navrhuje plán vytvořený odborníky v devadesátých letech, nazývaný Faktor 4. Tato velmi optimistická studie předkládá řadu dílčích zlepšení v různých oblastech spotřeby a produkce, jejímž výsledkem může být neuvěřitelné čtyřnásobné zvýšení produkce při dosavadní spotřebě. Na základě tohoto navrhuje dále snížení spotřeby na polovinu při dvojnásobné produkci vzhledem k současnému stavu. I kdyby odhady autorů studie byly správné, velmi pravděpodobně bude uskutečnění narážet (a v mnoha případech již naráží) na překážky v podobě střetu zájmů s politicko-ekonomickými kruhy, které mají zájem na vysoké spotřebě. O tomto problému viz. níže. Hovoří se zde například o autu, které spotřebuje pouze jeden a půl litru na sto kilometrů. Někteří to považují o planý kompromis, neboť je údajně možné vyrobit auta se spotřebou pouhých 0,8 l/100 km.

Kniha dále rozvádí další argumenty pro efektivnost a shrnuje je do následujících sedmi bodů:

1. Lepší život. Efektivnost zdrojů zvyšuje kvalitu života. Díky efektivnějšímu osvětlení můžeme lépe vidět, potraviny vydrží v nově vyvinutých lednicích déle, továrny budou vyrábět hodnotné

zboží, cestovat se bude rychleji a pohodlněji v efektivních dopravních prostředcích, v efektivních a v budovách postavených podle biologických potřeb se budeme cítit lépe a budeme lépe žít ekologicky účinně vyrobenými potravinami.

2. Snížení znečišťování a plýtvání. *Všechny látky, se kterými přicházíme v našem životě přímo nebo nepřímo do styku, musí někde zůstat. Plýtvání zvyšuje zátěž vzduchu, vody a půdy. Efektivnost snižuje znečištění, které není ničím jiným, než zdrojem na nesprávném místě. Efektivnost může podstatně pomoci při řešení problému kyselých dešťů a globálního oteplování. Použitelným způsobem může revoluce v efektivitě přispět i k řešení dalších problémů, jakými jsou kácení lesů, rozšiřování pouští, klesající úrodnost půdy, přetížené dopravní systémy atd.*

Zvyšující se rychlost ubývání zdrojů a globální vzrůst znečištění jsou založeny na stále rychleji postupujícím oběhu materiálu v naší průmyslové konzumní společnosti. Efektivnost tento proud zpomaluje a činí tento problém menším a snáze pochopitelným. Efektivnost (v tom nejširším smyslu) také zbavuje lidský blahobyt závislosti na spotřebě. V „efektivní“ kultuře se nám daří lépe, jestliže spotřebováváme méně zdrojů, nikoliv více. Efektivnost rovněž znamená časový zisk. Během tohoto času se můžeme učit, rozvažovat a postupně řešit rozumným způsobem naléhavé problémy tohoto světa místo toho, abychom se jimi nechali převálcovat, protože rozpoutají krizi zároveň na více místech, jak se to děje v afrických nebo bývalých sovětských zemích, sužovaných náhlými změnami.

3. Ziskovost. *Šetření zdroji je obecně cenově příznivější, než jejich nákup a spotřeba. Zamezení znečišťování je obvykle levnější, než následné čištění.*

4. Užívání trhů a „zapřáhnutí“ hospodářství. *Tam, kde je efektivnost rentabilní, může se prosadit prostřednictvím trhu. Státních předpisů zde není zapotřebí. Je ovšem nutné s hospodářskou sférou vyjednávat o tom, jak by mohly být odbourány překážky bránící v průlomu ekonomicko-ekologického myšlení, a kde mohou být vytvořeny ještě lepší stimuly. Je nezbytné vyvarovat se toho, aby ty podniky, které pro revoluci v efektivitě podstupují větší rizika, byly za to trestány.*

5. Lepší využití kapitálu - *především v rozvojových zemích. Jestliže se méně plýtvá, vzniká zisk, který lze použít k řešení jiných problémů. V rozvojových zemích, v nichž není uvězněno tolik kapitálu jako u nás, může přinést čerstvý kapitál světlo a komfort při desetkrát menších investičních nákladech. Místo nových elektráren se koupí továrny na energeticky účinné žárovky a okna. Tyto investice se amortizují i třikrát rychleji, než investice do stávajících zařízení, a ušetřený kapitál může být znovu investován jinak.*

6. Mezinárodní bezpečnost. Konkurenční boj o skrovné zdroje může vyostřit mezinárodní konflikty. Efektivnost prodlužuje trvání světových zásob surovin a činí všechny na zdrojích nezávislejšími. Efektivnost může snížit výbušnost mezinárodních sporů o ropu, kovy, lesy, vodu nebo loviště ryb. I bohaté země platí za svoji dnešní závislost na zdrojích miliardami; přibližně jedna šestina vojenského rozpočtu Spojených států amerických se vynakládá na vazby, které zajišťují přístup k cizím surovinám. Energetická efektivnost může dále pomoci vyhnout se obchodu s materiály, jež mohou sloužit k výrobě jaderných zbraní. Je totiž bohužel levnější vyrábět jaderné zbraně než stavět jaderné elektrárny.

7. Spravedlnost a práce. Plýtvání zdroji je příznačné také pro hospodářství, které rozděluje lidi na ty, kteří mají práci a na nezaměstnané. Kdo práci má, věnuje se ji až do vyčerpání, aby o své místo nepřišel. Kdo je nezaměstnaný, přichází nejen o svůj příjem, ale také o postavení, smysl života a sebevědomí. V obou případech plýtvají lidé svým talentem a silami. Technologie, které toto všechno umožňují, spotřebovávají stále více zdrojů. Abychom tento negativní vývoj zastavili, potřebujeme naléhavě ekonomické podněty, díky nimž by dostalo práci více lidí a spotřebovalo se méně kilowatthodin, tun a barelů ropy.⁹³

Těchto sedm důvodů k rychlému zvýšení efektivnosti využívání zdrojů je pro praxi velkou výzvou.

Existují tedy mnohé důvody k tomu, aby brzy došlo k revoluci v efektivnosti, což je ovšem velmi složité. Mnohé z nápadů představených v knize Faktor čtyři nejsou za současných podmínek natolik rentabilní, aby se masové kapitálové vklady ihned vyplatily. Kapitál vyhledává místa s nejvyšší ziskovou marží. A dnes se stále ještě kapitálu nabízí fantastické možnosti v oboru těžby zdrojů, racionalizace práce, rozšiřování trhu a zesilování podílu na dělbě práce; to zesiluje sklon k plýtvání, který ještě stále požívá široké politické opory. (Často převládá mylná představa, že zvyšování produkce povede k většímu blahobytu a spokojenosti veškerého obyvatelstva.)

Prosazení pokroku v efektivnosti brání často také zmíněné překážky, jako jsou vysoké „transakční náklady“ – náklady na změnu v daných oblastech. Například personál není zpočátku vyškolen na nové pracovní úkoly. Opuštění vyjetých kolejí v myšlení a přeškolení nebo výměna personálu je příčinou vysokých nákladů. Nové vztahy se zákazníky musí teprve

⁹³ .LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s. 24-27.

vznikat. Ze zisku ze zvýšení efektivity často nemají nic ti, kteří do něj musí vložit peníze, a proto se nic nepohne.

Autoři studie však věří, že toto není důvod k rezignaci; že politické vize a teprve pak rámcové podmínky se dají změnit. Existuje možnost, potřeba a povinnost starat se o vytvoření spravedlivých soutěžních podmínek pro dlouhodobě jedině únosné výrobní způsoby. Rabování zdrojů, spotřeba energie, doprava a racionalizace práce již nesmějí být dále dotovány nebo daňově zvýhodňovány. Dále je možno korigovat podmínky pro hospodaření s energií. Proč povolovat nové elektrárny, když úsporné techniky by byly s hospodářského pohledu rentabilnější? Daňová zvýhodnění by tedy neměla být poskytována za účelem racionalizace práce, ale pro efektivnost využívání zdrojů.⁹⁴

Z výše uvedeného je patrné, že problematika efektivity dále souvisí s tématem následující podkapitoly zabývající se uplatňováním environmentálně etického přístupu v systémových komplexech politiky a ekonomiky.

5. 4 Řešení na úrovni společenské, ekonomické a politické

Po představení osobních strategií záměrné skromnosti a uvědomělé spotřeby společně s jejich souvislostmi budou v této části dále sledovány možnosti řešení stavu životního prostředí na úrovni společenské, ekonomické a politické.

Je zřejmé, že nejlepší snahy jednotlivců o způsob existence v souladu s trvale udržitelným životem nepřinesou větší úspěch bez účasti politických a hospodářských subjektů, které velkou měrou svět řídí, popř. podstatně ovlivňují. Celkově lze prohlásit, že je nutné přistoupit ke změně systému samotného a k nápravě jeho chyb projevujících se v ekologické krizi. Ekonomika a politika jsou spolu úzce propojené, proto o nich bude pojednáno souběžně. Ačkoliv se tato práce orientuje ve svém záměru na environmentálně etická témata, nelze při tom opomenout rovněž zásadní měrou související aspekty sociální.

Základním směřováním skutečně odpovědné společnosti tvořené individuálně odpovědnými jednotlivci – k sobě samému a k životnímu prostředí – v přítomné i budoucí perspektivě, je vytváření civilizace trvale udržitelnosti. Římský klub se proslavil zprávou o vymírání druhů, klimatických změnách a vzrůstu zalidnění; výpočty tohoto druhu musejí být stále obnovovány za náležitého informování společnosti. Tato zpráva dává najevo, že se civilizace musí změnit..

⁹⁴ Tamtéž.

Imperativem z Ria de Janeira je ekologicky trvale udržitelné hospodářství. Současný životní styl bohatých severních zemích se nemusí a nesmí rozšířit po celé Zemi. Což se děje například v dnešní Číně, Spojených arabských emirátech, zemích Východní Asie atd. Tato planeta je na to příliš malá; jak zjistili kanadští vědci, na to bychom je potřebovali alespoň tři. Tolik údaj z počátku devadesátých let; celosvětová spotřeba nadále roste.⁹⁵

Požadované udržitelnosti nemůže dosáhnout trh samotný; ten dovolil nejšílenější vývoj, jímž je ničení posledních pralesů. Uvádí se, že jich zůstala z původní rozlohy polovina; začátkem devadesátých let se roční úbytek pralesů odhadoval pro srovnání o velikosti Rakouska, o necelých let to byl již rozměr dnešního Polska. Trh byl zároveň motorem technického pokroku při dobývání surovin, zpracování a dopravě. Následkem toho zůstávají suroviny levné; to je ovšem klamné, neboť až se projeví pravda, bude na změny příliš pozdě. Přinejmenším bude dosažení zmíněné strukturní změny přišerně drahé.

Ve svém pohodlném omylu, že existují pouze politické alternativy, jimiž jsou trh nebo socialismus, se dnešní civilizace omlouvá za svoji nečinnost domnělou jistotou směru, již poskytuje trh, nebo holduje fatalismu – vždyť přeci nejde nic změnit. Silná civilizace může dosáhnout změn velmi snadno. Je třeba přizpůsobit měřítka úspěchu realitě. Dnes ještě obvyklý hrubý domácí produkt, jež je přece primitivní hodnotou obratu, nás zavádí ještě dále od imperativu z Ria. Musí být zrušen nebo doplněn.

Je nutné sledovat, diskutovat a vhodně ovlivňovat taktéž problematiku světových trhů. Volný trh a ochrana životního prostředí a klimatu se musí navzájem smířit až tak daleko, jak je to vůbec možné. A pokud by to nemělo být vůbec možné, pak spíše než ochrana základů života by měl ustoupit volný trh.⁹⁶

Politicko-ekonomickou problematiku v sociálním a ekologickém kontextu přibližuje ve svých pracích člen výkonného výboru strany pro otevřenou společnost RNDr. Pavel Nováček:

Průmyslové země zbytek světa kolonizovaly, braly si z něj energetické a surovinové zdroje (to se děje dodnes), levnou pracovní sílu, znečišťovaly tamní prostředí a ničily kulturu. Nemá smysl nutit tzv. rozvojové země jít stejnou cestou. Právem chtějí dobré materiální podmínky, ale bez průmyslového zotročení. Bylo by spravedlivé, aby jim bylo nabídnuto vzdělání a vyspělé technologie, aby nemusely projít fází primitivní industrializace.⁹⁷ Je rovněž

⁹⁵ Tamtéž, s. 29-30.

⁹⁶ Tamtéž, s. 210.

⁹⁷ NOVÁČEK, P.: *Stav světa na přelomu tisíciletí*. Prostějov: Geoda, 2002, s. 122.

*důležité, aby současný globální vývoj usměrňovala mezinárodní organizace; přes mnohé dosavadní chyby a nevýhody se zdá být nejvhodnějším kandidátem OSN.*⁹⁸

Je nutné, aby všechny vyspělé země pomáhaly chudým, a to nejen z prosté lidské solidarity a vyšších etických principů, ale také z vlastního zájmu. Důvodů je několik. Představa, že se opevníme za novou železnou nebo elektronickou oponou a budeme si spokojeně žít, je naivní a zcestná. Bída a prohlubující se rozdíl mezi chudými a bohatými částmi světa vede k zesílení frustrace a agresivity obyvatel chudých zemí, což by mohlo vyústit k politické napětí až válečné konflikty.

Jedním z pozoruhodných nápadů dílčího řešení ekologických problémů na mezinárodní úrovni, je idea Toma Lovejoye z washingtonského Smithova institutu, aby se dluhy rozvojových zemí „vyměňovaly za přírodu.“ (Většina zemí totiž není schopna splácet své dluhy a často ani úroky, takže pohledávky jsou nedobytné). Podle něj by se dluhy neodpouštěly, ale zadlužená země by se smluvně zavázala k tomu, že jejich ekvivalent v domácí měně použije na péči o přírodu a životní prostředí, především na záchranu ekosystémů globálního významu.⁹⁹ K tomuto je ovšem vhodné zmínit zjištění vědců univerzity z Berkley na základě letitých výzkumů a výpočtů ekologických stop jednotlivých zemí ekologické dluhy bohatých zemí jsou vyšší než finanční dluhy těch chudých. Autoři dále tvrdí, že rozvoj bohatých států se alespoň částečně uskutečnil na úkor chudých zemí a je také částečně důvodem, že jsou ty chudé zadlužené. Chudé země budou globálním oteplováním a ztenčováním ozonové vrstvy a dalšími poškozeními životního prostředí zasaženy zdaleka nejen finančně více, ačkoli se na vzniku podílely minimálně, případně v rámci ekonomické závislosti na zemích bohatých¹⁰⁰.

Ceny nás trvale obelhávají. Společenské náklady jízdy automobilem, časové ztráty kvůli dopravním zácpám, nehody, znečišťování životního prostředí, opotřebování silnic, potřeba území a další jsou jednoduše uvaleny na společnost. Tyto „externí“ náklady podle různých odhadů činí zhruba 5% HDP. Kdyby se tyto externí náklady měly „internalizovat“, mohly by se např. pohonné hmoty automobilů na základě takového odhadu lehce zdrazit, např. v případě Spolkové republiky Německo, o jednu až dvě marky za litr.

Je nutné vést aktivní cenovou politiku za účelem ochrany klimatu a životního prostředí. V řeči ekonomie se v případě aktivní cenové politiky jedná o „internacionalizaci externích nákladů“. Existující „externí“ mimotržní náklady, které jinak nedobrovolně hradí

⁹⁸ Tamtéž, s. 45-47.

⁹⁹ Tamtéž, s. 124.

¹⁰⁰ Dostupné na www.hraozemi.cz/aktuality/detail-globalni-zuctovani.html

veřejnost nebo budoucí generace, by měli nést spravedlivým způsobem ti, kteří je způsobili. „Internacionalizace“ externích nákladů znamená, že těmito náklady by se v kvantitativně odhadnutém rozsahu zatížil jejich původce. Hospodářské škody jen ze spotřeby energie se odhadují na 5 až 14% HDP. Jsou-li tyto odhady správné, pak může být zdražení energie přibližně v tomto rozsahu oprávněné. Internacionalizace externích nákladů činí zemi hospodářsky efektivnější a tím bohatší a nikoli chudší.¹⁰¹

Ideje a návrhy knihy Faktor 4 jsou dále rozvíjeny a doplněny v zde již citované studii Přírodní kapitalismus autorů Amory B. Lovinse, Hunter L. Lovinsové a Paula Hawkena. Představuje určité pokračování a značné rozšíření prvně zmíněné knihy o další řadu návrhů často již fungujících technologií a dalších způsobů, které z dnešního pohledu revolučním způsobem mohou přinést nepředstavitelné úspory materiálů, energií a financí (které mohou být využity prospěšněji) společně se značnou eliminací škod na životním prostředí. Základní sdělení této knihy lze stručně charakterizovat v duchu jejího názvu tak, že je potřeba změnit dosavadní způsob ekonomického (a s ním neoddělitelně spjatého politického) systému tak, „jakoby záleželo na živých systémech“. Pro příklad lze uvést předpokládané hlavní body takto nastaveného ekonomického přístupu:

- Prostředí není okrajovým faktorem výroby, ale spíše „jakýmsi obalem“, který zahrnuje, zásobuje a udržuje celou ekonomiku“.
- Limitujícím faktorem budoucího ekonomického rozvoje je dostupnost a funkčnost *přírodního kapitálu* a zejména jím poskytovaných služeb, které udržují život, pro něž neexistují substituty a jež v současné době nemají žádnou tržní hodnotu.
- Mylně nebo špatně navržené obchodní systémy, populační růst a hýřivé způsoby spotřeby jsou prvotními příčinami úbytku přírodního kapitálu, a pokud se má dosáhnout udržitelné ekonomiky, je třeba se zabývat těmito všemi třemi příčinami.
- Další pokrok ekonomiky se může nejlépe odehrávat v demokratických tržních systémech výroby a distribuce, ve kterých jsou plně oceňovány všechny formy kapitálu, tedy lidský, vyrobený, finanční a přírodní.
- Jedním z klíčů k nejprínosnějšímu způsobu využití lidí, peněz a životního prostředí je radikální zvýšení produktivity zdrojů.
- Blahobytu lidstva napomáhá zlepšování kvality a toku požadovaných služeb víc než pouhé zvyšování celkových finančních toků.

¹⁰¹ LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s.210-218.

- Ekonomická a environmentální udržitelnost závisí na tom, jak se podaří vyrovnat globální nerovnosti v příjmu a v materiálním blahobytu.
- Nejlepší dlouhodobé prostředí pro obchod přinášejí skutečně demokratické správní systémy, které jsou založeny na potřebách lidí spíše než na byznysu.¹⁰²

Z mnoha praktických příkladů a dalších závažných informací týkající se výše probírané efektivity stejně jako nutnosti změny ekonomického systému lze jako příklad z této knihy dále uvést inovativní způsob mimořádně ekonomicky funkčního energeticky i materiálově úsporného, a tím finančně i právě ekologicky účinného hospodaření v podobě nahrazení prodeje výrobku službou. Je zjevné, že tato záležitost se pohybuje na rozhraní témat efektivity a ekologicky potřebné změny ekonomiky, měla by tedy své místo v obou z těchto podkapitol.

*Tyto přístupy ve svém úhrnu nabízejí základy pro silnou logiku nového podnikání: Místo toho, abyste zákazníkovi prodávali „výrobek“, o němž si myslíte, že ho bude schopen využívat k tomu, aby mu poskytl tu službu, o kterou skutečně stojí, poskytněte mu raději tuto službu rovnou, rychlostí a způsobem, po kterém touží, poskytněte ji co nejefektivnějším způsobem, rozdělte se s ním o výsledné úspory tak, jak vám to umožňuje konkurence, a zbytek je váš.*¹⁰³

V podstatě se jedná z ekonomického stejně tak jako environmentálního hlediska o to, že prodejce nebude mít zájem o to, aby mohl zákazníkovi brzy prodat nový výrobek nebo maximum poskytované energie, ale naopak – bude se snažit jeho co nejdelší životnost, případně co nejvyšší energetickou účinnost, neboť je vlastníkem daného výrobku či energie. Tímto právě může dojít k rozsáhlým úsporám materiálu, energií (a opět – ekonomicky v první řadě relevantních a motivujících financí), čímž i k výraznému omezení škod na životním prostředí na počátku výrobního řetězce stejně tak jako k eliminaci vzniku odpadu na konci životnosti produktů či emisí skleníkových plynů.

Pro konkrétnější představu aplikace tohoto způsobu poskytování služeb s jeho je možné uvést za všechny příklad poskytování topení, jak jej praktikují některé firmy ve francouzských velkoměstech. V daném případě půjde o ušetření energie a tedy i s tímto ekologicky příznivý výsledek.

Místo toho, aby tyto firmy poskytovaly surovou energii v podobě nafty, plynu nebo elektřiny (a nic takového zákazník ve skutečnosti nechce, protože chce získat teplo), uzavírají se zákazníky smlouvy, že budou na určité podlahové ploše udržovat určitý teplotní rozsah

¹⁰² HAWKEN, P., LOVINS, A., L.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta. 2003. s. 27.

¹⁰³ Tamtéž, s. 167.

v určitém denním rozmezí za určitou cenu, která bývá o něco nižší než u tradičních metod vytápění. Ovšem jak se výsledku dosáhne, to už je věc firmy. Mohou převést kamna na plyn, zvýšit účinnost vašeho topného systému nebo izolovat vaši budovu. Jsou placeni za výsledek, nikoliv za to, jak toho dosáhnou, ani za to, jaké vstupy k tomu použijí. Čím méně energie a materiálů spotřebují (tedy čím větší účinnosti dosahují), tím více peněz vydělají.¹⁰⁴ V tomto i mnoha jiných příkladech uváděných knihami Faktor 4 a Přírodní kapitalismus je fascinující sledovat, že environmentálně etické požadavky nemusejí být nutně protikladné k ekonomice, ale že se mohou vzájemně doplňovat.

Dalšími důležitým ekonomicko-politickým krokem ke zlepšení stavu životního prostředí je rozsáhlá ekologická daňová reforma a regulace hospodářství na základě systému odměňování žádoucího chování - spotřeby a produkce a postihování opačných případů.

Konečně se může zkorigovat, jak bylo naznačeno výše, i současný daňový systém v tom smyslu, aby netrestal podporu žádoucích faktorů, jimiž je práce a kapitál, nýbrž spotřebu přírodních zdrojů. Kromě toho země, které již dnes zavádějí ekologickou daňovou reformu, díky tomu bohatnou a ani trochu nechudnou.¹⁰⁵

V globálním měřítku bylo v polovině devadesátých let konstatováno, že ze zpráv Agendy 21 a z deklarace z Ria se nikdy nevyčetla skutečná ekologická maxima, nýbrž výzvy k urychlenému rozvoji, což se pak také podle možnosti provádí. V Riu požadovaný ekologicky trvale udržitelný vývoj tedy ve skutečném světě vlastně ani nenastal.

Myslitelným východiskem z destruktivní dynamiky, která charakterizuje systém zobrazený ve zprávách Meze růstu a Překročení mezí, by byl hluboký civilizační obrat a zdůraznění dostatečnosti. Ale žádná vláda na světě očividně dostatečnost nepropaguje, nabádá k ní jen ta či ona církev popř. jiná náboženská organizace, subkultura nebo hnutí. Přesto je v některých případech zřejmý nedostatek pochopení pro dostatečnost počtu dětí. Civilizace se podle Meadowsových (autoři výše zmíněných studií) řítí k propasti a raději by o tom nechtěla ani slyšet.

Kromě tohoto se stále hledá suverénní organizace, která by na dodržování celosvětových ekologických pravidel účinně dohlížela. I v tomto případě se jeví být přes všechny dílčí nedostatky pravděpodobně již zavedená OSN. Dále musí národní státy mimo jiné vytvořit a bránit vlastní politiku efektivnosti – u organizací GATT a WTO by zřejmě zbudily velkou

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 167-168.

¹⁰⁵ LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996, s. 24-28.

nelibost opatření jako např. mimořádné ctižádostivé normy efektivnosti pro auta a jiné zboží, ekologické daňové reformy, zavedení cla na energii, omezení dovozu zboží energeticky velmi náročné výroby, znovuzavedení tradičního zemědělství, zdanění primárních surovin, odbourání dotací v dopravě, a to i v exportu, atd. Je nerozumné, když ty samé státy, které si stěžují na silně se zostřující konkurenci, vydávají zároveň miliardy získané z daní na to, aby byla mezinárodní doprava zboží ještě levnější.

K tomuto pojednání o ekonomicko politických aspektech vztahu a činností vzhledem k životnímu prostředí a možnostech nápravy v této oblasti je vhodné uvést, že trhy nesmějí být používány k tomu, co vůbec neumějí:

- určit únosnost pro Zemi,
- ukázat, zda poptávka vyslovená zákazníky se skládá ze základních potřeb nebo luxusních požadavků (na morálně slepém trhu jsou často ve výhodě dodavatelé s luxusním zbožím, neboť přijdou díky obchodu s tímto snáze k penězům),
- říci, kde končí uspokojení potřeb a začíná nenasytost.

.Současná ekonomie má sklon ignorovat hledání a uskutečňování cílů lidského bytí, kromě uspokojování potřeb, lačnosti a závisti. Kdyby se ekonomie spojila spíše s rolí sebevědomého nástroje v sebevědomé civilizaci, která si je vědomá vnějších omezení, místo aby vychovávala lidi k chamtivosti a nenasytosti, pak by se bez čehokoli dalšího dostala do opět do harmonie s přírodou. K tomu je potřeba ctít pravidel svobody a demokratického rozhodování. Potřebujeme otevřený a trvalý dialog za dostatečné informovanosti určující cestu svobodné ekonomie při stále pozornosti mezím růstu. Jedná se o moderní pojetí, které chce překonat neomezenou ekonomiku moci monopolů a drancování zdrojů. Nicméně nejdůležitější partneři se jednání o těchto věcech účastnit nemohou. Jsou jimi budoucí generace a lidskou řeč neovládající současné a budoucí druhy živočichů a rostlin.

Vzhledem k životnímu prostředí jsou tedy navrhovány tyto socioekonomické změny:

- lepší porozumění blahobytu ve srovnání s pouhým obratem
- přístupy ke zvládnutí té části světového obchodu, která vede do propasti
- poznání nemateriálních aspektů blahobytu.

To dále souvisí s celkovou hodnotovou reorientací společnosti a ekonomiky místní i globální, právě tak jako s v předchozích kapitolách popisovanou změnou přístupu jednotlivců – členů společnosti a zároveň účastníků trhu.

Kromě existujících praktických řešení současné environmentální krize je zapotřebí změnit i myšlenkový a kulturní přístup člověka k přírodě; i pro to, že zmíněná řešení není

možné bez této přeměny zmíněná řešení nějak realizovat s významnějším přínosem pro trvale udržitelný stav. I v případě realizace rozsáhlých úspor zdrojů by totiž došlo k nerušenému růstu spotřeby, jenž by mohl vyústit k dalšímu plýtvání a ničení přírody.

Zásadním elementem řešení ekologických, ale ve svých důsledcích i psychosociálních problémů je reorientace civilizace na nemateriální blahobyt. I zisk, který může přinést revoluce v efektivitě využívání zdrojů by při současném trendu zvětšování populace a růstu celosvětového produktu (a míře znečišťování prostředí i přes všechna uplatňovaná opatření) byl pouze cenným časovým ziskem. Pro to je dále nutné pokročit k novému pojetí blahobytu; to je značně složité ve světě, ve kterém jsou jak materiální základy života, tak i společenské uznání neoddělitelně spjatý s pracovním místem, a ve kterém je možno za peníze koupit prakticky všechno. Je potřeba odpojit v jistém rozsahu materiální základy života od nynějšího typického modelu pracovní činnosti. Jde o vytvoření nebo znovuobjevení prací v domácnosti a v sousedském prostředí, jimž je možné přisoudit podobnou společenskou vážnost, jakou má práce v zaměstnání. Zároveň musí být rozpoznávané a pokud možno likvidované mechanismy, které stále přeměňují uspokojení i nemateriálních přání na obchod náročný na peníze, materiál a dopravu. Asi netřeba dodávat, že od vzniku moderní reklamy a marketingu dochází k probouzení umělých potřeb za účasti mnoha psychologů s akademickým vzděláním; na nich závisí v ne nepodstatné míře hospodářský výsledek. Takto se vytváří mnoho nových či umělých potřeb a s ní i nespokojenosti. Při ne příliš složité reflexi si lze uvědomit, jak je groteskní předpoklad, že nasycení potřeb lze dosáhnout nákupem věcí a služeb. V mnoha případech je to spíše vnitřní uspokojení, uznání lidí, probuzená naděje, na jejímž uskutečnění se vyplatí pracovat, prožitek lásky, přátelství, spravedlnosti, poznání, vnímání krásy, ad., co přináší pravé uspokojení. Mnohé kultury a náboženství to vědí.

Poukaz na nemateriální hodnoty (s velmi pozitivním materiálním vlivem) se nachází v pojmu „synergie“, zavedeném Ruth Benedictovou. Ve společnosti s vysokou synergií se blaho jednotlivce ve velké míře kryje s obecným blahem, protože to umožňují odpovídající společenské instituce. Pomoc není chápána jako oběť, ale jako osobní obohacení.

Je problém, že velmi vlivné pojetí moderní ekonomie považuje člověka za nezměnitelného sobce a povzbuzuje jej k rozvinutí svého sobectví; neviditelná ruka trhu se již o obecné blaho postará. Ekonomie v dnešním světě, jenž je zároveň ovlivněn antropologií Thomase Hobbesa, předkládá model jednání, že kdo chce být uznán jako realista, ustavičně zdůrazňuje životní zkušenost se sobectví jiných. Přitom je slavná Hobbesova věta – člověk člověku vlkem – antropologicky mimořádně sporná a zároveň zoologicky chybná; vlci mají proti kousnutí slabšího vlka téměř nepřekonatelné zábrany.

Ve skutečnosti není sobectví není ničím nezměnitelným, geny diktovaným charakteristickým rysem člověka. Kromě antropologicko-historických zkušeností o synergických společnostech, sestavených Mary Clarkovou, se bohatým psychologickým výzkumem spolupráce zjistilo, že společná práce charakterizovaná vzájemnou úctou, musí být v podstatě více motivující a uspokojující než konkurence.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 280-315.

6. Závěr

V této práci jsem se pokusil rámcově popsat problematiku etického vztahu člověka k životnímu prostředí. Byl zde stručně nastíněn historický vývoj lidského působení v přírodě a jeho vlivu po přítomnou dobu a následně uveden popis současné situace prostřednictvím úryvků z co možno relevantních zpráv o stavu životního prostředí z nedávné doby. Tyto faktory byly pojaty jako určitá klíčová východiska pro souběžný vývoj lidského vztahu k přírodě zahrnující jeho myšlení a citění a z nich dále se odvíjející postoje a jednání. Dále jsem se v návaznosti na to snažil uvést na základě použité literatury možné příčiny jeho jednání vedoucí v současnou situaci, která je globálním rozměru velkou částí odborné i laické veřejnosti vnímaná jako ekologická krize. Výše uvedené zprávy – ať již staršího data, jako například Zpráva Římského kruhu, či zpráva z Rio de Janeiro a poměrně nová GEO – 4 tuto skutečnost potvrzují i v oficiálních kruzích a jsou stávajícími podněty k nutnosti řešení na úrovni místní i mezinárodní politiky. V následující části jsem pak uvedl stanoviska některých myslitelů zabývajících se tématem morální ekologie (případně souznačná environmentální, ekologická etika či etika životního prostředí). Jsem si vědom toho, že kromě zde zmíněných a citovaných autorů by si pro svůj nepochybný, svěbytný přínos měla být věnována na tomto místě pozornost i dalším významným myslitelům jako např. Josef Šmajš, Konrad Lorenz a jiní; pro rámcové přiblížení tématu zde bylo užito jen několik představitelů tohoto oboru. Dále jsem sledoval problematiku možného uplatnění morálně ekologických postojů v životě s jejich souvislostmi a možnými následky. Jako jejich hlavní projevy považuji přes rozdílnost morálně ekologických názorů strategie dobrovolné či záměrné skromnosti a uvědomělé spotřeby, které jsem proto stanovil jako předměty následujících částí. Vedle teoretických pojednání, u nichž bylo hlavním záměrem objasnit smysl těchto projevů, jsem se snažil přinést co možno rozsáhlý souhrn informací týkajících se přímo konkrétním aktivitám v rámci dobrovolné skromnosti a zejména pak uvědomělé spotřeby. Zde jsem se zaměřil na obvyklou situaci a člověka v běžném životě ekonomicky/průmyslově rozvinuté společnosti a pokusil podat určité množství často detailních i obecnějších pravidel uvědomělé spotřeby s jejich vztahem životnímu prostředí. Byl jsem si při tom vědom skutečnosti, že je to právě individuální úroveň, v níž je třeba etické jednání vzhledem k životnímu prostředí, a proto jsem se zaměřil na chování jednotlivce. To má v celkovém součtu nezanedbatelný vliv, avšak je zřejmé, že velmi důležitý je morálně ekologický přístup v oblastech produkce, která znamená podstatně větší spotřebu a s ní spjatou zátěž životního prostředí. Z napsaného v dané části vychází najevo, že produkce je zároveň přímo spjata se spotřebitelem, čili ten ji může

samozřejmě také významnou měrou ovlivňovat. Z hlediska produkce samotné je však při současné zátěži životního prostředí morálně ekologicky příznivé používání co nejšetrnějších a nejefektivnějších technologií. Proto jsem do části týkající se uvědomělé spotřeby jako ekologicko etického projevu zařadil podkapitolu týkající se efektivity. Poslední část se pak zabývala řešeními na úrovni společenské, ekonomické a politické. Je zřejmé, že aby došlo k řešení ekologické krize, s níž, jak, bylo ukázáno souvisí i problémy a rizika sociálního rázu, že v těchto oblastech musí být uplatněny morálně ekologické přístupy a s nimi spjatá opatření, přičemž zde byla zmíněna některá z nich.

V této práci nebylo možné obsáhnout morálně ekologickou tematiku v celé šíři; kromě zmínění dalších autorů zabývajících se ekologickou etikou by zde bylo patřičné doplnění a rozvinutí dalších částí. Každá část by vyžadovala dílčí samostatné zpracování; při obsáhlosti daného tématu se mi jednalo o jistý, v podstatě stručný přehled vzájemně souvisejících aspektů a okolností týkajících se morální ekologie – v oblastech jejích východisek, teorie a praktických projevů.

Resumé

I tried to describe the theme of moral ecology as the matter of relationship of man and his environment. There was an effort also to mention important connections and circumstances such as history of relationship of man and nature and connected human interventions there that have led to common state.. It is reflected as ecological crisis by big part of experts as well as public. This was by informations coming from reports about state of the world from seventies (when the crisis was recognized) and later from nineties and common time Then there were mentioned supposed causes of this situation. There followed brief exposition of authors dealing with moral ecology and their ideas. Afterwards the attention was focused especialy on strategies of voluntary or intentional simplicity and ways of reasonable consumption as the main practical displays of moral ecology as well as means to solve environmental crisis. The article on efectivity in production as the way of reasonable consumption was added. In the end there was placed part dealing with needed and possible ways of solution of ecological problems on the social, economical and political level. as the next important displays of moral ecology.

Použitá literatura

Citovaná literatura

- A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society: *State of the World 2002*. W.W. New York: Norton and Company, 2002. 265 stran. ISBN 0-393-322279-3265.
- BRANIŠ, M., PIVNIČKA, K.: *Úvod do studia životního prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, 1994.
- ČERNOUŠEK, M.: *Psychologie životního prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, 1992. 335 stran. ISBN 8-7103-290-1.
- DEVALL, B., SESSIONS, G.: *Hlboká ekológia*. ABIES: Tulčík, 1997. 300 stran. ISBN 80-88-699-12-6.
- GLADKIJ, I., KOLDOVÁ, Z.: *Propedeutika sociálního lékařství*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2005. 177 stran. ISBN 80-244-0176-2.
- GOLD, P.: *Posvátná tajemství Navahů a Tibetanů – Kruh moudrosti*. Praha: Pragma, 2000. 346 stran. ISBN 80-7205-686-7.
- HAWKEN, P., LOVINS, A., L.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta, 2003. 480 stran. ISBN 80-204-1078-3.
- HOGENOVÁ, A.: *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Karolinum, 2002. 304 stran. ISBN 80-246-0457-4.
- KOHÁK, E.: *Zelená svatozář – kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Slon, 2002. 204 stran. ISBN 80-85850-86-9.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Demografie nejen pro demografy*. Praha: SLON, 1993. 128 stran. ISBN 80-901424-7-8.
- KŘÍŽOVÁ, E.: *Úvod k sociologii medicíny a zdravotnictví*. Praha: Karolinum, 1993. 97 stran. ISBN 80-7066-690-0.
- LEOPOLD, A.: *Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky*. Sand County Almanach. Tulčík: Abies, 1995. 269 stran. ISBN 80-88699-13-4.
- LIBROVÁ, H.: *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2003. 319 stran. ISBN 80-7239-149-6.
- LOVINS B.A. a kol.: *Faktor čtyři*. Ministerstvo životního prostředí České republiky, 1996. 334 stran.
- MOLDAN, B.: *Životní prostředí – globální perspektiva*. Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí: Praha, 1995. 335 stran. ISBN 80-7103-290-1.
- NAESS, A.: *Ekologie, pospolitost a životní styl*. Tulčík: Abies (nakladatel), 1994. 304 stran. ISBN 80-88699-09-06.
- NOVÁČEK, P.: *Stav světa na přelomu tisíciletí*. Prostějov: Geoda, 2002. 223 stran. ISBN 80-903084-0-6.
- ONDOK, J. P.: *Člověk a příroda. Hledání etického vztahu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. 110 stran. ISBN 80-7192-239-0.
- RŮZNÍ AUTOŘI: *Závod s časem: Texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. 228 stran. ISBN 80-85639-70-X.
- SAUGOUT, N., ICHBIACH, D.: *Život pro planetu Zemi*. Praha: Práh. 439 stran. ISBN 978-80-7252-246-0.

Online dokumenty

- www.aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=491210
- www.ekolist.cz/zprava.shtml?x=2051356
- www.ekologickastopa.cz
- www.ekoznacka.cz

www.greenwashingindex.com

www.hraozemi.cz

www.hraozemi.cz/aktuality/detail-globalni-zuctovani.html

www.nazeleno.cz/bydleni/odpady-1/recyklace-osvetleni-nevyhazujte-usporne-zarovky-dokose.aspx

www.zelenykruh.cz/dokumenty/ceska-stopa.pdf

Další literatura:

Bible: Písmo svaté starého a nového zákona. Praha: Česká biblická společnost, 1995. ISBN 80-85810-08-5.

CARTER, F.: *Škola malého stromu*. Praha: Kalich, 2007. ISBN 978-80-7017-058-8.

KELLER, J.: *Až na dno blahobytu*. Praha: EarthSave, 2005. CZ. 132 stran. ISBN 80-903085-7-0.

KELLER, J.: *Abeceda prosperity*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 1997. 160 stran. ISBN 80-85765-98-5

KOVÁŘ, L.: *Hrozí lidstvu katastrofy?*. Rubico: Praha, 2003. ISBN 80-85839-92-X. 176 stran.

NEWMAN J., SIVAN, G.: *Judaismus od A do Z*. Sefer: Praha, 1998. 285 stran. ISBN 80-900895-3-4.

RŮZNÍ AUTOŘI: *Nesnesitelná lehkost nakupování*. Nesehnutí: Brno, 2010. 153 stran. ISBN 978-80-87217-07-8.

TRÁVNÍČEK, V.: *Bezdomovcům zamkli kanál*. Ekokonzult: Brno, 2003. 199 stran. ISBN 80-8079-050-7.

ŠLÉGL, J. a kol.: *Ekologie a ochrana životního prostředí pro gymnázia*. Fortuna: Praha, 2002. 157 stran. ISBN 80-7166-828-2.

Online dokumenty

www.millennium-project.org/millennium/sof2007-exec-summ.pdf .

www.ceacr.cz

www.sfzp.cz